

Strøm 2011 en aarverslag

3 Voorwoord

6 Programma Beeldende Kunst en Architectuur

8 Tentoonstellingen 15 Presentaties 17 Lezingen
en debatten 24 Overige activiteiten 28 Educatieve
projecten 31 Bibliotheek/Onderzoekscentrum

33 Foodprint Voedsel voor de stad

44 Upcycling

51 Projecten in de stad

52 De beeldengalerij 54 Collectie Den Haag 55 Kunst
bij scholen 57 nu monument 58 Haagse Havens 59
Quickscan Stedenbouw 2011 60 Stroom als adviseur

62 Haagse kunst en kunstenaars

63 Stimulerende activiteiten 68 Subsidies

72 Documentatie 74 Ateliers 78 Prijzen

80 Bijlagen

81 Publicaties 82 Digitale en sociale media

84 Ontvangsten 85 Sponsors/Subsidiënten,
Samenwerkingspartners, Opdrachtgevers

86 Personeel en organisatie 88 Financiën

93 Stroom in het nieuws

Stroom voor

Op het moment van schrijven buigen commissies zich in opdracht van lokale en landelijke overheden over beleidsstukken en toekomstplannen van culturele instellingen. Als u deze tekst leest zijn de eerste adviezen misschien al wereldkundig gemaakt. Voor Stroom Den Haag en al haar collega instellingen is het een spannende periode. Onze verscherpte profilering, het draagvlak voor ons programma, het succes van ons voorwaardenscheppend beleid, onze verbeterde bedrijfsvoering en onze eerste manoeuvres in de nieuwe politieke wind maken dat wij de toekomst met vertrouwen tegemoet zien. En daarin worden we alleen maar gesterkt door de ervaringen in het afgelopen jaar.

Regelmatig duikt Stroom onder de radar van de verkeersleiding in de kunstwereld. Onze strategie leidt tot een positie voorbij die van een 'reguliere kunstinstelling' om zo de kunstwereld en andere delen van de samenleving te kunnen inspireren. Hoe die nieuwe positie heet? *School of Life?* Onderzoeksbureau? Kenniscentrum? Ontwikkelaar? Al doende vinden we onszelf uit en wordt onze positie helder.

Dit impliceert onder meer dat Stroom werkt aan het versterken van de kwaliteit van onze relatie met het publiek: een betrokken en actieve bezoeker is de beste ambassadeur voor een instelling als de onze. Het afgelopen jaar hebben we verder gebouwd aan een pakket van kleinschalige activiteiten waarbij het publiek intensiever betrokken is: zondagse rondleidingen / gesprekken, bibliotheeksessies, Time/Bank Live Sessies, tafelgesprekken. We zijn weer stappen verder in het overdragen van kunstprojecten zoals 'Foodscape Schilderswijk' en 'Eetbaar Park' aan maatschappelijke partijen.

We zijn van mening dat publiekscijfers een belangrijke, maar zeker niet afdoende manier zijn om het maatschappelijk belang van een kunstinstelling te meten. Voor Stroom in het bijzonder geldt dat er sprake is van een stapsgewijze maatschappelijke doorwerking van het programma. Er is een beperkte directe doelgroep van invloedrijke, geïnteresseerde professionals. Via netwerken en media, van internationale vakbladen via dagbladen tot digitale niche- en massamedia sijpelt informatie, kennis en inzicht door naar een bredere groep.

Ook in het afgelopen jaar was duidelijk te merken dat Stroom steeds prominenter op *mental maps* en intuïtieve zoekmachines komt te staan van uiteenlopende opinieleiders als parlementsleden, culinair journalisten, internationale curatoren, landbouweconomen, museumdirecteuren, TU-studenten of activisten.

De veelvuldige en vaak positieve aandacht in de pers vatten we op als een indicatie van het belang van ons programma. Internationale kunsttijdschriften als Artforum, Flash Art, Frieze en <H>Art hebben in het afgelopen jaar geschreven over Stroom. Nationale vakmedia zoals Blauwe Kamer, Items, MetropolisM, Kunstbeeld of ArchiNed volgen ons programma. En professionals van buiten de culturele wereld lezen over ons in Community Currency Magazine, Spinozablog, Foodlog, Groenten en Fruit Actueel, Levensmiddelenkrant. En dan is er nog de dagbladpers zoals Trouw, Telegraaf, de Volkskracht en NRC Handelsblad die onlangs ons programma zeer positief besprak. De bijlage 'Stroom in het nieuws' geeft een volledig en naar onze mening indrukwekkend overzicht. Op verschillende manieren is Stroom in contact met specifieke doelgroepen. We hopen daarmee ideeontwikkeling, kennisdeling, maar ook betrokkenheid en draagvlak tot stand te brengen. We zien ons zelf meer en meer als verbindende organisatie; tussen verschillende groepen, op basis van gelijkwaardigheid. Van toeschouwer naar deelnemer, dat is wat we voor ogen hebben als het om publiek gaat.

Time/Store Den Haag

Until it stops resampling itself Hans van Houwelingen

In 2011 is De Zaak Nu, Nederlandse belangenvereniging voor presentatie-instellingen, in werking getreden. Stroom voert het secretariaat en ondergetekende is voorzitter van deze vereniging die in korte tijd haar bestand zag groeien tot ruim 100 leden. In 2011 is De Zaak Nu behalve met ledenwerving vooral actief geweest met het onder de aandacht brengen van het fenomeen presentatie-instelling en haar maatschappelijk belang en bijdrage aan de culturele keten bij politici, ambtenaren en media. De Zaak Nu speelde een actieve rol in het debat naar aanleiding van de voorgenomen bezuinigingen door de regering.

Stroom is er in geslaagd om een sluitende jaarrekening te overleggen waarin de bijna 8% bezuiniging die de Gemeente Den Haag in 2011 oplegde is opgevangen zonder aanspraak te maken op het eigen vermogen. Door slim te besparen op de kosten en de eigen inkomsten te vergroten heeft Stroom de kwaliteit van haar programma en haar dienst-

verlening onverminderd hoog gehouden. De abrupte wijziging door de overheid van het BTW-tarief over kunst(producties) bracht veel kunstenaars in de problemen. Een drietal kunstwerken die Stroom in het kader van Kunst bij Scholen had ontwikkeld waren in voorgaande jaren begroot op basis van het 6%-tarief, maar werden pas in 2011 opgeleverd en moesten zodoende tegen het 19%-tarief worden afgerekend. Juridisch of politiek bezwaar hiertegen is niet haalbaar gebleken. Om de schade niet op de betrokken kunstenaars af te wentelen heeft Stroom de meerkosten voor haar rekening genomen.

In dit jaarverslag zijn afzonderlijke hoofdstukken opgenomen over 'Foodprint' en 'Upcycling'. Wat wij nastreven m.b.t. ons programma als zodanig, namelijk samenhang en gelaagdheid, krijgt versterkt gestalte in dit soort structurele, thematische en verdiepende programma's. Om dit inzichtelijk te maken krijgen 'Foodprint' en 'Upcycling' in dit jaarverslag wat meer aandacht.

Aangezien wij onze bibliotheek met haar programma en de digitale uitbreidingen in de vorm van webdossiers en leestips beschouwen als actief onderdeel van ons programma; en met het oog op de toekomstige ontwikkeling waarbij ons 'kenniscentrum' een meer centrale rol in het programma zal gaan spelen, hebben wij de bibliotheek in dit jaarverslag als onderdeel van ons programma beschreven.

De hoeveelheid digitale communicatiemiddelen die wij hanteren is in de afgelopen jaren sterk gegroeid (zie p. 82, Digitale en sociale media). Beleidsmatige overwegingen, ontwikkelingen op het gebied van pr en soms intuïtie hebben geleid tot een samenhangend pakket van algemeen informatieve media (Stroom website, INDEX, bv.), specifieke en interactieve informatiekkanalen (Facebook pagina, Jegens & Tevens, Foodprint blog) en dienstverlenende instrumenten (Atelier Antwoord, Haagsekunstenaars.nl). Hiermee voorzien we in een groeiende behoefte, hetgeen bijvoorbeeld blijkt uit de bezoekcijfers van de Stroom website: meer dan 400.000 in 2011.

Arno van Roosmalen

Programma beeldende kunst en architectuur

Until it stops resembling itself Hans van Houwelingen

rondleidingen, workshops, debatten, presentaties, tafelgesprekken en informele sessies georganiseerd. Stroom functioneert hierin als een laboratorium dat kunstenaars, ontwerpers, architecten, denkers, historici, stedenbouwkundigen en vele anderen bij elkaar brengt. Nieuwe ideeën over de stad worden gepresenteerd, kritisch bewustzijn wordt gestimuleerd en inspiratie wordt geboden. Ook vinden er op uiteenlopende locaties in de stad activiteiten plaats: tijdelijke en permanente kunstprojecten, ontwerp ateliers, symposia en speciale (fiets)tochten, de zogenaamde ‘Stroom Travels’.

Het programma van Stroom kenmerkt zich door een grote mate van urgentie, actualiteit en visie op de stedelijke omgeving. Essentieel is de verbinding van een internationaal referentiekader met een concrete stedelijke invulling, zowel in de uitwerking van de thema's als in de samenwerking met kunstenaars. Door het initiëren en realiseren van meerjarenprogramma's, agenderen en onderzoeken we gedurende langere tijd belangrijke thema's. Deze langlopende projecten stellen ons in staat om maatschappelijk draagvlak te creëren, interactief te zijn, partners aan ons te binden en *spin-off* te realiseren. Daarnaast kunnen we door deze duurzame aanpak doorlopend vernieuwing in de programmering aanbrengen en inspelen op actuele ontwikkelingen in de maatschappij. Denk bijvoorbeeld aan het succesvolle meerjarenprogramma 'Foodprint. Voedsel voor de stad', of het onderzoeksprogramma 'Upcycling' over waardecreatie, die beide ook in 2011 plaatsvonden. Deze programma's zijn in hun ambitie en bereik zowel internationaal als lokaal sterk verankerd.

Een ander aspect dat we in dit jaarverslag willen benoemen is de belangrijke rol die de bibliotheek inneemt. Door de vele internationale projecten die door een inhoudelijk team van specialisten wordt samengesteld, fungeert Stroom naast initiator van

In het beleid van Stroom Den Haag zijn kunst en de stad onlosmakelijk met elkaar verbonden. Vanuit kunst in de openbare ruimte is het werkveld van Stroom Den Haag in de loop van de tijd doelbewust verbreed naar een interdisciplinaire benadering van de stedelijke omgeving. Met ons programma willen we vanuit een cultureel perspectief bijdragen aan het denken over de stad. Ons doel is om geïnteresseerde burgers, jongeren en studenten, maatschappelijke *stakeholders*, deskundigen en bestuurders nieuwe visies en perspectieven op stedelijkheid te bieden. In het vertrouwen dat we hiermee maatschappelijk draagvlak vinden, formuleren we een programma waarin de kunst centraal staat en het uitgangspunt voor al onze activiteiten vormt.

Het programma van Stroom bestaat uit een scala aan activiteiten. In het gebouw aan de Hogewal in Den Haag worden tentoonstellingen, lezingen,

inspirerende programma's ook steeds meer als een kennis- en onderzoekscentrum. Deze activiteit willen we in de komende jaren nog verder uitdragen en intensiveren.

In het volgende overzicht zijn tentoonstellingen, presentaties, lezingen en debatten, overige activiteiten en educatieve projecten in chronologische volgorde opgenomen. Om de samenhang tussen verschillende elementen uit ons programma aan te geven zijn deze, waar dit van toepassing is, in onderling verband en met de eventuele doorwerking (*spin-off*) beschreven.

Trial House Anne Holtrop

Tentoonstellingen

De tentoonstellingen aan de Hogewal richten zich op beeldende kunst, architectuur en vormgeving. Kenmerkend is dat de thematiek van deze tentoonstellingen zich in brede zin verhoudt tot vraagstukken over de stad en openbaarheid. Zo werden met 'There, I fixed it' nieuwe manieren getoond waarop alledaagse of juist wereldomvattende problemen het hoofd kan worden geboden. Aspecten als uniek materiaalgebruik, improvisatie, zelfredzaamheid en tijdelijkheid speelden hierin een rol. Aan de andere kant vormde het werk van enkele Haagse kunstenaars het uitgangspunt voor de tentoonstelling 'Speak, Memory' waarin het verstrijken van de tijd en de rol van het geheugen zichtbaar werd. De solotentoonstelling van Hans van Houwelingen bevroeg de hedendaagse functie van het monument op kritische wijze.

Om de educatieve waarde van ons tentoonstellingsprogramma te benadrukken, hebben wij in 2011 het begrip 'Stroom School' geïntroduceerd. Dit is de benoeming en bundeling van activiteiten die gekoppeld zijn aan de reguliere tentoonstellingsprogrammering en verdieping, verrijking en het delen van kennis ten doel hebben. Naast het kernpubliek van Stroom richten wij ons binnen deze educatieve activiteiten ook op speciale doelgroepen die per tentoonstelling verschillen. Vaste onderdelen van de 'Stroom School' zijn de zondagse rondleidingen door onder meer politici, wetenschappers, jongeren, kunstenaars en kunsthistorici. Daarnaast worden er binnen de 'Stroom School' ook workshops, lezingen en andere activiteiten in de bibliotheek georganiseerd. Deze kleinschalige bijeenkomsten met een meer persoonlijke benadering worden druk bezocht, en tonen aan dat er duidelijk in een behoefte wordt voorzien.

Speak, Memory

12 december 2010 t/m 20 februari 2011 Met Omer Fast, Sara van der Heide, Anne Holtrop, Cameron Jamie, Leontine Liefvering, Andrew Lord, Sara Rajaei, Vittorio Roerade en Rachel Whiteread

'Speak, Memory' was een internationale groepstentoonstelling waarin herinneringen, het geheugen en het verstrijken van de tijd centraal stonden. Persoonlijke verhalen, vervormde herinneringen, verloren momenten en sporen van gebouwen waren verbindende elementen tussen de werken in deze tentoonstelling. Net als 'One on One' in Brno

Two modeled skulls and base, The Bowery, August 2007, 7pm Andrew Lord

(CZ) in 2010, sloot 'Speak, Memory' aan op de toekenningen van de Stroom Premium subsidies. Het vertrekpunt lag bij het werk van de ontvangers van een Premium subsidie in 2009: Leontine Liefvering, Sara Rajaei en Vittorio Roerade. Hun werk werd in een internationale context geplaatst met dat van Omer Fast, Sara van der Heide, Anne Holtrop, Cameron Jamie, Andrew Lord en Rachel Whiteread.

Tijdens 'Speak, Memory' werd samengewerkt met Filmhuis Den Haag dat twee 35mm films van de kunstenaar Cameron Jamie vertoonde. Net als bij de tentoonstelling 'Test Assembly' in 2010, was een van de werken dus niet in de expositieruimte aan de Hogewal te zien. Helaas kon het werk van Jamie slechts op de dag van de opening en later tijdens de manifestatie 'Hoogtij' worden bekeken. Stroom blijft echter streven naar samenwerking met collega-instellingen vanuit de wens een zo breed mogelijk publiek te bereiken. Ze realiseert zich tegelijkertijd ook dat dit een goede voorbereiding en afstemming vereist.

Bij 'Speak, Memory' verscheen een tentoonstellingsgids en werd een programma van atelierbezoeken, wekelijkse rondleidingen en lezingen georganiseerd. Daarnaast werden ook de Stroom Premium publicaties gepresenteerd. De tentoonstelling en nevenactiviteiten werden druk bezocht en door zowel de pers als het kunst geïnteresseerde publiek zeer positief ontvangen. Onze doelstelling echter dat de internationale bekendheid van de Haagse kunstenaars in de slipstream van de internationale kunstenaars door de (inter)nationale vakpers versterkt zou worden, is onvoldoende vervuld.

Geodetische koepel naar R. Buckminster Fuller Walter de Ley

We hebben gemerkt dat generieke ondersteunende middelen als een internationale groepstentoonstelling en publicaties volgens een vast format niet de optimale middelen zijn om Haagse kunstenaars in de versnelde ontwikkeling en verdieping van hun praktijk te ondersteunen. In de loop van 2011 (en ten behoeve van de kunstenaars die in 2010 een Premium subsidie ontvingen) zijn we daarom overgegaan op stimulerende activiteiten die op maat zijn gesneden van de behoefte van de betreffende kunstenaars (zie p. 63).

Stroom School

Screening 'Massage the History' en 'BB' van Cameron Jamie in Filmhuis Den Haag, Spui 191 gevolgd door opening 'Speak, Memory' bij Stroom 11 december 2010.

Discussiemiddag: Rebecca Gordon Nesbitt 14 januari 2011

De Britse curator en critica Rebecca Gordon Nesbitt leidde een discussiemiddag voor genodigden over het lokale kunstklimaat in een internationale context. Zij schreef in opdracht van Stroom een essay over dit onderwerp, dat een van de vier 'Leerstukken' was in het kader van het jubileum van Stroom. De discussiemiddag was geprogrammeerd tijdens 'Speak, Memory' omdat aan de hand van de bevindingen van Nesbitt (én Vasif Kortun, directeur SALT, Istanbul) dieper kon worden ingegaan op de potenties, kansen en belemmeringen voor een verdere internationalisering van het Haagse kunstklimaat.

Rondleidingen: Lynne van Rhijn (assistent conservator RKD en freelance recensent) 16 januari 2011, **Lorenzo de Rita** (The Soon Institute, Amsterdam) 30 januari 2011

Magdalena Pilko (kunstenaar) 6 februari 2011 en **medewerkers van Stroom** op alle overige zondagen gedurende de tentoonstellingsperiode (m.u.v. 12 december 2010)

Ateliërgesprekken: Sara Rajaei in gesprek met Manon Bovenkerk 3 februari 2011, **Leontine Lieferring in gesprek met Erik Lindner** 10 februari 2011

Le réel est l'impasse de la formalisation Benoit Maire

Om de bekendheid met hun werk te vergroten werden tijdens de tentoonstellingsperiode ateliërgesprekken met de Haagse Premium kunstenaars georganiseerd. Deze werden erg goed bezocht en voldeden kenmerkend in de behoefte aan meer kennis van en inzicht in het werk van de kunstenaars.

Vier screenings van 'Massage the History' van Cameron Jamie, Filmhuis Den Haag, programma Zaal 5, tijdens Hoogtij 18 februari 2011

Finissage 'Speak, Memory' en boekpresentatie 20 februari 2011

De tentoonstelling werd afgesloten met een drukbezochte rondleiding door Arno van Roosmalen, een voordracht door de dichter Mischa Andriessen en de presentatie van de drie Premium publicaties. De introducerende essays in deze publicaties werden geschreven door auteur en dichter Erik Lindner (Leontine Lieferring), filmcriticus Dana Linssen (Sara Rajaei) en kunstredacteur Dirk van Limburg (Vittorio Roerade, zie p. 81).

'There, I fixed it'. Tegendraadse oplossingen voor urgente problemen

13 maart t/m 15 mei 2011

(zie hoofdstuk Upcycling, p. 44)

'Radical Autonomy / nieuwe werelden van niks'

17 april t/m 19 juni 2011 **Netwerk / centrum voor hedendaagse kunst, Aalst (B)**

Met Karla Black, Etienne Chambaud, Edith Dekyndt, Simon Dybbroe Møller, Sean Edwards, Ryan Gander, Mark Geffriaud, gerlach en koop, Ane Mette Hol, Benoit Maire, Navid Nuur, Gabor Ösz, Mark Pimlott, Gert Robijns, Joëlle Tuerlinckx

Eind 2009 vond in Le Grand Café in Saint-Nazaire (FR) de groepstentoonstelling 'Radical Autonomy' plaats. Samensteller was Arno van Roosmalen, directeur van Stroom. De tentoonstelling vormde een intuïtieve en geïmproviseerde samenstelling van hedendaagse kunst gebaseerd op het onderzoek naar en/of de manifestatie van het fenomeen waarneming. In samenwerking met Le Grand Café en Stroom Den Haag presenteerde Netwerk / centrum voor hedendaagse kunst een vervolg op deze tentoonstelling. Hierdoor werd de

Il Grande Cretto Alberto Burri

collegiale verbintenis - ontstaan sinds de presentatie van 'Modern@ité' bij Stroom in 2006 - extra onderstreept.

De waarneming, het gebruik van minimale middelen en het belang van de autonome positie van de kunstenaar stond ook bij 'Radical autonomy / nieuwe werelden van niks' voorop. Opnieuw werd een internationale groep hedendaagse kunstenaars bij elkaar gebracht waaronder de Haagse kunstenaars Navid Nuur, Gerlach en Koop en Mark Pimlott. In het kader van de tentoonstelling stelde Arno van Roosmalen een filmprogramma samen, dat hij zelf op 7 juni 2011 introduceerde. Het programma presenteerde aanzetten tot betekenisgeving. Met films en videos van Tony Conrad, Herman Helle, Simon Dybbroe Møller, Paulien Oltheten en de Haagse kunstenaars Clara Palli Monguilod, Sara Rajaei en Magali Reus.

Spin-off

Bram van Damme (curator Netwerk) was deelnemer aan de Invest Conferentie 6 t/m 10 juni 2011 (zie p. 64).

Tentoonstelling 'Le siège de la mémoire' van Sara Rajaei bij Hopstreet gallery, Brussel 29 oktober t/m 17 december 2011

Samenwerking van Stroom met Netwerk leidt in 2011 tot **bezoek van Franse en Britse professionals** aan Nederland met veel tijd en aandacht voor Haagse kunst en kunstenaars.

La Déduction de Burri Raphaël Zarka

toe en onderzoekt de relatie tussen de formele en de functionele aspecten van het object, zijn geschiedenis en uiteindelijke bestemming. Hij noemt zich een 'verzamelaar van vormen', een 'redacteur'. Behalve sculpturen en foto's toonde Zarka ook het nieuwe werk 'Gibellina Vecchia'; een internationale co-productie van Stroom Den Haag, Le Frac Alsace (Sélestat, F), Le Grand Café (Saint-Nazaire, F) en CAN - Centre d'Art Neuchâtel (CH). Het is een korte film waarbij hij inzoomt op het monumentale werk van Alberto Burri bij het Siciliaanse dorpje Gibellina dat in 1968 werd weggevaagd door een aardbeving.

Stroom School

Lezing i.h.k.v. The Knight's Move: Iain Borden 'Skateboarding and the Modern City' 9 juni 2011 (zie p. 21).

Rondleidingen: Jan van de Pavert (beeldend kunstenaar) 19 juni 2011, **Bas Ackermann** (filmmaker) 26 juni 2011, **Benno Tempel** (directeur Gemeentemuseum Den Haag) 3 juli 2011 **en medewerkers van Stroom** op alle overige zondagen gedurende de tentoonstellingsperiode.

Finissage met rondleiding door Arno van Roosmalen 21 augustus 2011

'Until it stops resembling itself' Hans van Houwelingen

24 september t/m 11 december 2011

Curator Mihnea Mircan (directeur Extra City, Antwerpen)

Hans van Houwelingen staat bekend om zijn provocerende ontwerpen en kritisch perspectief op het hedendaags monument. De visuele basis van de tentoonstelling werd gevormd door projecties van een negental live videostreams die de ruimtelijke

inbedding, maatschappelijke werking en dynamische omgeving van (ideeën voor) drie monumenten door Hans van Houwelingen tastbaar maakten: 'Gedane zaken nemen keer!' (Den Haag), 'Sluipweg, waarlangs de dood heeft weten te ontsnappen' (Vijfhuizen), 'Nationaal Gastarbeidermonument' (Rotterdam). Naast de visuele representatie van het werk van Van Houwelingen werd reflectie op diens werk geboden middels gratis mee te nemen teksten van 10 internationale auteurs. Tenslotte heeft Van Houwelingen voor zijn tentoonstelling de standbeelden van de vermaarde filosoof Spinoza en van de grondlegger van de moderne democratie Thorbecke (respectievelijk uit Den Haag en Amsterdam) van hun sokkel gelicht en verplaatst naar de entreerimte van Stroom.

Allerlei vooronderstellingen en strategieën die bepalend zijn in het denken over monumenten worden in de werken en teksten van Hans van Houwelingen onder de loep genomen. Hij ontfaelt de hypocrisie, drogredenen en politieke sturing van de hedendaagse herdenkingspraktijk en houdt een pleidooi voor het geven van een nieuwe betekenis aan bestaande gedenktekens in plaats van het oprichten van nieuwe monumenten. De tentoonstelling vormde een tweeluik met de publicatie 'Undone' (Jap Sam Books) waarin uiteindelijk de essays zijn opgenomen naar aanleiding van de drie projecten van Van Houwelingen. Dit boek werd tijdens de finissage gepresenteerd.

'Until it stops resembling itself' kwam voort uit het Stroom programma 'nu monument' waarmee de (on)mogelijkheid van een hedendaags monument aan de orde wordt gesteld. De tentoonstelling was tevens de tweede in de reeks 'Referenten', gewijd aan kunstenaars en collectieven die een voortrekkersrol vervullen in het denken over kunst en openbare ruimte.

Stroom School

Rondleidingen: Mariko Peters (lid Tweede Kamerfractie GroenLinks) 30 oktober 2011, **Florian Göttke** (beeldend kunstenaar) 20 november 2011, **Jeanne van Heeswijk** (kunstenaar) en **medewerkers van Stroom** op alle overige zondagen gedurende de tentoonstellingsperiode.

Finissage en boekpresentatie 'Undone' door Jonathan Lahey Dronsfield, Vincent van Gerven Oei en Arno van Roosmalen 11 december 2011

Kunsttheoreticus en -filosoof Jonathan Lahey Dronsfield (University of Reading, UK) gaf een performance gebaseerd op een fictief essay voor het boek 'Undone'. Filosoof Vincent van Gerven Oei, tevens redacteur van het boek, sprak een filosofische interventie uit, die via de website van Stroom is te downloaden. Voorafgaand aan de presentaties gaf Arno van Roosmalen een rondleiding door de tentoonstelling.

Spin-off

'1:1. Hans van Houwelingen en Jonas Staal', tentoonstelling bij Extra City, Antwerpen 18 november 2011 t/m 8 januari 2012

Alhoewel Hans van Houwelingen en Jonas Staal tot verschillende generaties behoren en van opvatting verschillen over de politieke verantwoordelijkheden van kunstenaars, verbindt hun werk zich in een gedreven polemiek rondom het genre van het 'monument'. Reden voor Extra City om ze te verbinden in een duo-tentoonstelling. Ter afsluiting vond een symposium plaats rond het thema nieuwe monumentaliteit.

Radio 1 wijdde een documentairereeks aan (het werk van) Hans van Houwelingen najaar 2011

Until it stops resembling itself Hans van Houwelingen

Presentaties

Onder de noemer Presentaties zijn kleinschalige tentoonstellingen samengebracht, *table-top* presentaties en thema-exposities in de entreerimte van Stroom. Via deze weg maken we ons voorwaardenscheppend beleid voor een breed publiek zichtbaar ('Ondertussen') en bieden we Haagse kunstenaars, vormgevers en architecten een professioneel podium.

Ondertussen

Het programma 'Ondertussen' vormt een schakel tussen het kunstbeleid en het kunstenaarsbeleid van Stroom Den Haag. Het bevat presentaties naar aanleiding van subsidieverzoeken voor de PRO-regeling (projecten en activiteiten) en de SPOT-regeling (presentatie en distributie). 'Ondertussen' laat de diversiteit van het subsidiestelsel zien. De presentatie kan een (tussentijdse) rapportage van een onderzoek of project zijn, een verslag van een studiereis of bijvoorbeeld een netwerkpresentatie.

Richard Brouwer (PRO subsidie) december 2010 t/m 6 februari 2011

Richard Brouwer toonde een serie foto's die onderdeel uitmaken van een grotere *photo-novella* (2009-2010), die hij maakte na een studiereis naar de woestijngebieden van Arizona en Californië (VS). Deze landschappen spreken hem aan vanwege het kille en desolate karakter.

Reis naar Iqaluit, Nunavut in Canada Stephanie Pan, Barbara Ellison en Stelios Manousakis

Channa Boon (SPOT subsidie) 16 februari t/m 30 maart 2011

In april 2009 reisde Channa Boon met een internationale groep van negentien kunstenaars gedurende tien dagen door Korea. In 'Ondertussen' toonde Boon werk dat zij tijdens haar verblijf maakte: twee videowerken op het eiland Jeju.

Stephanie Pan, Barbara Ellison en Stelios Manousakis (PRO subsidie) 9 april t/m 12 juni 2011

In december 2009 en januari 2010 maakten Stephanie Pan, Barbara Ellison en Stelios Manousakis een reis van drie weken naar Iqaluit, Nunavut in Canada. Doel van de reis was om te werken met en te leren van de plaatselijke Inuit keelzangeressen, en de betekenis van deze kunstvorm voor de Inuit gemeenschap te ervaren. De reis leverde behalve indrukwekkende ervaringen en nieuwe inzichten veel geluidsfragmenten en beeldmateriaal op. Een deel daarvan werd getoond bij 'Ondertussen'.

Gosse de Kort (PRO subsidie) 22 juni t/m 21 augustus 2011

Op uitnodiging van Scheltema Centrum voor Actuele Kunst in Leiden ontwikkelde Gosse de Kort het project 'Score'. De Kort onderzoekt in 'Score' de relatie tussen de architectonische omgeving en de muzikale ruimte en maakt deze in de vorm van een installatie zichtbaar en hoorbaar.

Scratch Battle (PRO subsidie) 27 augustus t/m 23 oktober 2011

De Gemeenschap Beeldende Kunstenaars (GBK) in Arnhem nodigde het Haagse Independent Drawing Initiative (IDI) uit om een groepstentoonstelling samen te stellen. Onder de titel 'Scratch Battle' organiseerde Erik-Jan Ligtvoet, oprichter van IDI, een presentatie door zes leden van de GBK in combinatie met vijf Haagse kunstenaars. De deelnemers gebruikten alle onderste ramen van een voormalig bankgebouw als tekenvel. De werken waren alleen van buitenaf te bezichtigen en trokken veel aandacht door het grote formaat en de centrale ligging van de locatie.

Topp & Dubio (PRO subsidie) 29 oktober 2011 t/m 8 januari 2012

Het kunstenaarsduo Topp & Dubio (Frits Dijcks en Sander de Haas) maakte een presentatie naar aanleiding van hun boek 'All your favourite projects'. Hierin doen zij visueel verslag van projecten die ze samen met anderen onder de noemer 'Art & Tennis Club of

Kaliningrad' sinds 2007 in Den Haag en Kaliningrad (Rusland) realiseerden. De publicatie bundelt een serie tijdelijke kunstprojecten waarin het moment en de interactie met publiek een belangrijke rol spelen. Bij de lancering van het boek, eerder in oktober bij Gemak, was het publiek opnieuw zowel ooggetuige als deelnemer.

Entree

De entreerimte van Stroom heeft zich steeds meer ontwikkeld tot een multifunctionele plek voor ontmoeting en uitwisseling. Niet alleen tijdens de georganiseerde activiteiten, maar ook los daarvan bepalen verschillende bezoekers de dynamiek van de entree. Men komt om de presentaties te bekijken, zich te informeren over de activiteiten, kranten en magazines te lezen of publicaties te kopen. Er vinden ontmoetingen plaats, lezingen, debatten, (boek-)presentaties, workshops, expertmeetings en tafelgesprekken.

Ook dient de entreerimte als een presentatieplek. Via *table top* presentaties wordt aandacht besteed aan Haagse kunstenaars en vormgevers die op dat moment elders exposeren of een bijzonder project hebben gerealiseerd. In 2011 kwamen achtereenvolgens aan bod: **Marije de Haan** (modevormgeving), **Motoko** (film en motion design), **Boris de Vries** (grafisch ontwerp), **Eva Hofman** (fotografie), **Thomas Heyer** (interieur architectuur), en **Medy Oberendorff** (illustraties).

Daarnaast worden er presentaties georganiseerd naar aanleiding van actuele thema's die vaak aan architectuur en stedenbouw zijn gerelateerd. Zo vond er in het voorjaar een presentatie plaats naar aanleiding van een workshop met studenten van de Willem de Kooning Academie, onder leiding van grafisch vormgevers **Peter Zuiderwijk** en **Karin Mientjes** (zie p. 47).

In mei 2011 opende Stroom de Nederlandse branche van de e-flux Time/Bank. Om deze zichtbaar te maken werd in de entreerimte de Time/Store Den Haag gevestigd, die een sterke etalagefunctie heeft. De openingstijden van de Store lopen synchroon met die van de tentoonstellingsruimte. Een hecht en enthousiast team van vrijwilligers is bij de inrichting en aankleding van de Store betrokken, bemant de winkel, informeert het publiek en verzorgt sessies en workshops in en buiten Den Haag (zie p. 48).

Lezingen en debatten

Allerlei vormen van kennisdeling, zoals lezingen, debatten, tafelgesprekken en symposia vormen een belangrijk aspect binnen de activiteiten van Stroom Den Haag. Ze worden gevoed door een bestaand thematisch (Stroom)programma, maatschappelijke onderwerpen en stedelijke, politieke of bestuurlijke ontwikkelingen. Het programma richt zich op een gevarieerd publiek en is bedoeld om kennisoverdracht en ideeontwikkeling met betrekking tot kunst, architectuur en aanverwante disciplines te stimuleren, maar ook om verdere verdieping aan het programma te geven.

'**The Knight's Move**' is een lezingenserie die al enkele jaren met succes loopt. Stroom nodigt hiervoor internationale sprekers uit die zich onderscheiden door ongebruikelijke, verhelderende en inspirerende visies op de stad, stedelijkheid, het publieke domein en gemeenschapsvorming. Zoals de *knight* – het paard – zich op een onconventionele manier over het schaakbord beweegt, zo wil Stroom het denken over de stad nieuwe

Binckcafé 5: Balkan in de polder?

impulsen en verrassende inzichten geven. Dwars door alle disciplines heen. De *knight* reflecteert daarbij eveneens aan de status van degenen die we uitnodigen. Inhoud van de lezingen en status van de sprekers waren voor De Groene Amsterdammer ook reden om de lezingenserie in 2011 als mediapartner te ondersteunen. Voor het eerst vroeg Stroom entreegeld voor de lezingen van 'The Knight's Move'. We deden dit niet alleen om inkomsten te genereren, maar ook om de discrepantie tussen het aantal reserveringen en het aantal bezoekers te ondervangen en daarmee de organisatie efficiënter te laten verlopen. Een significante verlaging van het aantal bezoekers in 2011 toonde aan dat de prijselasticiteit bij het potentiële publiek beperkt is. Een deel van het publiek is nadrukkelijk wel bereid een financiële bijdrage te leveren voor het bijwonen van deze bijzondere lezingenserie. Deze ervaring stimuleert Stroom in het ontwikkelen van creatieve en flexibele instrumenten die inkomstenvormend zijn, maar ook de diversiteit van het publiek waarborgen.

De serie 'Binckcafé', talkshows over de transformatie van binnenstedelijk industrieterrein de Binckhorst kreeg in 2011 twee afleveringen, over woonpionieren en organische gebiedsontwikkeling.

Ook in 2011 vervolgde Stroom Den Haag samen met BNA Kring Haaglanden, het Haags Architectuur Café (HaAC) en Het Nutshuis een gezamenlijk debatprogramma onder de titel 'ADHD' (Actueel Den Haag Debat). Alert, levendig en actief worden de laatste ontwikkelingen in de Haagse stedenbouw en architectuur bespreekbaar gemaakt. De grote opkomst bevestigt keer op keer de behoefte aan deze gesprekken over de stad. Alle lezingen en debatten vonden plaats bij Stroom aan de Hogewal, tenzij anders vermeld:

The Knight's Move: Iain Sinclair

25 januari 2011

Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten (KABK), Prinsessegracht 4

Iain Sinclair is een Britse schrijver en filmmaker, poëet en profeet, medium voor onzichtbare beschavingen en visionair. Zijn werk is sterk verankerd in de stad Londen en gerelateerd aan de psychogeografie - ook wel de wetenschap van het dwalen en dolen genoemd. Sinclair ontrafelt het (stedelijke) landschap via fascinerende wandeltochten en stelt de materialistische maatschappij van het Thatcherism en de kortzichtige, nihilistische visies van speculanten aan de kaak. Vanwege de grote belangstelling werd de lezing verplaatst naar de aula van de KABK.

Luc Deleu - T.O.P. office

24 februari 2011 Idazaal,

Juffrouw Idastraat 2

De Belg Luc Deleu is een visionair vrijdenker, conceptualist en 'urbanist' (wereldbouwkundige). Navigerend tussen architectuur, stedenbouw en de visuele kunsten komt hij telkens weer tot unieke en onverwachte gezichtspunten. De zorg over de teloorgang van de openbare ruimte en het breken met de conservatieve manier om met die ruimte om te gaan markeren het werk van Deleu en zijn bureau T.O.P. office. Deleu sprak in zijn lezing over diverse projecten en de spanning tussen het ontwikkelen van visionaire ideeën en het feitelijke bouwen. In 2013 opent bij Stroom een solotentoonstelling van Deleu en brengt Stroom i.s.m. Valiz, Amsterdam een boek over zijn werk uit.

ADHD IV: 'De weerbarstigste werkelijkheid' 9 maart 2011 Gember, Stadhouderslaan 43

De gemeente wil met de uitgangspunten voor de nieuwbouw voor de Hoge Raad en Eurojust de identiteit van Den Haag als Internationale Stad van Recht en Vrede

The Knight's Move Flyer

The Knight's Move Anna Minton

versterken, maar hoe versterken deze gebouwen de stad zelf? ADHD organiseerde een gesprek hierover met diverse deskundigen. De architect/onderzoeker Leo Oorschot gaf een introductie op de relatie tussen Haags politiek en het stadsbeeld en de architecten Peter Drijver (Scala architecten) en Theo Deutinger (TD architects) gingen in op de opgaven voor respectievelijk Eurojust en Hoge Raad. Jacob Voorthuis (universitair docent architectuurfilosofie TU Eindhoven) leidde een gesprek met Erik Pasveer (hoofd stedenbouw DSO), Endry van Velzen (architect, lid Welstandscommissie Den Haag) en Martin Boisen (universitair docent Sociale Geografie & Planologie Universiteit Utrecht). Er was tevens een beeldbijdrage van Sarah Carlier te zien, die Den Haag als Internationale Stad van Recht & Vrede fotografeerde in opdracht van de gemeente en het Fotomuseum.

Felicity Scott, Metahaven en John Macarthur 21 t/m 25 maart 2011

Lezingen i.h.k.v. de masterclass 'Luc Deleu-T.O.P. Office: Urban Space' (zie p. 24).

The Knight's Move: Anna Minton 20 april 2011

Meer videocamera's en meer blauw op straat, maakt dat de stad werkelijk veiliger of geeft het slechts een groter gevoel van veiligheid? De Britse journaliste Anna Minton toont in haar onderzoek naar de toenemende privatisering van de openbare ruimte aan dat de stad door meer toezicht juist minder veilig wordt. Zij stelt een alternatieve benadering voor: "*One that celebrates a socially cohesive and shared public space that will reinvigorate our civic engagement.*" De lezing vormde mede aanleiding tot het formuleren van het thema 'Stad en Onbehagen' dat in 2012 verder zal worden uitgewerkt.

ADHDV: 'Doe Het Zelf! Over activisme en betrokkenheid van stedelingen' 7 juni 2011

Het Nutshuis, Riviervismarkt 5

De Gemeente Den Haag laat het initiatief om ontwikkelingen in de stad op te pakken voorlopig over aan projectontwikkelaars en particulieren. Zes 'doe-het-zelvers' presenteerden hun initiatief deze avond en toonden welke waarde ze toe kunnen voegen aan de stad. Shireen en Renato Jeuken vertelden over een plan voor de voormalige opslag en distributieplek van brouwerij De Drie Hoefijzers. Ed Freek sprak over de BIZ (Bedrijfs Investerings Zone) in Scheveningen. Sis Josip vertelde over Creatief Warenhuis HOOP. Mathilde Peen over haar onderzoek naar de potentie van 'wachtlandbouw'; stadslandbouw op locaties met een bouwstop. D'AVL Studio en Olierook Beheer presenteerden een plan voor woningen op een bestaand gebouw aan de Pastoorswarande. Paul Cornelissen (Theater Dakota) en Dorte Kristensen (architect, directeur Atelier Pro) leverden advies en commentaar. Onder leiding van Mevrouw de Voorzitter volgde een inspirerend debat en een oproep om de stad te overspoelen met eigen initiatieven in het kader van de Dag van de Architectuur 2011 (zie p. 25).

The Knight's Move: Iain Borden 'Skateboarding and the Modern City' 9 juni 2011

Steden en gebouwen maken een groot deel uit van ons dagelijks leven. We wonen, werken en winkelen er in. Meestal gebruiken we die ruimte echter passief en volgen we slaafs verkeersborden en verkeersregels. Veel actiever dan lopen, fietsen of autorijden wordt het meestal niet. Dat is te beperkt vindt de Britse architectuurhistoricus Iain Borden. Kijk naar de stadsbeleving van de skateboarders: door hun jeugdig enthousiasme en lichamelijk plezier creëren ze hun eigen ruimte, hun eigen steden en hun eigen architectuur. Juist door zich te ontworstelen aan de 'ruimtelijke censuur' komen ze tot een herdefiniëring van de stedelijke omgeving. De lezing vond plaats tijdens de tentoonstelling van Raphaël Zarka wiens werk in belangrijke mate wordt ingegeven door zijn fascinatie voor skateboarding (zie p. 13).

Binckcafé 4: 'Stadspioniers gezocht! Wonen op een bedrijventerrein. Over de toekomst van de Binckhorst' 15 juni 2011 Mega Wega Motel, Wegastraat 56

Aan de rafelranden van de stad vind je gebieden waar gebouwen leeg staan en terreinen braak liggen, waar oude functies transformeren naar nieuwe en volop plannen worden gemaakt voor de toekomst. De Binckhorst is zo'n gebied. De officiële woningbouw laat nog op zich wachten, maar stel je voor dat je er nu al kunt gaan wonen, hoe gaat dat dan in zijn werk? Architecten en ontwerpers toonden prikkelende, inspirerende praktijkvoorbeelden die met het publiek werden besproken. Césare Peeren (2012 architecten) sprak over hergebruik van materialen bij het project 'Power House' in Detroit, Eric Vreedenburg (Archipelontwerpers) sprak over de potenties van 'Luchtgebonden bouwen', Ester van de Wiel (ontwerper/curator publieke ruimte) deelde haar ervaringen met collectief particulier opdrachtgeverschap bij het 'Wallisblok' in Rotterdam en Kiki van Rassel (architectenburo van Rassel) sprak over haar ervaringen met de herontwikkeling van kantoorgebouwen naar woningen. De presentaties werden gevolgd door een debat o.l.v. Cihan Bugdaci (directeur Gentlemen, Architecture - Real Estate - Theory).

The Knight's Move: Anthony Vidler 'Utopia and Architecture from Plato to Koolhaas: Possible and Impossible Futures for Cities' 20 juni 2011

In zijn lezing betoogde Anthony Vidler (architectuurprofessor aan Cooper Union in New York), dat de rol van utopieën is om de toekomst uit te vinden als een vorm van kritiek op het heden. Utopieën moeten niet gebouwd worden, maar hebben een voorbeeldfunctie voor het onmogelijke, bedoeld om het mogelijke op een hoger niveau te tillen.

'Slow urbanism: testcase Erasmusveld' 29 juni 2011 Het Magazijn, Esperantoplein 19

'Slow urbanism' is een vorm van stads- en gebiedsontwikkeling die lijkt op tuinieren: het vergt geduld, aandacht, terughoudendheid en timing. Het Erasmusveld in Den Haag leent zich bij uitstek voor deze benadering. Het gebied is een restruimte met volkstuinen en sportvelden, ingeklemd tussen de vinexwijk Wateringse Veld en de wederopbouwwijk Morgenstond. Stichting Groenlicht gaf haar visie op de ontwikkeling van Erasmusveld. Hierin spelen slim beheer van bronnen en stromen een prominente rol, maar ook de wisselwerking van ecologie en vastgoedontwikkeling. Sprekers waren Tom Weghorst (TCN), Ronald Cozijn (TEBODIN), Denis Oudendijk (Refunc) en Peter de Rooden (Stroom Den Haag). De laatsten toonden vast een voorproefje van de publieksmanifestatie 'DAG HAP' die onderdeel uitmaakte van 'Foodprint. Voedsel voor de stad' (zie p. 33). Een debat onder leiding van Hans Kuiper (architect en stedenbouwkundige) sloot de avond af. Het programma kwam tot stand in samenwerking met Stichting Groenlicht en het Haags Milieucentrum.

Binnenhaven in de Binckhorst

The Knight's Move: Paul Shephard 21 september 2011.

Paul Shephard is een architect uit Londen wiens focus langzaam is verschoven naar schrijven en lezingen geven. Hij publiceerde in 1994 'What is Architecture?' over de geschiedenis en betekenis van architectuur, haar plek in de kunst, technologie en ons huidige bestaan. Deze publicatie werd gevolgd door 'The Cultivated Wilderness' (1997) over het landschap en 'Artificial Love' (2003) over architectuur en machines. Shephard's lezing bij Stroom ging over de betekenis van infrastructuur, ordening en structuren in de bebouwde wereld. Dit was de eerste lezing uit de serie van 'The Knight's Move' waarvoor een toegangsprijs werd geheven van €5.

ADHDVI: Lopend debat: Over het Stationsplein 11 oktober 2011 **Stationsplein Hollands Spoor, Liefhertje en De Grote Witte Reus, Stationsweg 137**

De Gemeente Den Haag kondigde in februari aan het Stationsplein te willen vernieuwen. Het verbeteren van de kwaliteit van de openbare ruimte zou andere partijen kunnen verleiden om ook te investeren. Ruben Maes leidde een debat tussen partijen en gebruikers rond het plein over hun wensen en ambities en de betekenis van het plein voor hun eigen zaak. Het debat speelde zich deels lopend op het plein af en eindigde op de nieuwe, nog in verbouwing zijnde locatie van 'Liefhertje en De Grote Witte Reus'. M.m.v. Manish Dixit (maker gebiedsvisie Rotterdam Centraal Station en business casemanager Paul Krugeraan), Madeleine Steigenga (architect en vertegenwoordiger Buurtstation), Sebastiaan Ropers (NS Poort), René Barends (Gouda Real Estate), Robert Jan Verhagen (Liefhertje en de Grote Witte Reus) en diverse ondernemers aan het plein.

Binckcafé 5: 'Balkan in de polder? Over de toekomst van de Binckhorst' 26 oktober 2011 **Skatepark Sweatshop, Binckhorstlaan 271**

Is kennis over stedelijke transformatieprocessen uit de Balkanregio toepasbaar binnen de Nederlandse gebiedsontwikkeling nu er wordt ingezet op organische ontwikkeling? Deze vraag stond centraal tijdens deze speciale internationale editie van het Binckcafé: 'Balkan in de Polder?' Dritan Shutina en Besnik Aliaj (oprichters van het Albanese Co-PLAN) deelden hun bevindingen met het publiek en deden aanbevelingen voor de organische gebiedsontwikkeling van Nederland in het algemeen, en de Binckhorst

Bedrijventerrein Binckhorst

The Knight's Move: Andrea Schlieker 'Tales of Town and Space. The Folkestone Triennial' 24 november 2011

De Britse freelance curator en schrijver Andrea Schlieker sprak tijdens haar lezing over de Folkestone Triënnale die door haar is opgezet en ontwikkeld. De triënnale is exemplarisch voor de wijze waarop kunst in de openbare ruimte kan worden ingezet als motor voor stedelijke ontwikkeling.

in het bijzonder. Onder leiding van Chris Keulemans volgde een discussie met betrokkenen en experts.

Het Binckcafé vormde de afsluiting van de gelijknamige expertmeeting die plaatsvond van 23 t/m 26 oktober (zie p. 26).

The Knight's Move: Mark Shepard 'Leugens, misvattingen en denkfouten: hoe onderscheid je zin van onzin over de toekomstige slimme stad' 27 oktober 2011

De Amerikaanse kunstenaar, architect en onderzoeker Mark Shepard houdt zich bezig met nieuwe sociale ruimtes en betekenisstructuren van hedendaagse netwerkculturen. Zijn meest recente onderzoek richt zich op de invloed van mobiele media, communicatie- en informatietechnologieën op architectuur en stedelijkheid. Over dit onderwerp stelde Shepard in 2010 ook een publicatie samen: 'Sentient City: ubiquitous computing, architecture and the future of urban space'.

Boekpresentatie 'onestar press' strictly un-edited by the publisher 16 november 2011

Darlene Lin van 'onestar press' presenteerde in samenwerking met Stroom Den Haag de internationale collectie kunstenaarsboeken van deze Franse uitgeverij. Er werden drie nieuwe titels en multiples gelanceerd van drie Haagse kunstenaars: 'Untitled / 147 poses of wooden frame and fabric' van Marius Lut, 'At This Museum I Damaged Navid Nuur's Art' van Navid Nuur en 'Effects' van Magali Reus.

Overige activiteiten

Nieuwjaarsborrel 10 januari 2011 De Regentenkamer, Noord West Buitensingel 20

Ook dit jaar was de gezamenlijke nieuwjaarsborrel een groot succes en de opkomst nog groter dan voorgaande jaren. Dat is ongetwijfeld het gevolg van het feit dat we de organisatie van het feest behalve met Gemak/WBK Vrije Academie Den Haag, Gemeentemuseum Den Haag, GEM museum voor actuele kunst / Fotomuseum Den Haag en Heden dit jaar ook deelden met Pulchri Studio, Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten, Haagse Kunstkring, Nest, Project Space 1646, Satellietgroep en <TAG>. Speciale gastspreker was schrijver/columnist Christiaan Weijts. De muzikale omlijsting werd verzorgd door het Michael Varekamp Quartet en diverse kunstenaars leverden de visuele bijdragen.

Masterclass 'Luc Deleu - T.O.P. office: Orban Space' 21 t/m 25 maart 2011

Internationale 5-daagse masterclass i.h.k.v. het project 'Orban Space: The Work and Practice of Luc Deleu - T.O.P. office', een samenwerkingsproject tussen Wouter Davidts (VU Amsterdam), Luc Deleu - T.O.P. office, Valiz, Amsterdam en Stroom Den Haag. Het project is gestart in 2010 en presenteert de praktijk en het werk van de in Antwerpen gevestigde architect, kunstenaar en urbanist Luc Deleu. Behalve de masterclass (die we organiseerden i.s.m. het master research-programma Visual Arts, Media & Architecture van de Vrije Universiteit Amsterdam, T.O.P. office en Vlaams-Nederlands Huis deBuren) bestaat het uit een website, een tentoonstelling en een publicatie.

Bij de masterclass waren naast 21 studenten ook internationale ontwerpers, onderzoekers en vrijwel alle auteurs van het boek aanwezig. Felicity Scott, Metahaven (22 maart) en John Macarthur (24 maart) gaven publieke lezingen en ook de eindpresentatie (25 maart) was toegankelijk voor publiek (zie p. 19).

Lancering UAR Den Haag door Ole Bouman (directeur NAI) en Ferry Piekart

(curator UAR, NAI) 7 april 2011 Stadhuis Den Haag, Spui 70

Het Nederlands Architectuurinstituut ontwikkelde de 3D architectuurapplicatie Urban Augmented Reality (UAR). UAR geeft aan de hand van tekst, beeld, film en archiefmateriaal, informatie over de gebouwde omgeving op je mobiele telefoon. De Haagse versie, tot stand gekomen met medewerking van Stroom Den Haag en Monumentenzorg Den Haag, werd op 7 april tegelijk met de eerste Engelse editie gelanceerd. Stroom heeft voor UAR Den Haag een aantal routes aangeleverd op basis van twee van haar stadsgidsen 'We Rule This City!' (2008) en 'SCH Forever' (2010).

Workshop 'Making Do' o.l.v. Peter Zuiderwijk en Karin Mientjes en eindpresentatie door studenten van de Willem de Kooning Academie, Rotterdam 8 en 9 april 2011

Onder leiding van de Haagse vormgevers Peter Zuiderwijk en Karin Mientjes volgden studenten van de Willem de Kooning Academie bij Stroom een tweedaagse workshop. Ze speurden de publieke ruimte van Den Haag af, op zoek naar 'doe-het-zelf' oplossingen zoals een geïmproviseerd irrigatiesysteem of een *gepimpt* balkon. De resultaten van deze workshop werden in de entree van Stroom gepresenteerd.

Oproep 'Making Do. Zoektocht naar zelfverzonnen creaties in de stad' 8 april t/m 30 mei 2011

In aansluiting bij de thematiek van de Dag van de Architectuur en onze tentoonstelling 'There, I Fixed It' nodigde Stroom het publiek uit digitaal foto's in te zenden van

Doe-Het-Zelf Café Refunc

zelfverzonnen creaties in de stad (zie p. 46). Deze zijn te zien op www.flickr.com/photos/stroomdenhaag.

Boekpresentatie 'SCH Forever' 28 april 2011 boekhandel Selexyz Verwijs, Passage 39.

Stroom organiseerde i.s.m. boekhandel Selexyz Verwijs een presentatie over de totstandkoming van de stadsgids Scheveningen: 'SCH Forever' (Stroom Den Haag, 2010). Francien van Westrenen (Stroom Den Haag), George Vermij, Marcel Teunissen en Peter Zuiderwijk vertelden over de inhoudelijke en grafische afwegingen.

Dag van de Architectuur Den Haag 2011: 'Doe-Het-Zelf, de Zelfverzonnen Stad'

25 juni 2011 Stads Kantoor Leyweg, Leyweg 809

De Dag van de Architectuur vierde het zelfverzonnen eigen initiatief als een belangrijke toevoeging aan de stad die daarmee fantasierijker en meer 'eigen' wordt. Allerlei gebouwen die op initiatief van bewoners of gebruikers zelf zijn gebouwd of verbouwd, waren deze dag geopend voor publiek. Epicentrum was Den Haag Zuidwest (DHZ) en het nieuwe stads Kantoor Leyweg van architect Rudy Uytenhaak. Er waren drie tours: grafisch ontwerpers Peter Zuiderwijk en Maurice de Bruijn leidden de 'There, I Fixed it'- fietstour langs improvisaties van bewoners, Den Haag Archiguides presenteerde een DHZ-gebouwtour, Gertjan Giele en Eit Hasker lieten de grotere verbanden in de geherstructureerde wijk zien. Denis Oudendijk (Refunc) richtte in de foyer van het stads Kantoor een Doe-Het-Zelf-café in waar bezoekers op bierviltjes hun ideeën voor de stad kwijt konden. Paul Cornelissen (Theater Dakota) ontving aan de bar wethouder Marnix Norder (Stadsonwikkeling, Volkshuisvesting en Integratie), Rudy Uytenhaak, cultureel ondernemer Tony Boxman (Villa Escamp) en architect Terry van der Heide (initiator van de 10e Dag

van de Architectuur film). Met hen sprak hij over de vraag hoe een gebouw, wijk of stad ruimte kunnen bieden aan zelfverzonnen eigen initiatief en inrichting.

Het thema en de keuze om de dag op Den Haag Zuidwest te concentreren betekende dat er een heel ander soort gebouwen dan gebruikelijk opengesteld waren: weinig nieuwbouw en minder spectaculair. Dat was wellicht ook de reden dat er minder bezoekers dan gebruikelijk waren. De rondleidingen door het stadskantoor waren echter allemaal volgeboekt. En ook het slotevenement met de film, een modeshow door bewoners van de wijk en het debat waren goed bezocht.

Dag van de Architectuur bierviltje

Excursies 'SCH Forever' 2 juli en 4 september 2011

In opdracht van Kunstgebouw Zuid-Holland en ten behoeve van de Tafel van Twaalf vond in juli een excursie plaats o.l.v. Peter Zuiderwijk gebaseerd op de publicatie 'SCH Forever'. In september organiseerde het Stimuleringsfonds voor Architectuur haar 'Komen en Gaan' dag voor nieuwe en vertrekkende commissieleden in Scheveningen en vonden er twee excursies plaats o.l.v. Peter Zuiderwijk en Marcel Teunissen en twee naar aanleiding van het 'Atelier Naar Zee' (zie p. 27).

Museumnacht Den Haag 2011 3 september 2011

Een indrukwekkend aantal van 38 Haagse musea en culturele instellingen, opende tijdens de tweede Museumnacht Den Haag zijn deuren. Ondanks het uitstel van de opening van de tentoonstelling van Hans van Houwelingen (aanvankelijk gepland tijdens de Museumnacht) nam Stroom toch deel aan de Museumnacht en konden bezoekers in gesprek gaan met de kunstenaar en met de curator van de tentoonstelling, Mihnea Mircan. En er was de mogelijkheid de Time/Store te bezoeken, presentaties te bekijken van Scratch Battle, Pepijn van den Nieuwendijk en Eva Hofman bij 'Ondertussen' en in de entreeruimte.

Stroom Travel 'Toekomstig Erfgoed. Fietstocht langs na-oorlogse kunst in Den Haag Zuidwest', o.l.v. Wijnand Galema 16 oktober 2011

In het kader van het 'Hussem Festival' organiseerde Stroom Den Haag een fietstocht o.l.v. architectuurhistoricus Wijnand Galema langs enkele unieke kunstwerken in Den Haag Zuidwest. Overal in Nederland worden wederopbouw wijken onder handen genomen: wijken die na de Tweede Wereldoorlog in hoog tempo werden gebouwd om tegemoet te komen aan de enorme woningnood. De meeste woningen voldoen niet meer aan de huidige norm en worden gesloopt. Dit roept de urgente vraag op wat er moet gebeuren met de monumentale kunst die aan deze gebouwen vastzit.

Internationale expertmeeting 'Organische gebiedsontwikkeling: Balkan in de polder?' 23 t/m 26 oktober 2011 Hangar 36, Binckhorstlaan 36

De start van het project 'Haagse Havens' (zie p. 58) werd gemarkeerd door een internationale expertmeeting over de werkwijze van organische gebiedsontwikkeling. Centraal stond het bezoek van Dritan Shutina en Besnik Aliaj (oprichters van het Albanese Co-PLAN) die als *visiting critics* hun ervaringen met organische ontwikkeling deelden.

Lancering UAR Den Haag

Naar aanleiding van hun bezoek, de gesprekken met Nederlandse collega's en het spel 'Play the City' (van Ekim Tan) presenteerden ze tijdens het Binckcafé een vijftal statements over stedenbouw in de Binckhorst en Nederland. De expertmeeting werd georganiseerd door een groep kunstenaars, architecten en ontwerpers (waaronder Sabrina Lindemann, Ellen Holleman en Robert Jan de Kort) die in 2010 deelnam aan de studiereis 'What's Up What's down' van het Fonds BKVB. De *meeting* werd mogelijk gemaakt door het Fonds BKVB, ISS en Stimuleringsfonds voor Architectuur. Ook wordt tijdens de vijfde Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR) in april 2012, een publicatie over deze expertmeeting gepresenteerd.

'Atelier Naar Zee. Over de openbare ruimte van Scheveningen Bad' juni 2011 t/m maart 2012

Als je via de Badhuisweg naar zee rijdt, stuit je op een plein dat geen plein is maar een verkeersknooppunt, is het zicht op zee ver te zoeken en valt vooral de rommelige uitstraling op. Je stuit hier op een achterkant, in plaats van een uitnodigende voorkant. Hier moet iets gebeuren, maar dat heeft vanwege de crisis geen prioriteit bij de gemeente. Stroom nam daarom het initiatief om rond de entree tot Scheveningen Bad een ontwerp-atelier te organiseren. In teamverband werden concrete oplossingen aangedragen die in schaal, programma en investering op korte termijn uitvoerbaar zijn. Dus niet door te bouwen of grootscheeps in te grijpen, maar door precies te kijken naar het gebruik en programma van de openbare ruimte. In plaats van sloop of nieuwbouw moet juist geput worden uit de kracht die schuilgaat in het verleden, het gebruik, de cultuur, de iconen en de mensen. Het zien en benutten van die kracht vergt wel een kritische analyse, durf om voorbij het vertrouwde te kijken en een op actie gerichte mentaliteit.

Stroom School Speak Memory discussiemiddag Rebecca Gordon Nesbitt

Het Atelier zal resulteren in een agenda van negen heldere punten die aangegeven wat er verbeterd kan worden, hoe en met wie. Het zijn niet alleen ruimtelijke interventies, maar ook een stimulans voor economische en programmatische ontwikkeling. De agenda zal in het voorjaar van 2012 als manifest worden verspreid onder iedereen die betrokken is bij de ontwikkeling van Scheveningen Bad: ontwikkelaars, bewoners, ondernemers, gemeente. Ter gelegenheid daarvan zal een publiek debat georganiseerd worden.

M.m.v. Marcel Musch (stedenbouwkundige en atelierleider), Han Dijk (stedenbouwer, Posad), Kai van Hasselt (trendanalist, Shinsekai), Arjan Harbers (architect), Klaske Havik (architect en onderzoeker) en Coen-Martijn Hofland (gebiedsontwikkelaar, Site Urban Development).

Educatieve projecten

Stroom School

Een groot deel van het educatieprogramma van Stroom Den Haag is nauw verbonden met het activiteitenprogramma. We zien educatie niet als een supplement, maar juist als een integraal onderdeel van onze programmering. Onze educatieve projecten stellen zich ten doel om verdieping te bieden, bewustzijn te creëren en kennisuitwisseling te realiseren. Hierbij richten we ons op een brede doelgroep wat betreft leeftijd, achtergrond en professionele betrokkenheid. We richten ons dus op jong en oud. Om de educatieve waarde van onze programmering te benadrukken, hebben we in 2011 ten tijde van de tentoonstelling 'There, I fixed it' onder de overkoepelende naam 'Stroom School' geïntroduceerd voor de activiteiten verbonden aan de tentoonstellingen die onze educatieve doelstellingen ondersteunen.

Get Smart

Stroom biedt ook educatieve projecten op maat voor kinderen en jongeren, zoals het programma 'Get Smart' dat Stroom sinds 2006 samen met Heden organiseert en andere projecten. Wij doen dit vanuit het idee dat beide instellingen een professionele, stimulerende en kritische omgang met kunst delen. Inhoud en kwaliteit staan hierbij voorop.

Get Smart: Newtons Werkkamer Ellen Houtman

Bovendien vullen de instellingen elkaar uitstekend aan wat betreft inhoudelijke en organisatorische expertise, ervaring en netwerk. Het aanbod richt zich op leerlingen van het primair en voortgezet onderwijs.

De workshop en lessenreeks 'Klonen en Mutanten' van Peter Zwaan, die het mogelijk maakt de werkelijkheid naar eigen hand te zetten, bewees al meteen een succesvol project te zijn dat onder meer door vier klassen van de British School werd afgenomen. Dit project resulteerde in een tentoonstelling van veertig door de kinderen gecreëerde klonen en mutanten in de hal van de British School. Ook 'Newtons werkkamer', dat leerlingen ervan bewust maakt dat het fotografische beeld te manipuleren is en in dat geval niet de werkelijkheid representeert, was in 2011 wederom een succes en werd vaak afgenomen. In het voorjaar verscheen er een reportage over 'Newtons werkkamer' in het 'Cultuurkaart Magazine'.

In het najaar is de succesvolle samenwerking met het ROC Mondriaan gecontinueerd met onder meer de lessen 'Sociaal Laboratorium' van René Jansen, die jongeren inzicht geven in persoonlijke ruimte en onderlinge communicatie. Ook hebben we tot ons genoegen de International School of The Hague (ISH) als nieuwe samenwerkingspartner mogen begroeten. Zij hebben met groot enthousiasme vier lessenreeksen afgenomen die in 2012 worden gecontinueerd.

In totaal maakten 653 leerlingen gebruik van 'Get Smart'.

- Basisonderwijs: 180 leerlingen
- Voortgezet Onderwijs: 473 leerlingen

Er werden 32 workshops gegeven.

Er werden 24 reeksen van vier lessen gegeven.

DAG HAP workshops Refunc

Projecten op maat

Naast het aanbod vanuit 'Get Smart', heeft Stroom in 2011 ook projecten op maat geleverd. Dit gebeurde naar aanleiding van een specifieke vraag uit het onderwijs. Zo vroeg het Veurs Lyceum om een workshop modeltekenen voor twee havo klassen. Aangezien Heden en Stroom beiden niet beschikten over de faciliteiten voor modeltekenen is hiervoor de samenwerking met de Vrije Academie gezocht. Wij hebben op deze manier toch het verzoek van de school kunnen inwilligen. Deze vorm van samenwerken naar aanleiding van een concrete vraag, is succesvol verlopen. Wij verwachten in de toekomst vaker op dergelijke vragen van het onderwijs in te kunnen spelen.

Festival de Betovering: workshops door Ilse Versluijs 19 t/m 21 oktober 2011

Voor het twaalfde jaar staat de herfstvakantie in Den Haag volledig in het teken van kunst voor kinderen van 2 t/m 13 jaar. Met tweehonderd voorstellingen en workshops op veertig verschillende locaties, zindert de stad tijdens Festival de Betovering door toneel, dans, muziek, beeldende kunst en film. Zo verzorgde Ilse Versluijs bij Stroom Den Haag op drie achtereenvolgende dagen de workshop 'Jouw eigen portret als superheld of popster', voor jongeren van 8 t/m 12 jaar. Stroom mocht 28 enthousiaste kinderen ontvangen.

Programma rondom 'DAG HAP' op het Erasmusveld 23 september t/m 9 oktober 2011

ART-S-COOL ontwikkelde in opdracht van Stroom een educatief programma voor basisscholen dat aansluit bij de doelstellingen van het Foodprintfestival 'DAG HAP' en een aantal kerndoelen voor het primair onderwijs, zoals 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'. Een deel van het programma werd in een lessenreeks door Laura van Eeden van ART-S-COOL m.m.v. Leontine Lieffering uitgevoerd en gevolgd door leerlingen van de P. Oosterleeschool (zie p. 39).

Bibliotheek/ Onderzoekscentrum

Vanaf medio jaren negentig heeft Stroom door zijn inhoudelijke reikwijdte een compacte, maar verrassende bibliotheek opgebouwd. Deze gratis toegankelijke bibliotheek fungeert als kenniscentrum voor curatoren, kunstenaars, vormgevers, architecten, studenten en wetenschappers. Voor de medewerkers van Stroom is de bibliotheek een belangrijke bron van kennis, om invulling te geven aan het programma waarbij verder een internationaal netwerk als inspiratie en voeding wordt gebruikt. De bibliotheek vormt een spil in de programmastructuur waarin onderdelen altijd in samenhang met elkaar, of met activiteiten en gebeurtenissen elders worden opgevat.

De bibliotheek van Stroom kent een unieke verzameling boeken en tijdschriften waar voor studie, inspiratie en ontspanning veel gebruik van wordt gemaakt. Daarnaast heeft de bibliotheek een belangrijke publieksfunctie als plek voor ontmoeting en uitwisseling. Als programmatische invulling daarvan zijn we eind 2011 met de 'Stroom Bibliotheek Sessies' gestart. De regelmatig terugkerende bijeenkomsten zijn een combinatie van tafelgesprek en boekenclub en dragen een informeel karakter. Tijdens de sessie wordt een speciale gast uitgenodigd om naar aanleiding van een recente publicatie te vertellen over eigen werk. De genodigde wordt bovendien gevraagd boeken en tijdschriften mee te nemen die hem of haar inspireren. Door dit enthousiasme te delen met anderen, ontstaat er een uitwisseling van ideeën en kennis tussen de gast en het publiek. De eerste Stroom Bibliotheek Sessie vond 6 december 2011 plaats, en had als hoofdgast de fotograaf Johan Nieuwenhuize. Hij presenteerde zijn eerste fotoboek 'Made in China' dat het resultaat is van een verblijf in Beijing als *artist in residence* van het Three Shadows Photography Art Center. We spraken over zijn inspiratiebronnen, zijn manier van werken en zijn succesvolle boekfinanciering via crowdfunding.

De collectie boeken is geordend op thema's die verwijzen naar de stad, architectuur, kunst, het individu, nieuwe technologie, theorie en hun onderlinge verbondenheid. Bovendien is er een interessante collectie binnen- en buitenlandse tijdschriften te raadplegen die een beeld geeft van de meest actuele ontwikkelingen op het gebied van kunst, architectuur en vormgeving. Ook kunnen bezoekers dvd-registraties van Stroomlezingen en -debatten ter plekke bekijken. Bovendien worden doorlopend dossiers aangelegd en uitgebreid over kunstenaars, architecten, vormgevers en fotografen waarmee Stroom heeft gewerkt. Dit geldt ook voor thema's die van belang zijn voor ons programma en beleid. Voorbeelden hiervan zijn de dossiers die we aanleggen rondom de meerjarenprogramma's 'After Neurath', 'nu monument', 'Foodprint. Voedsel voor de stad' en 'Upcycling'.

Veel van onze boeken en tijdschriften zijn overigens niet of nauwelijks te vinden in boekhandels of bibliotheken elders in Den Haag. De bibliotheek vormt zo een onmisbare bron van kennis en *input* voor het Stroomprogramma en zijn bezoekers. Het is van groot belang dat er een plek is waar literatuur rond gespecialiseerde thema's actief openbaar gemaakt wordt voor professionals, studenten en het brede publiek met interesse in het kunst- en architectuurprogramma van Stroom.

Bibliotheeksessie Johan Nieuwenhuize

Stroom Den Haag zal de komende jaren nadrukkelijker haar functie als kennis- en onderzoekscentrum op het gebied van kunst en de stedelijke omgeving uitdragen. Om de bibliotheek nog toegankelijker en zichtbaarder te maken is de catalogus van ongeveer 5000 boeken en 450 video's en dvd's afgelopen jaren gedigitaliseerd en vanaf 2012 via de website van Stroom te raadplegen. Met regelmaat worden de nieuwe aanwinsten van de bibliotheek op de website geplaatst, en in een direct oproepbaar archief bewaard.

De bibliotheek is gratis toegankelijk woensdag t/m zondag van 12 tot 17 uur (en op afspraak).

Foodprint Voedsel voor de stad

EETFABRIEK Atelier GRAS!

EETFABRIEK Atelier Gras!

'Foodprint. Voedsel voor de stad' is een meerjarenprogramma over de invloed van voedsel op de cultuur, inrichting en het functioneren van steden en van Den Haag in het bijzonder. Het programma richt zich niet alleen op artistieke uitgangspunten, maar omvat ook thema's als duurzaamheid en milieu. Hiermee dient het interdisciplinaire programma van 'Foodprint' een breed maatschappelijk belang.

Aanleiding

De laatste jaren groeit het besef dat de relatie tussen mens en voedsel is verslechterd. Er zijn inmiddels tal van onderzoeken en voorstellen verschenen om die relatie ten goede te keren. Belangrijk in dit opzicht zijn recente publicaties van deskundigen als de Amerikaanse *food professor* Michael Pollan en de Engelse architect Carolyn Steel. Beiden toonden aan dat het zichtbaar maken van de relatie tussen voedsel en steden, van levensbelang is om de grotere context van het dagelijks leven te begrijpen. Ook in de toekomst moeten de miljoenen stedelingen dagelijks van voedsel worden voorzien. Dit brengt grote problemen met zich mee op het vlak van energie, klimaat, afval, logistiek en ruimte.

Stroom is ervan overtuigd dat kunst een positieve bijdrage kan leveren aan dit thema. Niet alleen door het signaleren en bewust maken van de maatschappelijke problemen, maar ook door op een creatieve en visionaire wijze oplossingen aan te dragen voor dit vraagstuk. Via lezingen, workshops, tentoonstellingen en kunstprojecten tonen kunstenaars, architecten, ontwerpers, wetenschappers, voedselexperts en burgers wat voedsel

Composted Constructions Fritz Haag

betekent voor de dagelijkse omgeving. Hierdoor maken we concreet zichtbaar hoe voedsel een rol kan spelen binnen een gezonde, groene, leefbare en vooral duurzame stad.

Programma

Met 'Foodprint' entameren we voornamelijk zelf activiteiten, maar soms ontwikkelen we ook in opdracht van derden. Daarnaast werken we waar mogelijk samen met partnerorganisaties en stemmen we het format van de verschillende programmaonderdelen af op de beoogde doelgroepen. Dit betekent dat we soms een brede doelgroep aanspreken, of juist een specifiek en professioneel betrokken publiek adresseren.

Hier volgt een globaal overzicht van ons programma vanaf 2009:

In **2009** werd Foodprint gestart met een gevarieerd programma dat bijna het hele jaar besloeg. Het onderwerp 'voedsel in relatie tot de stedelijke omgeving' werd vanaf het begin met een grote tentoonstelling landelijk op de agenda gezet. Daarnaast werd ook een start gemaakt met het ontwikkelen van bewustzijn voor de noodzaak van een hernieuwde relatie tussen voedsel en voedselproductie in de stad.

Het jaar **2010** stond in het teken van het concretiseren van ideeën, met name in de vorm van langdurige kunstprojecten in de stad. De twee kunstprojecten 'Foodscape Schilderswijk' van Debra Solomon en 'Eetbaar Park' van de Britse kunstenaar Nils Norman, gingen in respectievelijk de Schilderswijk en Den Haag Zuidwest van start. Tegelijk was er ook aandacht voor de onstoffelijke dimensie van voedsel, zoals de verbondenheid met ethische, religieuze of sociale waardesystemen in relatie tot eten. Dit kwam onder meer tot uitdrukking in de performance 'The Last Supper' en de solotentoonstelling 'Living Remains' van de Mexicaanse kunstenaar Raul Ortega Ayala. Daarnaast werd samen met InnovatieNetwerk een onderzoek naar kansen voor stedelijke voedselproductie uitgevoerd, dat resulteerde in het rapport 'Voedsel voor de stad'.

In **2011** werd een aantal projecten van 'Foodprint' verder ontwikkeld. De publicatie 'De Hongerige Stad', de Nederlandse vertaling van 'Hungry City', en de manifestatie 'DAG HAP' kwamen tot stand. Dit groenfestival vond in het oogstseizoen plaats. In het Foodprintprogramma als geheel verschoof de blik van agenderen en consolideren, naar oogsten en naar de toekomst kijken. Op de valreep konden bezoekers 22 december 2011 aan een bijzonder 'Struisvogeldiner' bij Stroom Den Haag deelnemen (samengesteld door Arne Hendriks en Harold de Bree). Deze activiteit vormde de opmaat naar de tentoonstelling 'Food Forward', die uiteenlopende scenarios van kunstenaars op het voedsel van de toekomst schetsten.

Het Foodprintprogramma van 2011 bestond uit de volgende onderdelen:

Boekpresentatie Carolyn Steel 'De Hongerige Stad. Hoe voedsel ons leven vormt'

15 maart 2011

Op initiatief van Stroom Den Haag en InnovatieNetwerk (een initiatief van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie) bracht NAi Uitgevers (i.s.m. InnovatieNetwerk) een Nederlandse vertaling uit van Carolyn Steel's 'Hungry City'. Deze internationale bestseller vormt voor Stroom Den Haag een belangrijke inspiratiebron voor het 'Foodprint' programma. Onder leiding van Hans Rutten (InnovatieNetwerk) sprak Carolyn Steel met Henk Ovink (Nationale Ruimtelijke Ordening, ministerie van Infrastructuur en Milieu) en Dick Veerman (Foodlog.nl). Leidraad voor het gesprek was het laatste hoofdstuk uit 'De Hongerige Stad': 'Sitopia'.

De Groenruilmarkt Annechien Meier

Viering 'Foodscape Schilderswijk' 22 juni 2011

In juni vierden we met Debra Solomon en Stichting Urbaniahoeve het éénjarig bestaan van het Foodprint project 'Foodscape Schilderswijk'. Dit stadslandbouwplatform in wording, heeft inmiddels 49 fruitbomen, honderden bessenstruiken en eetbare bloembedden voortgebracht. Alles is aangelegd met, voor én door wijkbewoners, lokale scholen en instanties. Tijdens het feest vond een rondleiding plaats langs de vier projectlocaties in de Schilderswijk. Per locatie vertelden vertegenwoordigers van de betrokken groepen over de ontstaansgeschiedenis van het project. Ook werden er drankjes en hapjes geserveerd, bereid met ingrediënten uit de verschillende 'foodscapes'. De dag werd afgesloten met het gezamenlijk planten van de vijftigste 'Foodscape Schilderswijk' fruitboom.

Ontwerpstudie 'Park Supermarkt' najaar 2011

'Park Supermarkt' is een ruimtelijk toekomstmodel van Van Bergen Kolpa Architecten i.s.m. Vincent Kuypers (Alterra Wageningen) voor een zogenaamde 'landschappelijke supermarkt' gesitueerd in Midden-Delfland. In vervolg op de succesvolle internationale presentaties van concept, schetsen en maquette in de periode 2009 – 2010, werd in najaar 2011 een vervolgproces gestart met aandacht voor verdere conceptontwikkeling, uitwerking op de specifieke locatie, het creëren van draagvlak en overleg met de verschillende partijen in Midden-Delfland. Het onderzoek zal leiden tot een website onder beheer van Van Bergen Kolpa met informatie over het project, verschillende uitwerkingen, overzicht van partners en reacties uit het veld.

We hebben de indruk dat een zeer aansprekend en veelbesproken, inspirerend en uitdagend voorstel als 'Park Supermarkt', net als bijvoorbeeld 'City Pig' van Why Factory / Winy

Foodscape Schilderswijk Debra Solomon

Maas, niet 'landt' in de Nederlandse realiteit vanwege het technocratische karakter van de communicatie. Die bereikt weliswaar een internationaal vakpubliek, maar niet de maatschappelijke en bestuurlijke *stakeholders* die de realisatie zouden moeten dragen. Meer aandacht zou daarom bij dit soort projecten naar zogenaamde 'warme communicatie' moeten gaan. Vooralsnog ontbreekt het Stroom en de betrokken partijen aan geëigende middelen daartoe.

Manifestatie 'DAG HAP' 30 september t/m 16 oktober 2011

De nieuwe wijk Erasmusveld wordt ontwikkeld tot 'de meest duurzame wijk van Nederland'. De bewoners krijgen veel vrijheid zelf te experimenteren met duurzaam wonen. De wijk moet meer energie teruggeven dan het ontvangt door het gebruik van o.a. zonnecollectoren, gescheiden watersystemen en rietfilters. Stroom Den Haag stelde voor om te onderzoeken op welke wijze Erasmusveld met voedselproductie invulling aan de duurzaamheidsambities zou kunnen geven.

Het festivalterrein, dat normaliter door de Gemeente Den Haag als opslag van grond en bouwpuin wordt gebruikt, werd speciaal voor 'DAG HAP' opgeruimd en glad getrokken. Stroom Den Haag zaaide het terrein in met wintertarwe waardoor het tijdens het festival in oktober een prachtig groene aanblik bood. Het feit dat er naast een beperkt budget geen gas, water, licht en riolering op het terrein aanwezig was, stelde de organisatie voor een stevige logistieke puzzel. Deze werd echter uitstekend opgelost door producent Jeroen Everaert van The Mothership.

Acht kunstenaars werden voor 'DAG HAP' benaderd om een voorstel voor de manifestatie te ontwerpen. Zes van de acht projecten werden daadwerkelijk gerealiseerd:

Fritz Haeg bouwde onder de titel 'Composted Constructions' voorzieningen voor mens, plant en dier van gerecyclede materialen.

Refunc plaatste de indrukwekkende sculptuur 'Gebakken Lucht', bestaande uit de achttien meter lange wieken van een windturbine. Ook leverden ze uit hun collectie tal van voertuigen en objecten, die de infrastructuur van het tijdelijk dorp vormden. Zo was een Spijkstaalwagen de stal voor twee kalfjes die tijdens het festival op het terrein logeerden.

Atelier Gras! ontwikkelde de EETFABRIEK, een tijdelijk maar indrukwekkend bouwwerk met een groentegevel, dat zich achter op het festivalterrein bevond. Voor het gebouw bevond zich in kratten een tijdelijke moestuin, waaruit kunstenaarkok **Sjim Hendrix** verse groenten en kruiden oogstte voor zijn tijdelijk restaurant Conserven NL, dat in de EETFABRIEK gevestigd was. Hendrix kookte met 99,5% Nederlandse en veelal lokale ingrediënten. De landwijn die hij schonk kwam uit Limburg.

Henriette Waal brouwde met haar mobiele 'Buitenbrouwerij Erasmusveld' drie soorten bier uit het slootwater en de lokale kruiden rond het terrein. Ze tapte bier in een speciaal voor het festival ontworpen tapkar, waarbij met de hand gepompte lucht voor druk op het vat zorgde.

Studio Makkink & Bey presenteerde haar plannen in het kader van de ontwerpstudie die ze voor Erasmusveld op grote bouwboarden toonden en voorzagen van een zitbank. Zij stelde voor om drie bijzondere nutsverenigingen in Erasmusveld op te richten: 'Compost', 'Schoon water' en 'Energiepad'. De bedoeling is dat deze verenigingen, nog voordat de nieuwe wijk verrijst, met potentiële bewoners en omwonenden kleinschalige duurzame ontwikkelingen in het gebied starten. Tijdens het festival konden belangstellenden zich voor de verenigingen aanmelden, 37 mensen deden dit.

Annechien Meier bedacht een concept voor een 'Groenruilmarkt', waar tuinproducten en gereedschappen onderling uitgewisseld konden worden. Deelnemers werden gedwongen na te denken over de werkelijke waarde van hun producten, in plaats van de in geld uitgedrukte waarde. De Groenruilmarkt was een drukbezocht evenement en vormde een mooie afsluiting van het laatste 'DAG HAP' weekend.

Olivier Darné en Le Parti Poétique streken in Erasmusveld neer met hun '*Pollinisateur urbain*' (stedelijke bestuiver). Dit project bestond uit een container met een bijenvolk. Dit project vormde de eerste stap tot een 'Honing Bank', waarmee de Franse kunstenaar Darné onder het motto 'Time is Honey' de bijen weer terug naar de stad wil brengen. De populatie van deze insecten loopt wereldwijd terug, terwijl ze een cruciale schakel vormen in het ecosysteem als bestuiver van bloemen en planten. Niet voor niets heeft o.a. de Vereniging voor Natuur- en Milieu Educatie IVN, het jaar 2012 uitgeroepen tot 'Jaar van de Bij'. Via een donatie van €5 konden bezoekers lid worden van deze bank in oprichting. In ruil daarvoor ontvingen ze een potje honing uit het gebied rond Erasmusveld. Imkersvereniging Den Haag e.o. werkte intensief mee aan dit project.

Stroom Den Haag ziet naar aanleiding van het bijzondere karakter van de 'Honing Bank' alle redenen om het project uit te bouwen in 2012 en 2013. Bovendien staat in 2013 de manifestatie 'Ja Natuurlijk' gepland, waarin voorbeelden van co-evolutie en partnerschap tussen cultuur, mens en natuur centraal staan. Verschillende instellingen uit Den Haag nemen hieraan deel, zoals het Gemeentemuseum. In het kader van deze manifestatie zet Stroom zich in om een permanente aanwezigheid te realiseren van de 'Honing Bank' in de stedelijke ruimte.

Activiteiten

Op 30 september vond de aftrap plaats met een diner voor 100 genodigden. Vervolgens werd een officiële opening verricht door wethouder Marnix Norder, waarna ruim 250 mensen genoten van muzikale optredens van Philson, John Dear Mowing Club en Trio Escobar.

3 en 4 oktober gaf Fritz Haeg een workshop 'Composted Constructions' (met ondersteuning van de crew van Refunc) aan veertig eerstejaarsstudenten van de KABK.

2, 9 en 16 oktober gaf Refunc workshops voor kinderen vanaf 5 jaar.

4 oktober werd een workshop gehouden om de kansen te verkennen van de bijzondere nutsverenigingen, naar het concept van Studio Makkink & Bey. Vijftien vertegenwoordigers van lokale partijen zoals de volkstuinvereniging Nooitgedacht, de Haagse Bond van

Presentatie initiatiefnota '(H)eerlijk Haags'

Volkstuinverenigingen, basisschool De Fonteyn, de hockeyvereniging, voetbalvereniging en de Gemeente Den Haag waren aanwezig.

15 oktober werd de Groenruilmarkt georganiseerd, naar een concept van kunstenaar Annechien Meier. Onder de opzweepende klanken van 'Eigen Hulp' wisselden tal van producten van eigenaar. Er waren in totaal ongeveer twintig marktcramen, zowel van volkstuinverenigingen, organisaties en het Permacultuurcentrum Den Haag.

16 oktober overhandigden vier partijen uit de Haagse gemeenteraad de initiatiefnota '(H)eerlijk Haags, voor een duurzame lokale voedselstrategie' aan burgemeester Jozias van Aartsen. De officiële overhandiging vond plaats op het festivalterrein van 'DAG HAP', waarna bezoekers mochten oogsten wat er nog over was uit de tijdelijke moestuin. Ook konden ze objecten van Fritz Haeg meenemen, een mogelijkheid die gretig aftrek vond.

Henriette Waal organiseerde ieder weekend een brouwworkshop. In het laatste weekend van de manifestatie, gaf biergoeroe Derek Walsh een lezing en konden amateurbrouwers hun bier door hem laten keuren.

Art-S-Cool ontwikkelde in het kader van 'DAG HAP' een lesprogramma dat werd uitgevoerd op basisschool P. Oosterlee. In totaal 86 leerlingen van 4 klassen volgden dit programma. Ook bezocht een groep het festivalterrein op 13 oktober (zie p.30).

DAG HAP terrein Refunc

Communicatie

Het Haagse communicatiebureau Schuttelaar & Partners formuleerde een communicatiecampagne welke er op gericht was zoveel mogelijk groepen binnen en buiten Den Haag te betrekken bij 'DAG HAP'. Voor de manifestatie werd bovendien een kleurrijke en toegankelijke festivalkrant gemaakt. Deze werd in een oplage van 100.000 gedrukt, waarvan 59.000 exemplaren huis-aan-huis werden verspreid door de wijk. Overige exemplaren werden op publieke locaties in Den Haag Zuidwest en elders in de stad gedistribueerd.

Publiek

Het publiek was een mix van 'kunstpubliek' en buurtbewoners. Er waren opvallend veel gezinnen met kinderen. Het grote, open terrein, de diverse objecten waar in geklommen kon worden, de Refunc bouwworkshops en de aanwezigheid van kalfjes vielen bij de jonge bezoekers zeer in de smaak. De reacties van bezoekers waren positief tot erg enthousiast.

Behalve de inwoners van Den Haag en het culturele publiek, werd er op verschillende niveaus contact gezocht met doelgroepen in de agrifood sector, architecten, stedenbouwkundigen, stadslandbouwers, activisten (milieu, voedsel), beleidsmakers (stedelijke en landelijke overheid), landschapsontwerpers en groenbeheerders.

Ook was er speciale aandacht voor de *stakeholders* van Erasmusveld, zoals volkstuincomplexen, sportverenigingen, projectontwikkelaars, Bouwfonds en Tetteroo, Ontwikkelingsmaatschappij Wateringseveld, stadsdeelkantoor Escamp, Dienst Stadsontwikkeling Gemeente Den Haag) en scholen.

Met 1.350 bezoekers en deelnemers in drie weekenden, is 'DAG HAP' goed bezocht. Dit ondanks het gegeven dat het een geheel nieuw en nog onbekend festival betrof. Het gebied is politiek en bestuurlijk duidelijk op de kaart gezet, onder andere door de tijdens de manifestatie gepresenteerde initiatiefnota (zie p. 39 en 43). Stroom kreeg het voor elkaar om via 'DAG HAP' duurzame (voedsel gerelateerde) ontwikkelingen voor het Erasmusveld in gang te zetten.

Struisvogeldiner 22 december 2011

Arne Hendriks was één van de deelnemers aan de tentoonstelling 'Food Forward' die in januari 2012 van start ging. Hamvraag van deze expositie was: hoe voeden we onze steden in de toekomst? Hendriks onderzocht de mogelijkheden om de mens tot vijftig centimeter te reduceren. Kleine mensen hebben immers minder voedsel - en ruimte - nodig. Eén kip is dan voldoende voor circa tachtig mensen. Om dit zichtbaar te maken werd als 'voorproefje' op de tentoonstelling voor een groot aantal genodigden een 'struisvogeldiner' georganiseerd. Het immense dier maakte op een indrukwekkende manier duidelijk hoe je je als mens van een halve meter tot een kip zou verhouden. De voorbereidingen en het diner (dat tot stand kwam in samenwerking met Harold de Bree) werden gefilmd en gepresenteerd tijdens de tentoonstelling.

Vervolg 'Eetbaar Park' gehele jaar

Het kunstproject 'Eetbaar Park' van Nils Norman werd in 2011 voortgezet. Naast de verdere oplevering van het Paviljoen werd ook de permacultuurtuin bij Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen aangelegd. Daarnaast werkte Stroom (i.s.m. Valiz, Amsterdam en Deneuve Cultural Projects) aan de voorbereiding van de publicatie over Eetbaar Park, die op 5 april 2012 tijdens het Voedseltribunaal is gepresenteerd.

Foodprintblog gehele jaar

Ook in 2011 werd het foodprintblog gecontinueerd. Het weblog biedt informatie en inspiratie over 'Foodprint. Voedsel voor de stad' en achtergrondinformatie over de invloed van voedsel op de cultuur, de inrichting en het functioneren van de stad (zie p. 82).

AfterLife Foodprint

Het Voedseltribunaal op 5 april 2012 markeerde de afronding van het meerjarige programma *Foodprint. Voedsel voor de stad*, dat Stroom Den Haag in maart 2009 startte met de eerste lezing door Carolyn Steel in Nederland. Maar de vraag is of 'Foodprint' daarmee definitief van het toneel moet verdwijnen. Want het onderwerp voedsel leeft namelijk volop in Den Haag en elders in het land, mede dankzij 'Foodprint'. Het programma mag zich inmiddels zowel landelijk als internationaal in een flinke naamsbekendheid verheugen onder een grote groep mensen in tal van sectoren die bij voedsel zijn betrokken. Alles wijst er op, dat ook de komende jaren voedsel maatschappelijk volop in de belangstelling zal staan.

Wat 'Foodprint' onderscheidt van andere initiatieven op het gebied van voedsel, is dat alle activiteiten (tentoonstellingen, lezingen, debatten, publicaties en ontwerpstudies) zich nadrukkelijk afspelen binnen de driehoek Voedsel, Cultuur en Stad. De vraag is nu, of er onder betrokkenen bij voedsel interesse is om een programma voort te zetten in dezelfde geest, in welke vorm dan ook. En of 'Foodprint' in dat geval de gewenste noemer

Prinses Máxima bezoekt Foodscape Schilderswijk

is om onder te opereren? Heeft Stroom Den Haag als representant van de culturele peiler onder het Foodprintprogramma een rol in dit vervolg?

Om zicht te krijgen op antwoorden op deze vragen en ook op het beeld dat 'het veld' van het programma heeft vroeg Stroom in 2011 'Growing Exchange' (Annechien Meier uit Den Haag, en Alex Wilde uit Glasgow) om een beknopt onderzoek uit te voeren. Een weergave van hun bevindingen presenteerden zij in december 2011 in het rapport 'AfterLife Foodprint'. In de loop van 2012 organiseert Stroom n.a.v. dit rapport een besloten werkbijeenkomst over de toekomst van 'Foodprint'.

Spin-off

Peter de Rooden (Stroom Den Haag) werd als **extern criticus** uitgenodigd om de afsluitende studentenpresentaties bij te wonen van studenten van de **Why Factory** i.h.k.v. 'Food City' 7 juni 2011

Presentatie van '**DAG HAP/Foodprint Erasmusveld**' op de **Groen Licht-avond** in **Het Magazijn, Den Haag** 29 juni 2011

Het succes van **Foodscape Schilderswijk** is duidelijk af te lezen aan de vele positieve reacties van pers en publiek, maar ook aan de aandacht van enkele vooraanstaande bezoekers. **Staatssecretaris voor Landbouw en Natuur Henk Bleker** voerde midden in de *foodscape* van de Westenberghof een gesprek met een groep jongeren uit het hele land over hun visie op natuur, voedsel en de agrarische sector 7 juli 2011

'**Park Supermarkt**' was in 2011 te zien als onderdeel van de tentoonstelling '**Architecture of Consequence**' in **Mumbai februari 2011** en **San Francisco augustus 2011**. Eerder was het project al te zien in Moskou (januari 2010) en Rotterdam (februari 2010).

Stroom nam op uitnodiging van de **Premsele Stichting** deel aan de **expertmeeting 'Food & Agriculture'** 22 september 2011

Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Máxima der Nederlanden bracht een werkbezoek aan het project in de hoedanigheid van beschermvrouwe van het Oranje Fonds dat 'Foodscape Schilderswijk' mede mogelijk heeft gemaakt. Een verslag van deze dag was in het programma 'Blauw Bloed' op de publieke omroep te zien 4 oktober 2011

Presentatie van '**Foodscape Schilderswijk**' bij het **Maatschappelijk Café 'Eetbaar groen in de wijk. Voedsel voor een vitale stad'** van **Schuttelaar & Partners** in de Junushof, Wageningen 6 oktober 2011

Op Wereldvoedseldag presenteerden Partij van de Arbeid, Haagse Stadspartij, Partij voor de Dieren en GroenLinks '**(H)eerlijk Haags; Een initiatiefvoorstel voor een Stedelijke Voedselstrategie**' om te komen tot een lokale en duurzame voedselstrategie. Tijdens de laatste dag van '**DAG HAP**' nam **burgemeester Van Aartsen** het voorstel in ontvangst 16 oktober 2011

'Farm in the city could be supermarket of the future', artikel door George Webster over '**Park Supermarkt**' op de website van **CNN** 29 oktober 2011 '**Park Supermarkt**' werd genomineerd bij het **World Architecture Festival in Barcelona** in de categorie 'Future Landscape' 2 t/m 4 november 2011

Peter de Rooden (Stroom Den Haag) was **gespreksleider** van de afsluitende discussie in het kader van de '**Expertmeeting & Forum: In de voetsporen van Dolly**' in Kunstfort Vijfhuizen 24 november 2011

Bezoek **studenten Royal College of Arts (MA Architecture)**. Zij volgden een workshop bij de Why Factory (TU Delft) rond het thema voedsel. 27 november 2011

Deelname Stroom Den Haag aan het **Europese Purefood netwerk** van de **Wageningen Universiteit (Rural Sociology Group)** najaar 2011

Voorstel PvdA-raadslid Rajesh Ramnewash voor meer groen in Haagse krachtwijken najaar 2011

'**Erasmusveld Nuts**', een plan van Studio Makkink&Bey dat voedsel inzet als motor voor de ontwikkeling van de duurzame wijk Erasmusveld, is **geselecteerd** als een van de 35 internationale projecten voor de **Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam** 20 april t/m 12 augustus 2012

Uitnodiging Stroom om mee te doen aan het Professional Passionates event de '**Sustainable Hunt**' 5 juni 2012

Upcyclings

Zonder titel René Heyvaert

Making Do in Den Haag

In 2011 werd het meerjarenprogramma 'Upcycling' voortgezet. Hierin beschouwt Stroom Den Haag waardecreatie vanuit een artistiek, maatschappelijk en filosofisch oogpunt. Dit kwam onder andere tot uitdrukking in de tentoonstelling 'There, I Fixed It' en de opening van de Nederlandse vestiging van de e-flux Time/Bank waarbij niet geld, maar tijd als betaalmiddel wordt gehanteerd.

Aanleiding

"We weten wat dingen kosten, maar we hebben geen idee wat ze waard zijn." Zo typeerde de Britse historicus Tony Judt de huidige tijd in zijn boek 'Het land is moe' (2011). Wat bijzonder is, zijn we vanzelfsprekend gaan vinden. Daardoor zien we niet in dat we in een impasse zijn geraakt.

Juist hier kan beeldende kunst uitkomst en perspectief bieden: kunstenaars zijn als geen ander in staat om het bijzondere in het vanzelfsprekende te laten zien. Zij laten ons op een andere manier kijken, gunnen ons een blik in een andere werkelijkheid en geven dat wat vertrouwd of alledaags is, een nieuwe betekenis en waarde.

Het is deze kwaliteit die Stroom Den Haag aanzette tot het programma 'Upcycling'. Via de expositie 'Ombouwen/Restructure' (2007), waarin *superuse*, *cradle to cradle* en *building lightness* als intelligente vormen van bouwen werden gepresenteerd, raakte Stroom steeds meer geïntrigeerd door de term *upcycling*. Kort gezegd betekent *upcycling* dat je een product of materiaal ontwerpt met het oog op volgend gebruik. Het wordt op zo'n manier ontworpen dat het in de loop van de tijd aan betekenis en (gebruiks)waarde wint. Zo stond op de expositie van 'Ombouwen/Restructure' een Herman Miller Sayl stoel waarvan bijna elk onderdeel opnieuw gebruikt kon worden. Ook was er de 'World Bottle' die de architect John Habraken in 1963 ontwierp voor Heineken. Eenmaal leeggedronken kon deze bierfles als bouwsteen gebruikt worden.

Veel verder dan deze voorbeelden kwam het echter niet. In de praktijk blijkt de waardecreatie die *upcycling* voorstaat een ingewikkeld en lastig te realiseren verhaal, dat economisch nauwelijks rendabel is. Daarmee blijft het een niche die voorbehouden is aan de wereld van de duurzame, technische innovaties, terwijl waardecreatie ook voor stedenbouw, architectuur, politiek en zorg van belang is. Wellicht kan beeldende kunst behulpzaam zijn bij het inhoud en betekenis geven aan *upcycling*, en daarmee ook aan het tonen van het intrinsieke belang ervan. Vanuit deze motivatie heeft Stroom het programma 'Upcycling' (2010 – 2013) ontwikkeld.

Programma

In 2010 werd officieel het meerjarenprogramma 'Upcycling' gestart, waarvan de tentoonstelling 'Up to You' het eerste onderdeel vormde. 'Up to You' toonde werk van de architect Yona Friedman, ontwerper Thomas Lommée en kunstenaar Navid Nuur. Bij alle drie was sprake van een uitnodigend gebaar waarmee ze het publiek, de bewoner of gebruiker aanmoedigden om een eigen invulling aan het werk te geven. Heel bewust werden aspecten als toeval, openheid, tijdelijkheid en zelfwerkzaamheid ingezet. Hiermee probeerden ze tot een ander begrip van de wereld om ons heen te komen en werd van

ZR Blechschubladen Reto Pulfer

het publiek de bereidheid gevraagd om in actie te komen. Deze actie was ook het onderwerp van de volgende tentoonstelling 'There, I Fixed It' in 2011. Hierin werd getoond hoe improvisatie, uitvinden, radicaliteit, toeval en maakplezier kunnen helpen om urgente problemen het hoofd te bieden. Daarnaast werd de eerste Nederlandse vestiging van de e-flux Time/Bank in Den Haag geopend. Dit initiatief waarin goederen en diensten worden uitgewisseld zonder dat er geld aan te pas komt, is zeer succesvol gebleken en heeft een grote *spin-off* veroorzaakt.

'There, I Fixed It'

13 maart t/m 15 mei 2011 Met werk van R. Buckminster Fuller, Krijn Giezen, René Heyvaert, Mark Manders i.s.m. Roger Willems, Reto Pulfer en Josué Rauscher

'There, I Fixed It' staat voor een mentaliteit en een manier van kijken naar materialen en problemen die brutaal en onverwacht zijn – tegendraadse oplossingen voor urgente problemen. Die problemen kunnen klein en alledaags zijn, maar ook groot en wereldomvattend. De tentoonstelling presenteerde werk dat wordt gekenmerkt door het vermogen van het 'gewone' iets buitengewoons te maken. Dit deden de kunstenaars door uniek materiaalgebruik, een andere kijk op wat bruikbaar is en een groot gevoel voor improvisatie, zelfwerkzaamheid en tijdelijkheid. Was 'Up to You' in 2010 een uitnodiging om vanuit de open vorm van het getoonde werk anders naar de directe omgeving te kijken, dan presenteerde 'There, I Fixed It' creatieve antwoorden om de werkelijkheid naar eigen hand te zetten. Het werk van de in januari 2011 overleden Krijn Giezen vormde een belangrijke referentie voor deze manier van werken. De voorbereiding en lancering van de Nederlandse branche van de e-flux Time/Bank vormde een duurzaam onderdeel van 'There, I Fixed It'.

Indian Cress Krijn Giezen

Rondleidingen: gerlach en koop (kunstenaars) 27 maart 2011, **Ernie Mellegers** (architectuurhistoricus en publicist) 10 april 2011, **Arne Hendriks** (kunstenaar) 8 mei 2011 **en medewerkers van Stroom** op alle overige zondagen gedurende de tentoonstellingsperiode (m.u.v. 24 april en 1 mei 2011)

Travel 'Van afval naar community' o.l.v. Robin van casarobino 30 maart 2011

Een *dumpster diving* excursie langs voedsel in vuilnisbakken en containers dat nog prima te eten is, maar om verschillende redenen wordt weggegooid. Afgesloten met een maaltijd uit het verzamelde voedsel. De Travel kreeg veel respons, met name door een artikel in de Volkskrant van Mac van Dinther, culinair journalist en deelnemer aan de Travel.

Workshop door Peter Zuiderwijk en Karin Mientjes 8 en 9 april 2011

Studenten van de Willem de Kooning Academie maakten in opdracht van grafisch vormgevers Peter Zuiderwijk en Karin Mientjes foto's van voorbeelden van improvisatie in de stad. Deze vormen van 'Making do' zoals de Franse filosoof Michel De Certeau schrijft, tonen de tegendraadse oplossingen, verborgen activiteiten en protestacties tegen de rigide productiesystemen die weinig ruimte laten voor improvisatie. De resultaten werden gepresenteerd in de entree van Stroom en via onze website. Peter Zuiderwijk en Maurice de Bruijne (student WdKA) maakten op basis van deze inventarisatie ook een tour door Den Haag Zuidwest tijdens de 'Dag van de Architectuur'.

Rondleiding en presentatie door Gavin Wade 17 april 2011

Na zijn rondleiding door de tentoonstelling gaf Gavin Wade (directeur/curator van Eastside Projects, Londen) een presentatie over het Upcycling manifest getiteld: 'Upcycle This Text', dat hij in opdracht van Stroom schreef.

Stroom School

Inleidend gesprek tussen Reto Pulfer en Pieter Vermeertel (curator/critica FormContent, Londen,) **en opening door Simon Delobel** (curator retrospectieve tentoonstelling Krijn Giezen Verbeke Foundation, B) 12 maart 2011

Performance 'An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations and The General Theory of Employment, Interest and Money' door **Remco Torenbosch**, voorafgegaan door een rondleiding van **Francien van Westrenen** 20 maart 2011

Time/Store Den Haag

Time/Bank

Op 12 mei 2011 lanceerde Stroom Den Haag de eerste Nederlandse vestiging van de e-flux Time/Bank waarbij diensten en goederen worden uitgewisseld zonder dat er geld aan te pas komt. Dit werd luister bijgezet met een symposium over waardecreatie, alternatieve economieën en financiering in de kunstwereld. De Time/Bank bestaat uit de website (www.e-flux.com/timebank) en de Time/Store waar producten gekocht kunnen worden met de verdiende 'Hour Notes' (de valuta van de Time/Bank). Ook is de Time/Store een plaats waar assistentie verleend kan worden en mensen elkaar ontmoeten om over het project van gedachten te wisselen.

De Time/Bank wordt daarnaast ook gedragen door instellingen die Hour Notes accepteren als betaalmiddel of het actief verdelen. Zo kan je bijvoorbeeld bij het Nutshuis in Den Haag voor films met Hour Notes betalen of kan je je project promoten op de kunstblog Whatspace in ruil voor Hour Notes. Het Mondriaan Fonds heeft zich daarnaast serieus gecommitteerd aan het project en geeft bij elke subsidietoekenning een Hour Note cadeau. Op die manier groeit het netwerk gestaag en activeren we een steeds grotere groep personen en instellingen.

De Time/Bank wordt momenteel gerund door een betrokken team van ongeveer tien consultants. Zij houden de winkel vijf dagen per week open, organiseren workshops en 'Live Sessions' waar ter plekke diensten en goederen uitgewisseld kunnen worden. Ook bedenken zij nieuwe activiteiten, ontwerpen flyers en kaarten en zijn de dragers van de Time/Bank. Ze worden door Stroom aangestuurd maar hebben een grote autonomie om zelf projecten en ideeën te ontplooiën. Op het Time/Bank blog (www.timebank.stroom.nl) brengen ze activiteiten en relevante artikelen bij elkaar.

Na de beoogde proefperiode van een jaar zal Stroom in 2012 zowel intern als met de consultants Time/Bank Den Haag evalueren. Daarbij zal zeker aan de orde komen in

Time/Bank Live Session

Activiteiten

Tafelgesprek 'Upcycling' en Time/Bank 9 mei 2011

M.m.v. Arjo Klamer (econoom, Erasmus Universiteit Rotterdam), Sander Stuijt (Deutsche Bank), Timotheus Vermeulen (cultuurwetenschapper, Radboud Universiteit), Robin van den Akker (filosoof, Erasmus Universiteit Rotterdam), David Hamers (econoom, cultuurwetenschapper, Planbureau voor de Leefomgeving), Damaris Matthijsen (The Economy Transformers), Sandra van Kampen (Urgenda), Monique van Heist (mode-ontwerper, Happy Fashion).

Workshop door Sue Ball en Sarah Spanton 11 mei 2011

Ter gelegenheid van de opening van Time/Bank en Time/Store Den Haag op 12 mei 2011 gaven Sue Ball en Sarah Spanton (Leeds Creative TimeBank) een workshop over de praktijk, het concept, de context en de voordelen van *timebanking* voor de lokale kunstwereld.

Lancering Time/Bank en symposium 12 mei 2011

De lancering van de Nederlandse vestiging van de e-flux Time/Bank werd luister bijgezet met een symposium over waardecreatie, alternatieve economieën en financiering in de kunstwereld. Sprekers waren Anton Vidokle (initiatiefnemer e-flux Time/Bank), Sue Ball (Leeds Creative TimeBank), Mark Fisher (auteur 'Capitalist Realism') en Kilian Wawoe (voormalig bankier en auteur 'Bonus. Een Nederlandse Bankier vertelt'). Het drukbezochte symposium was een groot succes.

Opening Time/Store Den Haag 15 mei 2011

Rondleiding door Arno van Roosmalen bij de tentoonstelling 'There, I Fixed It' en officiële opening van de Time/Store Den Haag door Eric Holterhues (Triodos Bank).

Workshop 'Making Money: How to Start a Local Currency' door Paul Glover 30 mei 2011

De Amerikaan Paul Glover (Green Planners) gaf in zijn workshop het recept voor een succesvolle plaatselijke munteenheid.

Opening Time/Gallery 25 november 2011

Tijdens Hooftij #27 werd de Time/Gallery bij Stroom geopend waar men kunstwerken kon kopen in ruil voor 'Hour Notes'.

hoeverre de Nederlandse branche zich autonoom kan / moet opstellen ten aanzien van het hoofdkwartier in New York, met name op het vlak van website en communicatie. Ook de integratie van de consultants binnen het 'reguliere bedrijf' van Stroom. Voor het overige zetten de consultants eigen lijnen uit en zetten eigen projecten op, zoals een Time/Food restaurant dat in het voorjaar van 2012 opent. Dit gebeurt uiteraard wel in overleg met Stroom. Het maatschappelijk succesvolle Time/Bank plaatst Stroom voor dezelfde vraag als Foodprint, namelijk in hoeverre zij als kunstinstelling betrokken moet blijven om kwaliteit en profiel van het project te waarborgen.

Projecten in de stad

Time/Bank workshops:

- 'Where does value come from? An introductory workshop on timebanking', Casco – Office for Art, Design and Theory, Utrecht 25 augustus 2011
- 'What is the good of wage? An intensive workshop on alternative currency theory and practice', NaiM Bureau Europa, Maastricht 17 september 2011
- 'The Artist as Producer. What the artist as producer will, but most importantly could, become in the post-welfare landscape', De Vleeshal, Middelburg 12 oktober 2011

Live Sessions: iedere laatste zaterdag van de maand, organiseerde de Time/Bank een 'Live Session'. Tijdens deze sessies werd het concept van Time/Bank uitgelegd en werden deelnemers actief betrokken binnen de Time/Bank gemeenschap. De deelnemers kregen één 'Hour Note' zodat ze meteen konden beginnen met handelen.

- F.A.S.T. / Earthe Dance Den Haag, Scheveningen 24 september 2011
- Occupy Den Haag, Malieveld, Den Haag 3 november 2011
- Occupy Amsterdam, Beursplein, Amsterdam 5 november 2011
- Meneer de Wit, Amsterdam 28 januari 2012
- Art as Money Festival, Club Trouw, Amsterdam 9 februari 2012

Time/Bank Nieuwjaarsreceptie 20 januari 2012

Spin-Off

Publieksprijs voor Stroom Time/Bank pitch 22 maart 2011

Stroom won met de Time/Bank op het Symposium 'The Creative Financing of the Arts' in Rotterdam de publieksprijs.

Robin is na de Dumpsterdive Travel bij Stroom op veel plekken gevraagd om een gelijksoortige dumpster dive te organiseren, o.a. bij Motel Mozaïque van Rotterdamse Oogst mei 2011

Het werk dat Reto Pulfer maakte voor 'There, I Fixed It' maakte daarna deel uit van de tentoonstelling 'Tableaux' bij CNAC Le Magasin in Grenoble 29 mei t/m 4 september 2011

Stroom medewerkers werden gevraagd als gesprekspartner en schrijver over het onderwerp waardecreatie en nieuwe economie. Francien van Westrenen nam in oktober 2011 deel aan het gespreksprogramma 'De Tafel van 2020' tijdens de Internationale Keuze van Rotterdamse Schouwburg waarin perspectieven op de duurzame stad geschetst werden door diverse sprekers. Maaïke Lauwaert schreef in november op verzoek van Metropolis M een artikel over alternatieve economieën.

Time/Store op OBJECT Rotterdam in de stand van **Stichting DOEN – Social Design** 9 t/m 12 februari 2012

Time/Bank Den Haag neemt deel aan **dOCUMENTA 13** in Kassel (DE) 9 juni t/m 16 september 2012

Zonder titel Maria Roosen

Zowel nationaal als internationaal neemt Stroom Den Haag op het gebied van kunst in de openbare ruimte al jaren een positie in de voorhoede in. Dit uit zich in aandacht in de (inter)nationale pers maar ook in de vele verzoeken tot samenwerking die Stroom ontvangt uit binnen- en buitenland. Stroom heeft een sterk netwerk en wordt gezien als een belangrijk en deskundig aanspreekpunt.

De kunst in de openbare ruimte in Den Haag kent vele verschijningsvormen en bereikt een breed publiek. Bij kunstwerken zoals het 'Hemels Gewelf' van James Turrell in Kijkduin of de 'Beeldengalerij' van P. Struycken in het stadscentrum, vormen toevallige passanten maar ook doelgerichte (inter)nationale bezoekers en toeristen het belangrijkste publiek. Kunstwerken bij scholen brengen al jaren kinderen en jongeren op een laagdrempelige manier in aanraking met kunst.

Stroom heeft haar projecten in de stad als volgt ondergebracht:

De Beeldengalerij

'De Beeldengalerij van P. Struycken' in het centrum van Den Haag (ook bekend als 'Het Sokkelplan') raakt steeds verder uitgebreid. De galerij die in 1990 naar een concept van P. Struycken is ontstaan, bestaat uit veertig gelijkvormige sokkels in het voetgangersgebied, waarvoor evenveel beeldhouwers worden uitgenodigd om de sokkels van werk te voorzien. De collectie bestaat uit werken van onder meer Karel Appel, André Volten, Carel Visser, Rob Birza, Sigurdur Gudmundsson, Michael Jacklin en Atelier van Lieshout. In het najaar van 2011 werden beelden van de Nederlandse beeldhouwers Maria Roosen en Anno Dijkstra aan de collectie toegevoegd:

Maria Roosen is een van de meest toonaangevende beeldhouwers van Nederland. Zij maakte voor de Beeldengalerij een standaard van boomstammen, en hing daar een reusachtige glazen kan in. Het hele beeld werd in roestvrijstaal afgegoten en de kan werd hoogglanzend gepolijst. Als een rijpe vrucht hangt de kan aan een tak en weerspiegelt de Haagse binnenstad.

Het beeld van **Anno Dijkstra** getiteld 'A Last Farewell' zou een driedimensionale vakantiefoto kunnen zijn van een westerse toerist die poseert met een Indianen opperhoofd. Het toerisme is de enige inkomstenbron waarmee de 'authentieke' cultuur van de indianen nog kan overleven. Twee verschillende werelden worden door dit beeld met elkaar verbonden. Door de omarming van de twee personages dringt de vraag zich op wie wie nodig heeft.

Van de opdrachten die in 2010 werden verstrekt, hebben **Thom Puckey** en **Tony van de Vorst** in 2011 een schetsontwerp gemaakt. Thom Puckey heeft zich laten inspireren door de romanfiguur van Eline Vere. Tony van der Vorst ontwierp een beeld van twee meisjes met een hoofddoek die zo uit de Grote Markstraat lijken te zijn geplukt. De verwachting is dat beide beelden in 2012 aan de Beeldengalerij zullen worden toegevoegd.

A Last Farewell Anno Dijkstra

Zonder titel Maria Roosen

André Kruysen, die in 2011 de functie van coördinator op zich heeft genomen, heeft **David Bade** uitgenodigd om een schetsontwerp voor het veertigste sokkelbeeld te maken. Als de 40 sokkels 'bezet' zijn zal Stroom, weliswaar minder frequent, doorgaan met het verstrekken van nieuwe opdrachten aan toonaangevende Nederlandse beeldhouwers. Immers, de Beeldengalerij was en is bedoeld als representatie van de actuele beeldhouwkunst in Nederland. Hierdoor kunnen de beelden - zoals P. Struycken het in zijn oorspronkelijke plan bedoeld heeft - in het stadscentrum gaan rouleren.

Collectie Den Haag

De Collectie Den Haag omvat het bestand van beelden in de openbare ruimte van Den Haag. Naast het feit dat Stroom deze bijzondere collectie voor een breed publiek wil ontsluiten, is goed beheer van de kunstwerken cruciaal. Stap voor stap worden toonaangevende werken zoals 'Et Arcadia Ego' van Ian Hamilton Finlay, 'Hemels Gewelf' van James Turrell en de Beeldengalerij van P. Struycken op initiatief van Stroom overgedragen aan het beheer van de gemeente. Alle relevante stukken uit het archief zijn voor dit doel in 2011 gedigitaliseerd.

Hofstede Praktijkschool David Bade

Voor het kunstwerk 'Hemels Gewelf' is in 2011 nog een forse investering gedaan. Om het kwetsbare gras in de kom van het werk te beschermen tegen uitdroging door zon en wind, is in het najaar een beregeningsinstallatie aangelegd. Hierdoor wordt het makkelijker om in tijden van droogte het 'Hemels Gewelf' nat te houden. Dit zal op termijn onderhoudskosten besparen.

Ook de **wederopbouwkunst** in Den Haag Zuidwest kan op veel belangstelling rekenen. Op initiatief van Theater Dakota stond kunstenaar Willem Hussem in oktober 2011 een maand lang in de schijnwerpers tijdens het 'Hussem Festival'. Aanleiding voor het festival vormde de restauratie van een grote wandschildering van Hussem in het nieuwe theater. Stroom was op deze locatie al eerder betrokken bij de succesvolle restauratie en herplaatsing van werken van Rudi Rooijackers, Jan Snoeck en Jeroen Voskuyl.

Het 'Hussem Festival' sloot aan bij het project '**Resetting Van Rhijn**' door Toby Paterson, een opdracht van woningcorporatie HaagWonen en begeleid door Stroom. De reliëfs van Jacques van Rhijn uit 1955, zaten in de gevel van een te slopen woningblok aan de Loevesteinlaan. Na de sloop werden deze tijdelijk opgeslagen in afwachting van herplaatsing. Toen de herplaatsing door de recessie moest worden gestaakt, kwam Bureau Monumentenzorg met de vraag of Stroom wilde meedenken over een oplossing. Wij stelden de Schotse kunstenaar Toby Paterson voor, die door zijn tentoonstelling 'Generosity' (2007) in Stroom reeds bekend was met de typologie van Den Haag Zuidwest. In maart 2011 presenteerde Paterson zijn ontwerp voor een ruimtelijk stalen frame waarin de reliëfs een nieuwe plek zouden krijgen aan de rand van het Zuiderpark. Momenteel worden drie varianten van dit plan op hun haalbaarheid onderzocht.

Johan de Wit College Nacho Carbonell

Kunst bij scholen

Bij de nieuw- en verbouw van scholen wordt door de Gemeente Den Haag een percentage van de stichtingskosten beschikbaar gesteld voor kunstopdrachten. Stroom adviseert de verschillende schoolbesturen bij de besteding van deze kunstbudgetten. Inmiddels is er een rijke collectie van aansprekende, verrassende, speelse en functionele kunstwerken op scholen binnen Den Haag ontstaan.

Kunstopdrachten leggen vaak onderliggende conflicten bloot, een goede juridische basis is daarom een absolute voorwaarde. Stroom heeft het afgelopen jaar zijn contracten met de gemeente, scholen en kunstenaars verder geprofessionaliseerd. De procedure rond de kunstopdrachten zijn in juridische zin aangescherpt. Omdat met ingang van 1 januari 2011 van overheidswege het BTW-tarief voor kunst is verhoogd, ontstonden financiële problemen voor een drietal projecten. Deze waren in voorgaande jaren begroot op basis van het 6%-tarief, maar werden pas in 2011 opgeleverd, en moesten zodoende tegen het 19%-tarief worden afgerekend. Juridisch of politiek bezwaar hiertegen is niet haalbaar gebleken. Om de schade niet op de betrokken kunstenaars af te wentelen, heeft Stroom de meerkosten voor haar rekening genomen.

In 2011 werden veel opdrachten opgeleverd, die al langere tijd liepen. Dit ging niet altijd zonder slag of stoot. De Hofstede Praktijkschool verzette zich aanvankelijk fel tegen de gifgroene coating van het beeld 'Open Air Fitness Honk' van **David Bade**. De koudwatervrees werd na lang praten overwonnen, mede door de sterke betrokkenheid van de leerlingen bij het maken van het beeld.

Het kunstwerk dat het duo **Bisscheroux & Voet** voor het Maris College maakte, heeft alle snelheidrecords gebroken. Binnen een jaar kwamen zij van de eerste gesprekken tot de oplevering van het beeld. Ze ontwierpen de 'Woofah', een 80 meter lange oranje buis die over het schoolplein kronkelt en uitmondt in een gigantische toeter. Als de bel gaat klinkt er iedere week een ander geluid waarmee de leerlingen naar binnen worden geroepen. De school geeft in haar lesprogramma uitleg bij de geluiden en de leerlingen zijn vrij om er zelf nieuwe geluiden aan toe te voegen. Het Maris College heeft zich aangemeld bij het 'Guinness Book of World Records' voor de grootste schoolbel ter wereld.

Maris College Bisscheroux & Voet

Nacho Carbonell heeft voor het Johan de Wit college in de Capedosestraat, een grote 'Bench' gemaakt. Op het dak van de school liggen vleeskleurige kussens als in een huiskamer te wachten op de leerlingen. De twee maanvormige bollen werpen licht over het plein wanneer de avond valt. De 'Bench' biedt een prachtig uitzicht op de skyline van Den Haag.

Het Haagse kunstenaarsduo **Jansen & Josten** heeft voor de openbare basisschool Prinses Catharina-Amalia samen met schoolkinderen een aparte ingang aan de zijkant van het schoolplein gemaakt. Bij speciale gelegenheden gaat deze poort open en is het alsof je een 'paleisplein' betreedt. Met zijn zes meter lengte is het een mooie blikvanger in de buurt, en een baken voor de kinderen en hun ouders.

De Gantel en de Maria Montessorischool zijn in een gebouw gevestigd bij de Wateringsebinnentuinen. **Hans van Bentem** was al bezig met een grote fontein op het plein voor het schoolgebouw en werd ook gevraagd voor een kunstopdracht in de scholen. Van Bentem wilde de mallen voor de fontein gebruiken als beelden voor op het dak. Vlak voor de oplevering werd echter het hele schoolgebouw bouwkundig afgekeurd, en lag het project een tijd stil. Toen de school eindelijk klaar was, stelde Van Bentem voor om zeven reeds bestaande beelden in de school te plaatsen. Deze *fashion victims* hadden al een hele tournee langs musea en galeries achter de rug en waren op zoek naar een permanente rustplek. De beelden staan op verschillende plekken in het gebouw statig tussen de rennende kinderen.

De Oranjeschool en de Annie M.G. Schmidtschool -scholen met een klein budget- kregen in 2011 de laatste TL-tijdlampen van **Barbara Visser**. Voor de scholen die liever een buitenkunstwerk willen, is de ontwerper **Krijn Christiaanse** bezig met het ontwikkelen van een multiple. Christiaanse ontwierp een 'modulair landschap' dat –naar gelang de school of de situatie- met een plank geschakeld kan worden tot een bank of boombak. De eerste opstelling wordt in 2012 bij de Koetsveldschool en het Galjoen geplaatst. Voorjaar 2012 wordt ook een interactief lichtkunstwerk van **Ejderkan Tastekin** bij Scholengemeenschap Wolters geplaatst.

Basisschool Prinses Catharina-Amalia Jansen & Josten

In 2011 werden de opdrachten van Bisscheroux & Voet, Ejderkan Tastekin en Krijn Christiaanse gehonoreerd met een aanvullende subsidie van het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst (Fonds BKVB).

nu monument

Het meerjarenprogramma 'nu monument' focust op de vraag of hedendaagse kunst een functie kan hebben in het creëren en onderhouden van een collectief bewustzijn. Vragen die hierbij een rol spelen zijn: Kan de kunst van nu een rol spelen in het herinneren, herdenken of zelfs verheerlijken van personen of gebeurtenissen? Kan zij bevolkingsgroepen samenbrengen? Kan zij werkelijk betekenis geven aan openbaarheid? In het kader van 'nu monument' vond in 2011 de tentoonstelling 'Until it stops resembling itself' van beeldend kunstenaar Hans van Houwelingen plaats (zie p. 13). En als uitloper van 'Werkplaats Thorbecke' dat Stroom in 2008 in het kader van 'nu monument' realiseerde, begeleidt Stroom de totstandkoming van een monument voor J.R. Thorbecke (verwachte oplevering in 2013, zie p. 61).

Haagse Havens

Het project 'Haagse Havens. Een nieuwe manier van stad maken' presenteert de stad als laboratorium voor het onderzoeken, ontwikkelen en testen van een nieuwe manier van stad maken. Dit initiatief van Stroom en de afdeling stedenbouw van de Gemeente Den Haag, wordt in samenwerking met Sabrina Lindemann (Mobiël Projectbureau OpTrek) en de afdeling R-MIT van de TU Delft ontwikkeld.

'Haagse Havens' onderzoekt een nieuwe manier van stad maken, waarvoor de Binckhorst samen met het aangrenzende Laakhaven het oefenterrein is. In beide gebieden is het denken in eindbeelden losgelaten, wordt de bestaande stad uitgangspunt voor ontwikkeling en zoekt de gemeente actief naar samenwerking met andere partners. Het vergt een veel beter en preciezer beeld van de huidige kwaliteiten, om een flexibeler omgang met planning en regelgeving, om een andere manier van ontwerpen en om het beter benutten van het aanwezige kapitaal in de beschikbare tijd, energie, geld, liefde en betrokkenheid van ondernemers en bewoners in het gebied. Dit alles vraagt om een andere manier van werken, kijken, waarderen, financieren, besturen, ontwerpen en reguleren. Hóe anders, is onderwerp van 'Haagse Havens'.

Om die andere manier te ontdekken, zijn we in 2011 gestart met drie case studies die elk een specifieke ontwerpogave in de praktijk van Binckhorst en Laakhaven onderzoeken. Hier is ook een aantal (Haagse) ontwerpers en kunstenaars bij betrokken. Case study 'Hybride Kiosk' onderzoekt de mogelijkheid voor een publieke voorziening waarmee een bijdrage geleverd wordt aan de toegankelijkheid van het gebied. Denis Oudendijk (Refunc) heeft een ontwerp gemaakt voor de kiosk. Sabrina Lindemann is betrokken bij een programma daarvoor. Corine Keus en Nanne Verbruggen (E19 architecten) zoeken in 'Case Study House' naar ruimte voor 'wild wonen' te midden van industrie waarbij de mate van overlast van stof, geur, geluid en gevaar het ontwerp van het huis bepaalt. Tot slot wordt in 'Autonië' door Hans Venhuizen en Sabrina Lindemann de cultuur van de auto gevierd in de gelijknamige manifestatie waarmee ook wordt getoond hoe de auto-cultuur de toekomstige ontwikkelingen kan sturen.

Naast de praktijkexperimenten vinden er ateliers plaats waarvoor experts van binnen en buiten het gebied uitgenodigd worden, bezoeken *visiting critics* het gebied en wordt tijdens Binckcafé's publiekelijk gedebatteerd over de toekomst van Haagse Havens. Studenten van de afdeling R-MIT van TU Delft brengen het DNA van het gebied in kaart. Daarnaast werken verschillende studenten van de KABK mee en van het Instituut voor Sonologie.

Tijdens de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (20 april t/m 12 augustus 2012) worden de eerste resultaten getoond. 'Haagse Havens' wordt daar naast tal van (inter)nationale projecten en 'Erasmusveld Nuts' gepresenteerd. In oktober 2012 volgt een presentatie in het gebied zelf.

Hybride Kiosk Refunc, Sabrina Lindemann

Quickscan Stedenbouw 2011

In de 'Quickscan Stedenbouw 2011' stond de openbare ruimte en het verschuiven van de posities daarbinnen centraal. Aanleiding is de nieuwe Kadernota Openbare Ruimte van de gemeente welke begin 2012 verschijnt, waarin richtlijnen voor beheer, inrichting en gebruik worden beschreven met extra aandacht voor de rol van gebruik. De Gemeente Den Haag wil andere partijen (bewoners, corporaties, ontwikkelaars en ondernemers) betrekken bij het beheer en de inrichting van de openbare ruimte. Het idee is dat ze daarbij meer ruimte krijgen voor eigen invulling. Hoe dat er uit kan gaan zien en welke richtlijnen je dan moet aanhouden, is nog onduidelijk.

Met de 'Quickscan Stedenbouw 2011' ging Stroom op zoek naar voorbeelden van eigen initiatief en betrokkenheid van gebruikers bij de inrichting, het beheer en gebruik van de openbare ruimte. We nodigden acht deelnemers uit voor een fietstocht door Den Haag (13 oktober 2011) langs plekken die zij voorbeeldig vonden voor wat eigen initiatief kan betekenen voor de stad. De deelnemers waren afkomstig uit verschillende disciplines: David Galjaard is fotograaf, Renato Jeuken en Berit Piegras zijn architecten, Gosse de Kort is kunstenaar, Francois Lombarts is ontwerper publieke ruimte, Mathilde Peen stedenbouwkundige, Tim Terpstra cultureel ondernemer en media-kunstenaar en Peter Zuiderwijk is grafisch ontwerper.

In 2009 vond naar aanleiding van een vraag van het Stimuleringsfonds voor Architectuur (SfA) een eerste *quickscan* plaats om de stand van stedenbouw te onderzoeken. De fietstocht die Stroom destijds organiseerde beviel goed. Tijdens het fietsen door de stad ontstonden verrassende en interessante gesprekken tussen deelnemers. Juist door de diversiteit binnen de deelnemersgroep ontstonden nieuwe ideeën, inzichten en netwerken. De gesprekken vertaalden zich in een aantal teksten over plekken en thema's die inspireren, activeren en informeren. De Quickscan Stedenbouw is daarmee een mooie, actieve opvolger van de 'PITCH' avonden (2004-2009) waarbij jonge architecten zich bij Stroom presenteerden.

Spin-off

'Quickscan Stedenbouw 2009' als voorbeeld

Tijdens het symposium dat het SfA in 2010 organiseerde was de 'Quickscan Stedenbouw 2009' van Den Haag één van de cases. Vervolgens heeft het SfA een publicatie gemaakt naar aanleiding van de Quickscans (die ook in andere steden door architectuurcentra waren gemaakt). Francien van Westrenen (Stroom Den Haag) nam plaats in de redactie en schreef samen met Willemijn Lofvers het artikel op basis van de ervaringen in Den Haag. De publicatie werd gepresenteerd tijdens een symposium over de stand van de stedenbouw op 25 mei 2011.

Stroom als adviseur

Naast de eigen projecten die Stroom entameert, adviseert en bemiddelt zij bij grootschalige stedenbouwkundige projecten. Voorbeelden hiervan zijn de ontwikkeling van de Vinexlocaties Leidschenveen, Wateringse Veld en Ypenburg. Ook vanuit leefbaarheidsbudgetten worden dikwijls activiteiten met beeldende kunst geïnitieerd die zich in de openbare ruimte van de stad afspelen. Stroom wordt - afhankelijk van de situatie - op verschillende manieren betrokken bij deze projecten. Naast de wijkgebonden kunst worden er opvallend veel initiatieven voor de oprichting van monumenten ontwikkeld. Ook in 2011 heeft Stroom bij een aantal van deze projecten een rol gespeeld.

Vinexlocatie Wateringse Veld

Op verzoek van de Ontwikkelingscombinatie Wateringse Veld heeft Stroom in 1996 een kunstplan ontwikkeld waarbij licht, water, natuur en mobiliteit de leidende thema's zijn. In dit kader realiseerde **herman de vries** een 'Bomenmuseum' dat in 2011 is voltooid met de toevoeging van het noordelijke deel van Wateringse Veld. Bij elkaar vormt het een arboretum van ongekende schaal. Bij het 'Bomenmuseum' verscheen eveneens een publicatie die de collectie beschrijft. Het lijvige boekwerk geeft basisinformatie over 400 boomsoorten, mythes, sagen en andere wetenswaardigheden over de bomen. De catalogus is in eerste instantie gemaakt voor de bewoners van Wateringse Veld maar is ook een must voor iedere dendroloog.

Tejo Philips, Dora Dolz en **Wietske van Leeuwen** ontwierpen keramische vruchtenbeelden die in 2011 op de bruggen en viaducten van Wateringse Veld werden geplaatst. Als sluitstuk van dit project ontwierp **Hans van Bentem** een fontein. Dit reusachtige portret naar Arcimboldo staat in de vijver van de Wateringsebinnentuinen.

Leidschenveen Ypenburg

Bij de ontwikkeling van de Vinexwijken is kunst vanaf het begin een belangrijk onderdeel geweest. Nu de wijken Ypenburg en Leidschenveen bijna af zijn, is het tijd voor een *grande finale*. De dienst Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van de Gemeente Den Haag heeft Stroom gevraagd een traject te starten voor een nieuw centraal kunstwerk. Stroom heeft daartoe in 2011 uitgebreid onderzoek gestart naar alle kunstinitiatieven die al in de wijk hebben plaatsgevonden. Om te horen wat er leeft onder de jongeren zijn er gastlessen op middelbare scholen en in de bibliotheek gegeven over kunst in de openbare ruimte. Na afronding van dit veldonderzoek zal Stroom een programma van eisen formuleren en een kunstcommissie formeren voor begeleiding van de opdracht.

Koningsplein

Het ruitersstandbeeld van Ben Zadok op het Koningsplein (Zeeheldenkwartier) vertoonde ernstige technische mankementen. Een betrokken groep omwonenden verzocht de gemeente een nieuw kunstwerk te plaatsen. Stroom werd om advies gevraagd en stelde in nauw overleg met de bewoners een programma van eisen op. De bewoners nodigden uiteindelijk **Folkert de Jong** uit om een schetsontwerp te maken. Het nieuwe beeld moet aansluiten bij het ambigue karakter van het Koningsplein, dat tegelijk kneuterigheid, maar ook allure uitstraalt. Folkert de Jong deed uitgebreid onderzoek naar de maat en schaal van het plein en ontwierp op basis daarvan een nieuw figuur. In welk materiaal het beeld wordt uitgevoerd is nog niet bekend.

Thorbecke Monument

In 2007 werd in de Haagse gemeenteraad een initiatiefvoorstel aangenomen voor een Haags standbeeld voor J.R. Thorbecke, grondlegger van onze grondwet en het 'Huis van de Democratie'. Nadat het college van B&W het voorstel had overgenomen, kreeg Stroom het verzoek om de totstandkoming van het beeld te begeleiden. In 2010 werd een Begeleidingscommissie Thorbecke monument geïnstalleerd door burgemeester Van Aartsen. Onder voorzitterschap van prof. dr. Carla van Baalen (directeur Centrum voor Parlementaire Geschiedenis) bogen Marco van Baalen (hoofdconservator Haags Historisch Museum / Museum De Gevangenpoort), Jan Drentje (historicus), Wim Kok (directeur Voorlichting en Externe Betrekkingen Gemeente Den Haag), Thessa Oosterholt-Eekhout (voormalig gemeenteraadslid voor de VVD, en initiatiefnemer voor het monument) en Jan Teeuwisse (directeur Museum Beelden aan Zee) zich allereerst over de opdrachtformulering. Op basis hiervan stelde Stroom, daarbij geadviseerd door diverse deskundigen en relevante lokale en landelijke organisaties, een longlist van kunstenaars op. Uit deze lijst selecteerde de commissie de Nederlandse kunstenaars Caspar Berger, Hans van Houwelingen, Thom Puckey en Emo Verkerk die in februari 2011 de opdracht kregen om een schetsvoorstel te maken. In juni 2011 nodigde de Begeleidingscommissie deze kunstenaars uit voor een presentatie. Zij was zeer onder de indruk van de kwaliteit en diversiteit van de voorstellen en van het betoende engagement van de kunstenaars. Er is kunstenaars veel aan gelegen om anno 2011 een opdracht voor een Thorbecke-monument in de wacht te slepen. Uiteindelijk koos de commissie **Thom Puckey** uit om zijn schetsvoorstel uit te werken tot een definitief ontwerp. Onderdeel van de schets was het aanwijzen van een voorkeurslocatie. Puckey koos voor de Hofplaats, tegenover de plaats waar het oude en nieuwe parlamentsgebouw zich samenvoegen, waar markt wordt gehouden, vrije tijd wordt besteed en waarop parlamentsleden vanuit de wandelgangen uitkijken.

In het najaar van 2011 werd het voorstel van Thom Puckey gepresenteerd aan achtereenvolgens burgemeester Van Aartsen, het college van B&W, de gemeenteraad en de pers. Momenteel werkt de kunstenaar aan een definitief ontwerp, wordt de haalbaarheid van diens voorstel onderzocht en voorbereidingen voor realisatie getroffen.

Spin-off

Deelname aan visiebijeenkomst voor het bepalen van de Strategische toekomstvisie voor het Kunstenlab in 2020 2 februari 2011 Deventer

Aan deze bijeenkomst namen ook leden deel van de Raad van Toezicht van het Kunstenlab, Mieke Conijn, Koen Bril en Josien in 't Hof (Kunstenlab) en Annelies van der Horst (DSP-Groep).

Extern adviseur in de formulering voor beleid op het gebied van Kunst

In de Openbare Ruimte (KIOR) van Gemeente Haarlem maart 2011 37PK, Platform voor Kunsten, Haarlem

Er vond een expertmeeting plaats waaraan ook de verantwoordelijke wethouder Pieter Heiliegers deelnam.

Arno van Roosmalen maakte deel uit van de internationale *research group* voor het symposium 'Actors, Agents and Attendants II: Social Housing, Housing the Social' van SKOR en was moderator 4 en 5 november 2011

Haagse kunst en kunstenaars

Invest Programma Nishiko en Bram van Damme

De afdeling Subsidies, Documentatie & Ateliers (SD&A) van Stroom Den Haag voert het voorwaardenscheppend beleid uit voor Haagse professionele kunstenaars door middel van subsidieregelingen, een documentatiecentrum, atelierbeleid, informatie en advies. Ook organiseert Stroom in dit kader stimulerende activiteiten. Er wordt zoveel mogelijk samenhang en integratie tussen deze deeltaken bewerkstelligd om het voorwaardenscheppend beleid zo goed aan te laten sluiten bij het algemene en kunstinhoudelijke beleid van Stroom.

Stimulerende activiteiten voor Haagse kunstenaars

De stimulerende activiteiten die Stroom Den Haag ontwikkelt ten behoeve van de Haagse kunst en kunstenaars, laten een grote diversiteit zien. De activiteiten zijn toegesneden op specifieke behoeften en situaties en spelen veelal in op de actualiteit. In 2011 is dit programma verder geïntensiveerd en uitgebreid door onder meer het plan 'Talentontwikkeling & Internationalisering'. In dit uitgebreide programma bieden wij Haagse kunstprofessionals reflectie, mogelijkheden tot coaching, studie en onderzoek. Zo worden er maandelijkse atelierbezoeken afgelegd door (inter-)nationale curatoren en critici, worden internationale studiereizen georganiseerd en zijn er jaarlijkse conferenties voor jonge talenten. We spreken ons internationale netwerk als presentatie-instelling aan om een hoogwaardig programma samen te stellen met uiteenlopende bezoekers als Amy Dickson (curator Tate Modern, Londen, UK), Khaled Hourani (curator, Ramallah, PLE), Anthony Huberman (directeur The Artist's Institute, New York, VS) en Pierre Courtin (curator, Sarajevo, BiH).

Naast het verstrekken van informatie en het adviseren over de beroepspraktijk werden er tafelgesprekken en een informatiebijeenkomst georganiseerd. Ook werden de 'Ondertussen' presentaties met kunstenaars die een PRO of SPOT subsidie ontvingen gecontinueerd. Wederom vond er een Invest programma plaats. Het Invest programma ondersteunt jonge kunstenaars in hun ontwikkeling en is bedoeld om academieverlaters aan de stad te binden. Als onderdeel van het programma bezoeken Nederlandse en buitenlandse curatoren ateliers van Haagse kunstenaars, ze worden in een avondprogramma geïnterviewd over hun curatorschap en bezoeken kunstinstellingen, kunstenaarsinitiatieven en galleries in de stad. Ook leden van de adviescommissie PRO legden in dit kader atelierbezoeken af. In afwijking van voorgaande jaren gaven de bezoekende curatoren geen lezingen, maar werd gekozen voor een vraaggesprek met een moderator. Dit jaar werd in het kader van het versterken van internationale contacten en internationale zichtbaarheid wederom een studiereis voor kunstinitiatieven georganiseerd, dit keer naar Londen.

Curatorenprogramma

Met het doel de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars te vergroten, reflectie op hun werk te bieden en de bekendheid met hun werk te stimuleren, nodigde Stroom ook dit jaar curatoren, kunstenaars en critici uit binnen- en buitenland uit om atelierbezoeken af te leggen bij Haagse kunstenaars. In voorgaande jaren bood Stroom afhankelijk van de specifieke interesse van de bezoekers een ruime selectie van te bezoeken kunstenaars aan. In 2011 zijn de bezoeken tevens bepaald door de reacties van kunstenaars via de oproep op de website van Stroom. Dit format willen we de komende jaren continueren.

Dit jaar werden er 48 atelierbezoeken afgelegd door zeven curatoren:

Jennifer Teets (onafhankelijk curator, Parijs) bezocht acht kunstenaars: Marius Lut, Nishiko, Vittorio Roerade, gerlach & koop, Selena Savic, Magali Reus, Ola Vasiljeva, Dan Walwin *7 en 8 juli 2011*

220 jours / Elodie Royer & Yoann Gourmel (onafhankelijke curatoren, Parijs) bezochten tien kunstenaars: Ton Schuttelaar, Joncquil de Vries, Dan Walwin, Channa Boon, Topp & Dubio, Jessica de Boer, Basten Stokhuyzen, Thijs Fokkens, Rachel Bacon, gerlach & koop *5 en 6 september 2011*

Anthony Huberman (curator, New York) bezocht tien kunstenaars: Navid Nuur, Martijn Peters, Basten Stokhuyzen, Robbin Heyker, Magali Reus, Jean van Wijk, gerlach & koop, Clara Palli Monguilod, Marjolijn van der Meij, Jeroen Eisinga *3 en 4 oktober 2011*

Omar Kholeif (curator FACT, Liverpool) bezocht tien kunstenaars: Gerard Holthuis, Justin Bennett, Sara Rajaei, Arianne Olthaar, Dan Walwin, Floris Kaayk, Jeroen Eisinga, Gosse de Kort / Daan Brinkmann, Puck Verkade, Matteo Marangoni *24 en 25 november 2011*

Grant Watson (curator INIVA, Londen) bezocht negen kunstenaars: Rozemarijn Lucasen, Anna van Stuijvenberg, Veronica Pock, Sara Vrugt, Channa Boon, Karine Versluis, Christie van der Haak, Onno Dirker, Rachel Bacon *12 en 13 december 2011*

Frank Koolen en **Rachel Bacon** (commissieleden adviescommissie PRO) bezochten Robbin Heyker *9 en 24 februari 2011*

Atelierbezoeken Stroom

Naast de atelierbezoeken door kunstenaars en curatoren, verrichtte de staf van Stroom atelierbezoeken bij tientallen studenten en kunstenaars in Den Haag.

Stroom Invest Conferentie 6 t/m 10 juni 2011

De PRO Stroom Invest subsidie levert een bijdrage aan het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars, ondersteunt hen in hun ontwikkeling en is bedoeld om academieverlaters aan de stad te binden. Om hen een extra impuls te geven is begin juni de vijfde 'Invest Conferentie' georganiseerd voor kunstenaars aan wie in 2010 een Invest subsidie is toegekend: Wolfgang Bittner, Lyndsey Housden, Jeroen Uyttendaele, Nishiko, Johan Nieuwenhuize, Veniamin Kazachenko, Eric Schrijver en Magdalena Pilko.

Invest Conferentie

Invest Programma Magdalena Pilko en Juha van 't Zelfde

Nederlandse en buitenlandse curatoren bezochten tijdens de conferentie ateliers van Haagse kunstenaars, werden in een avondprogramma geïnterviewd door Alexander Mayhew over hun curatorerschap en bezochten kunstinstellingen, kunstenaarsinitiatieven en galeries in de stad. Ook leden van de adviescommissie PRO legden in dit kader atelierbezoeken af. Stroom zet deze contacten later breder in ten behoeve van Haagse kunstenaars door de zichtbaarheid door middel van tentoonstellingen, presentaties en uitwisselingen te vergroten.

Tijdens de Invest Conferentie in 2011 vonden 76 atelierbezoeken plaats door de curatoren:

- Abir Boukhari (onafhankelijk curator, AllArtNow) Damascus (SY)
- Khaled Hourani (kunstenaar, criticus, artistic directeur International Academy of Art Palestine) Ramallah (PLE)
- Didem Ozbek (kunstenaar/ontwerper, mede-oprichter PIST///) Istanbul (TR)
- Bram van Damme (curator, Netwerk) Aalst (B)
- Angelique Spaninks (curator, directeur MU) Eindhoven
- Juha van 't Zelfde (schrijver, reseacher Non-Fiction, VURB, De Verdieping) Amsterdam
- Michal Wolinski (redacteur, schrijver, curator Piktogram/BLA) Warschau (PL)

En door de PRO-commissieleden :

- Jean van Wijk
- Justin Bennett
- Martina Florians
- Els Fiers
- Martijn van Boven

Talentontwikkeling & Internationalisering

Eind mei 2010 schreef de Raad voor Cultuur: "Talent is de krachtigste bron voor de kwaliteit van kunst- en cultuurbeoefening. Afhankelijk van de mate waarin talent wordt gekoesterd en geslepen ontwikkelen zich goede kunstenaars en interessante cultuurdragers die ook buiten de grenzen worden gewaardeerd". Dat koesteren en slijpen wil Stroom tot uiting brengen in een plan met als doel:

- het rendement van het 'artistiek kapitaal' in te stad te vergroten en te versterken door kwaliteitsverbetering, ontplooiing, verbreding en versteviging van de professionele beroepspraktijk
- talent te signaleren, te ontwikkelen, te ondersteunen en te binden aan de stad Den Haag
- de zichtbaarheid te vergroten van Haagse kunst en kunstenaars
- het internationaal netwerk, van belang voor een dynamisch en eigenzinnig kunstklimaat, uit te breiden en te verstevigen.

Door een subsidie van de Gemeente Den Haag is het mogelijk om in 2011 en 2012 het plan, een samenstel aan activiteiten, gericht en structureel in te zetten. De activiteiten worden zo concreet en duidelijk mogelijk toegesneden op behoeften en situaties van Haagse kunst en kunstenaars.

Het betreft de volgende activiteiten:

- een *tailormade* Premiumprogramma voor individuele kunstenaars
- tafelgesprekken met (Premium) kunstenaars
- een Invest Travel
- presentatie/*residency/coaching* voor academieverlaters
- magazine DH/// met compleet nieuwe inhoud
- oriëntatierizen voor kunstenaarsinitiatieven
- herhaald curatorenbezoek

Studiereis naar Londen voor kunstenaarsinitiatieven

10 t/m 14 oktober 2011

In 2011 ging de studiereis voor kunstenaarsinitiatieven naar Londen. Aan de reis namen acht vertegenwoordigers van Haagse kunstenaarsinitiatieven deel:

- Thijs Fokkens (Locatie Z)
- Barney de Krijger (Super B, Ruimtevaart)
- Sabrina Lindemann (OpTrek)
- Erik-Jan Ligtoet (Quartair)
- Eelco van der Lingen (NEST)
- Marius Lut (Billytown)
- Nico Feragnoli (1646)
- Suzanne Wallinga (<TAG>)

De deelnemers aan deze reis namen gedurende vijf dagen aan de hand van een intensief programma kennis van het culturele en artistieke klimaat van deze stad. Op het programma stonden onder andere bezoeken aan relevante kunstlocaties (van museale instellingen, galleries en projectruimtes tot kunstenaarsinitiatieven).

Daarnaast bood de reis de gelegenheid om in te gesprek gaan met sleutelfiguren zoals organisatoren, curatoren en kunstenaars. Ook werd er een bezoek afgelegd aan de Frieze Art Fair, met het project van Ryan Gander (Artangel). Ook gaf curator Amy Dickson (Tate Modern) een toelichting op de grote Richter tentoonstelling en leidde Kit Hammonds de

Studiereis naar Londen

groep een middag rond langs interessante kunstplekken zoals Raven Row en Iniva. Amy Dickson en Kit Hammonds heeft Stroom leren kennen via het Investprogramma.

De deelnemers waren enthousiast over de reis en zien mogelijkheden voor toekomstige samenwerking, zo kon worden opgemaakt uit de evaluatiebijeenkomst van 14 november 2011. De reis bood ook inzicht in de zeer uiteenlopende posities, financiering en publieksbenaderingen van de bezochte instellingen. Het gaf daarmee interessante en mogelijk bruikbare alternatieven voor de werkwijze van de Haagse initiatieven.

Informatiebijeenkomst voor Haagse kunstenaars 14 september 2011

Ieder jaar organiseert Stroom Den Haag een bijeenkomst met als doel Haagse kunstenaars te informeren over, en te betrekken bij één of meerdere aspecten van haar beleid. De informatiebijeenkomst stond dit jaar in het teken van de introductie van twee nieuwe websites: de website 'AtelierAntwoord' over het beheer van atelierpanden en het weblog 'Jegens & Tevens'. Jegens & Tevens is primair bedoeld als platform voor het Haagse kunstenaarsveld, een voortzetting van het halfjaarlijkse HOKV (Haags Overleg Kunstenaarsverenigingen). Het biedt de professionals een modern en interactief medium voor informatie en overleg. Daarnaast is het interessant voor een breder publiek om op de hoogte te blijven van het Haagse kunstklimaat. Recensies, agenda's, openingsverslagen, interviews, kijkjes achter de schermen en opiniestukken geven de bezoeker een actueel en gevarieerd beeld van het Haagse veld (zie p. 83).

Daarnaast gaven vertegenwoordigers van vier atelierpanden (De Besturing, Ruimtevaart, Locatie Z en Billytown) een korte presentatie over het beheer van hun pand, activiteiten en eventuele plannen voor toekomst.

Kaap 2011 Lyndsey Housden en Yoko Seyama

Subsidies

De subsidieregeling van Stroom gaat uit van het grote potentieel van de Haagse kunstwereld en is opgebouwd uit drie onderdelen waarmee telkens een ander doel wordt nastreefd. PRO subsidies zijn bedoeld ter ondersteuning en versterking van het Haagse kunstklimaat. Deze subsidie stelt zowel individueel beeldend kunstenaars als samenwerkingsverbanden en organisaties in de gelegenheid bijzondere projecten of activiteiten te realiseren. SPOT subsidies vergroten de zichtbaarheid en presentatie van Haagse kunst en kunstenaars. De OBJECT subsidies zijn bedoeld om het bestand aan ateliers op kwalitatief niveau uit te breiden.

Dit verslagjaar is gestart met de evaluatie van het subsidiestelsel. Dit zal zowel door desk research als door tafel- en groeps gesprekken met kunstenaars en diverse partijen in het kunstenveld plaatsvinden. Aan de hand van de evaluatie en ervaringen van Stroom zal gekeken worden welke aanpassingen wenselijk zijn.

PRO subsidies

Er zijn vijf verschillende PRO subsidies:

- Kunstprojecten: projecten, kunstwerken, publicaties.
- Onderzoek: studiereizen en projecten waarin nieuwe richtingen met betrekking tot eigen werk of in relatie tot andere disciplines of fundamenteel nieuwe (omgang met) materialen worden onderzocht.
- Kunstenaarsinitiatieven: programmering- en uitwisselingsactiviteiten, gastatelierprogramma's.

- Invest: een subsidie die startende kunstenaars in staat stelt zich verder te ontwikkelen en een bijdrage te leveren aan de Haagse kunstwereld
- Premium: een sterk geprofileerde subsidie voor kunstenaars op basis van kwaliteit van het actuele werk, waarbij wordt gekeken naar de betekenis van de kunstenaar voor het Haags kunstklimaat

De adviescommissie PRO subsidies bestaat uit een pool van negen personen waaruit per vergadering een vijftal leden wordt opgeroepen, mede op basis van specifieke expertise. De adviescommissie beoordeelde in 2011 in totaal 132 aanvragen. Daarvan werden **65 PRO subsidies toegekend**.

Zowel voorafgaand aan het indienen van een aanvraag als na het advies van de commissie kan een kunstenaar of organisatie een gesprek met Stroom aanvragen. In deze gesprekken kan informatie worden gegeven over de diverse mogelijkheden van de subsidies en de vereisten waaraan een aanvraag moet voldoen. Ook conceptaanvragen kunnen voor advies worden voorgelegd. De adviezen zijn vooral bedoeld om de kwaliteit van de aanvragen te verhogen en daarmee ook de effectiviteit van de subsidieregeling. In 2011 werd veelvuldig een beroep gedaan op de gesprekken. De advisering kost veel tijd, maar het niveau van de aanvragen is er sterk door verbeterd.

Gehonoreerde aanvragen:

Kunstprojecten (35)

- Ohad Ben Shimon, tentoonstelling en residency 'The Second Act, Can Serrat Residency & Art and Science Conference'
- Wolfgang Bittner en Stijn Belle, tentoonstellingsproject 'Portraits of a Machine'
- Alfredo Ciannameo, project 'Ionesis – LEDs Propagation Field'
- DCR Gueststudios, programma 'Guest Studios Nieuwe Stijl'
- Esther Didden, project 'Pleidooi voor residu'
- Thijs Fokkens, tentoonstellingsproject 'Too Big to Fail'
- Galerie Maurits van de Laar, jubileumpublicatie t.g.v. twintigjaar Galerie Maurits van de Laar
- David Galjaard, publicatie 'Conresco'
- Robin de Goede, tentoonstelling 'No Man's Land'
- Johan Gustavsson, publicatie 'One-legged Tables'
- Lyndsey Housden en Yoko Seyama, interactieve geluidsinstallatie voor manifestatie 'Kaap 2011'
- Hicham Khalidi, tentoonstelling 'On Geometry and Speculation'
- Indre Klimaite, vormgevingsproject 'Ugly Type Live'
- Barney de Krijger, project 'Re-sidu-ality (blackbox)'
- Matteo Marangoni, manifestatie 'Eavesdropping'
- Douglas Morland, artist-in-residence project 'Papa Oom Mow Mow'
- Motoko Film & Motion Design, filmprogramma 'Cinetoko'
- Arjan de Nooy, publicatie 'Haarscherp'
- Magali Reus, nieuw (video)werk voor tentoonstelling bij The Approach (Londen) en op 'Frieze Art Fair'
- Ingrid Rollema, tentoonstellingsproject 'Gegoten Lood Revisited'
- Jonas Staal, project 'Politiek Kunstbezit III: Fleur Agema'
- Stichting Biennale Kijkduin, tentoonstelling 'Chemistry – Creating new Worlds'
- Stichting Coloko, project 'Upside Down'
- Stichting De Grote Witte Reus, deelname van Liefhertje en Grote Witte Reus aan 'Art Amsterdam 2011'
- Stichting Generator, tentoonstelling 'Shadow City' in kader van 'TodaysArt Festival'

- Stichting Nest, tentoonstelling 'I Should Have Done That'
- Stichting Nest, tentoonstelling 'Tangible Time'
- Stichting Onomatopee, publicatie 'Het destructieve karakter' van Dick Raaijmakers
- Stichting Quartair, tentoonstelling 'Ruimtelijke Leegte door Reflectie'
- Stichting Quartair, tentoonstelling 'Uncommitted Crime'
- Stichting The Naked, platform 'The Naked One - fase 1'
- Stichting Unfold, tentoonstelling 'The Nature of Future' in kader van ReWire Festival
- Stichting West, tentoonstelling 'Sound Spill'
- Stichting Z, programma 'Zzondag'
- Auke de Vries, publicatie 'Auke de Vries. An Alphabet of Nature'

Onderzoek (12)

- Jessica de Boer, onderzoeksproject 'Hedendaags Animisme'
- Nicole De Brabandere, onderzoeksproject 'Super Hero Imagination'
- Astrid Dekkers, onderzoeksproject 'Wanderschaft - op zoek naar Georg'
- Barbara Ellison, artist-in-residency 'Manori Sound Project'
- Robbin Heyker, artist-in-residency bij C-Space te Beijing, China
- Immanuel Klein, onderzoeksproject 'Het traject van cad-tekening tot afgewerkt eindproduct'
- Mark van Overeem, onderzoeksproject 'Parallel Desire'
- Samantha Rees, artist-in-residency Leipzig
- Pietertje van Splunter, onderzoeksproject 'Déjà Vu'
- Nadine Stijns, onderzoeksproject 'After Hour Shopping Mall en The Floating Population'
- Karine Versluis, artist-in-residency en onderzoeksproject naar kunst in de openbare ruimte
- Dan Walwin, onderzoeksproject 'Immortality'

Kunstenaarsinitiatieven (6)

- DCR Gueststudios, programma 'Present Perfect'
- Project space 1646, programma juni t/m december 2011
- Stichting De Grote Witte Reus, Liefhertje en De Grote Witte Reus programma 2011/2
- Stichting Haagse Rondgang, Hoogtij programma 2011
- Stichting Satellietgroep, Badgast jaarprogramma
- Stichting Z, programma Zzondag

Invest (7)

Met de Invest subsidie beoogt Stroom een bijdrage te leveren aan de verbetering van het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars en hen in hun ontwikkeling te ondersteunen. Om deze reden organiseert Stroom een aanvullend programma van stimulerende activiteiten waarin reflectie op het werk, opbouwende kritiek en het uitbouwen van netwerken centraal staan (zie p. 63). In 2011 ontvingen de volgende kunstenaars een Invest subsidie:

- Melissa Cruz Garcia
- Angeline Dekker
- Lilian Kreutzberger
- Lars Kynde
- Selena Savic
- Gordan Savicic
- Omid Tirandaz

Jegens&Tevens Rozemarijn Lucassen

Premium (5)

Kunstenaars die een Premium subsidie ontvangen hebben zich niet alleen met een aansprekend oeuvre bewezen, maar overtuigen ook door hun ontwikkelingspotentieel en de ambities die ze koesteren. In 2011 waren dat:

- Sarah Carlier
- Hans Ensink op Kemna
- Esther Janssen
- Marjolijn van der Meij
- Joncquil de Vries

SPOT subsidies

Er zijn drie verschillende SPOT subsidies:

- Individuele tentoonstelling: bijdrage aan de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van eigen werk in binnen- en buitenland.
- Groepstentoonstelling: aanvulling bij de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van werk van een aantal kunstenaars (minimaal zes) in binnen- en buitenland.
- Documentatie: bijdrage aan de kosten voor promotie van eigen werk, actualiseren van documentatie, vervaardigen van drukwerk, (re)construeren van een website of inschakelen van specialisten.

In 2011 werden **306 SPOT subsidies toegekend**.

SPOT individuele tentoonstelling (131)

Van de 131 individuele tentoonstellingen die plaatsvonden waren er 27 in Den Haag, 37 in de rest van Nederland en 67 in het buitenland.

SPOT groepstentoonstelling (23)

De groepstentoonstellingen vonden, op twee na, allemaal in Den Haag plaats.

SPOT documentatie (152)

Van de 152 toekenningen voor documentatie waren er elf voor een (digitale) camera, 53 voor de (re)constructie van een eigen website en 43 voor fotografie. 16 kunstenaars hebben de documentatiesubsidie besteedt voor het inschakelen van een specialist zoals een tekstschrijver, vertaler en 21 voor een (kleinschalige) publicatie.

OBJECT subsidies

De OBJECT subsidie is bedoeld om het bestand aan ateliers in Den Haag op kwalitatief niveau uit te breiden. Er zijn drie mogelijkheden waarop de subsidie kan worden aangewend:

- een bijdrage in de bouwkosten voor een permanente atelierruimte
- een bijdrage in de aankoop van een atelierwoning of atelierpand
- een bijdrage in de bouwkosten van een gastatelier/woning van kunstenaars-initiatieven

In 2011 zijn drie OBJECT subsidies toegekend voor de verwerving van atelierruimtes.

- Abraham van Beijerenstraat 4, Stichting AB4

In samenwerking met de OCW vastgoed van de Gemeente Den Haag en Stichting AB 4 heeft het pand zich in 2011 ontwikkeld van een tijdelijk tot een permanent atelierpand. Stroom heeft een OBJECT subsidie toegekend voor het verbouwen van vijftien grotere en kleinere ateliers.

- Binckhorstlaan 36, BINK36

In samenwerking met Vestia heeft Stroom een OBJECT subsidie toegekend voor de 'atelierstraat' op de 3e etage. De ateliers in de atelierstraat zullen voor een periode van minimaal acht jaar bemiddeld worden door Stroom. Ook is er een eenmalige OBJECT subsidie toegekend aan twee ateliers die buiten de 'atelierstraat' vallen.

- Raaphorstlaan 1, Billytown

Met behulp van een OBJECT subsidie van Stroom is een bijdrage geleverd aan de verbouwing van het pand ten behoeve van elf ateliers. Billytown heeft als pand een semi-permanente status; en is zeker beschikbaar voor de komende drie jaar.

Atelierpand Abraham van Beijerenstraat 4

Documentatie

Documentatiecentrum

Het documentatiecentrum van Stroom is toegankelijk voor publiek. De documentatie van Haagse beeldend kunstenaars die als beroepsmatig erkend zijn, is zowel op papier (in portfoliomappen) als virtueel (via www.haagsekunstenaars.nl) te raadplegen.

Het documentatiebestand bij Stroom wordt regelmatig bestudeerd door de medewerkers en adviseurs van Stroom in het geval van subsidieaanvragen en te verstrekken opdrachten. Maar ook potentiële opdrachtgevers, tentoonstellingsmakers, galeriehouders, kunstenaars en publiek weten hun weg te vinden en raadplegen het bestand om diverse redenen. Het bestand bestaat uit alfabetisch gerangschikte mappen met in iedere map een curriculum vitae van de kunstenaar, een beschrijving van het werk en een selectie beeldmateriaal van het werk (foto's, cd's, dvd's, kleine brochures e.d.).

Er is speciale aandacht voor (nieuwe) kunstenaarspublicaties. Hier wordt over het algemeen veel interesse voor getoond.

Het digitale documentatiebestand sluit niet volledig aan bij de landelijke website www.kunstenaars.nu. De oorzaak daarvan zijn technische complicaties en een verschil van mening over het structureren van gegevens. Mede doordat de landelijke dekking van de website www.kunstenaars.nu door het wegvallen van diverse CBK's steeds verder vermindert en het rendement voor Haagse kunstenaars gering is heeft Stroom begin 2011 besloten om de samenwerking met [kunstenaars.nu](http://www.kunstenaars.nu) te stoppen.

De website van Stroom kent een virtueel bulletinboard ten behoeve van de Haagse kunstenaars, waarop internationale aankondigingen, oproepen, prijsvragen, *residencies*, en dergelijke zijn vermeld.

Onder invloed van het toenemende belang van kunstenaarswebsites als documentatiemiddel, en als gevolg van het veranderende zoekgedrag van cliënten en relaties zal Stroom in 2012 het belang van een fysiek documentatiecentrum in relatie tot ontwikkelingen op het gebied van digitale en sociale media overwegen.

Kunstenaarsbestand

Op 31 december 2011 stonden 854 beroepsmatig erkende kunstenaars ingeschreven.

Leeftijd	Aantal	
20-30 jaar	122	(14,3%)
31-40 jaar	221	(25,8%)
41-50 jaar	162	(19,0%)
51-60 jaar	169	(19,8%)
61-65 jaar	59	(6,9%)
65 jaar en ouder	121	(14,2%)

Toetsing

Haagse kunstenaars die als professioneel zijn getoetst, kunnen een beroep doen op de subsidieregelingen en op atelierbemiddeling van Stroom. De Toetsingscommissie (zie p. 87) komt drie keer per jaar bijeen om degenen die zich nieuw bij Stroom hebben ingeschreven op professionaliteit te toetsen en erkende kunstenaars te hertoetsen. Zij doet dit aan de hand van de ingediende documentatie en informatie. Wie geen erkenning krijgt, kan op eigen verzoek na een jaar opnieuw worden getoetst. De erkenning als beroepsmatig beeldend kunstenaar geldt voor vijf jaar (maar kan in bepaalde gevallen ook korter zijn). Voor academieverlaters geldt een periode van drie jaar. De volgende toetsingscriteria worden gewogen in onderlinge samenhang: vakmanschap, kwaliteit en zeggingskracht van het werk, marktgerichte en publieke activiteiten, erkenning van het kunstenaarschap.

De Toetsingscommissie kwam in januari, mei en september 2011 bijeen.

- 441 werden beoordeeld op professionaliteit
- 298 van hen werden erkend (van wie 47 academieverlaters)
- 47 werden niet erkend of uitgeschreven
- 96 kunstenaars konden wegens ontbrekende informatie/documentatie niet beoordeeld worden op professionaliteit

Ateliers

Stroom voert het gemeentelijk atelierbeleid uit voor de Haagse beeldend kunstenaars. Het beleid is gericht op het realiseren van goede, betaalbare ateliers en op het zo goed mogelijk begeleiden en faciliteren van professionele kunstenaars.

Wij signaleren dat als gevolg van de economische crisis en de overheidsbezuinigingen op cultuur het toekomstperspectief van individuele kunstenaars drastisch aan het veranderen is. De behoefte aan werkruimte verschuift eveneens. Veel kunstenaars kunnen zich geen permanent atelier meer veroorloven vanwege de hogere huurprijs en het feit dat men zich voor langere tijd vastlegt. Stroom en de Gemeente Den Haag zullen soepel met deze veranderingen moeten omgaan om professionele kunstenaars te ondersteunen in hun beroepspraktijk. Het informeren over en stimuleren van zelforganisatie en onafhankelijkheid speelt een grote rol. De ontwikkeling van de website 'Atelier Antwoord' is een voorbeeld van ons pro-actief handelen.

Website AtelierAntwoord

Op basis van de gemeentelijke notitie 'Ruimte voor de Kunst' en gesprekken met het veld werd een digitaal handboek/naslagwerk ontwikkeld voor het beheer van (tijdelijke) atelierpanden. Dit digitale naslagwerk - AtelierAntwoord (www.atelierantwoord.nl) - is in september 2011 op de jaarlijkse informatiebijeenkomst voor kunstenaars gelanceerd (zie p. 83).

Atelierwachlijst

Eind 2011 stonden 132 kunstenaars ingeschreven op de atelierwachlijst. Hiervan hebben 42 kunstenaars al een atelier, maar zijn op zoek naar een betere of meer geschikte ruimte. 90 kunstenaars hebben geen atelier en zijn op zoek naar een (tijdelijk) atelier of atelierwoning. De totale ruimtevraag van deze groep bedraagt 17.825 m².

De wachlijst wordt periodiek opgeschoond, de laatste keer was in juni 2011.

Het effect van een update is dat de wachlijst aanvankelijk krimpt en in de loop van het jaar weer groeit. De planning is om de volgende update/prolongatie enquête eind 2012 te laten plaatsvinden zodat aan het begin van het kalenderjaar 2013 een actuele lijst beschikbaar is.

Dit jaar werd voor het eerst inschrijfgeld (€15 per jaar) gevraagd om op de atelierwachlijst te worden geplaatst. Dit was één van de bezuinigingsmaatregelen die dit jaar door Stroom is toegepast.

Atelierbemiddeling

In 2011 is er in totaal 43 keer door Stroom bemiddeld bij de toewijzing van atelierruimte

- bemiddeling permanente voorraad 18
- bemiddeling Transvaal woningen 25

Atelierbestand

Permanent	Aantal Panden	Aantal Ruimtes	Via Stroom
Permanente ateliers	53	415	286
Permanente atelierwoningen	30	71	70
Gastateliers	5	8	1
Permanente projectruimtes	1	2	0
Diverse permanente ruimtes (muziekstudio's, opslag en presentatieruimtes)	10	14	1

Semi-Permanent

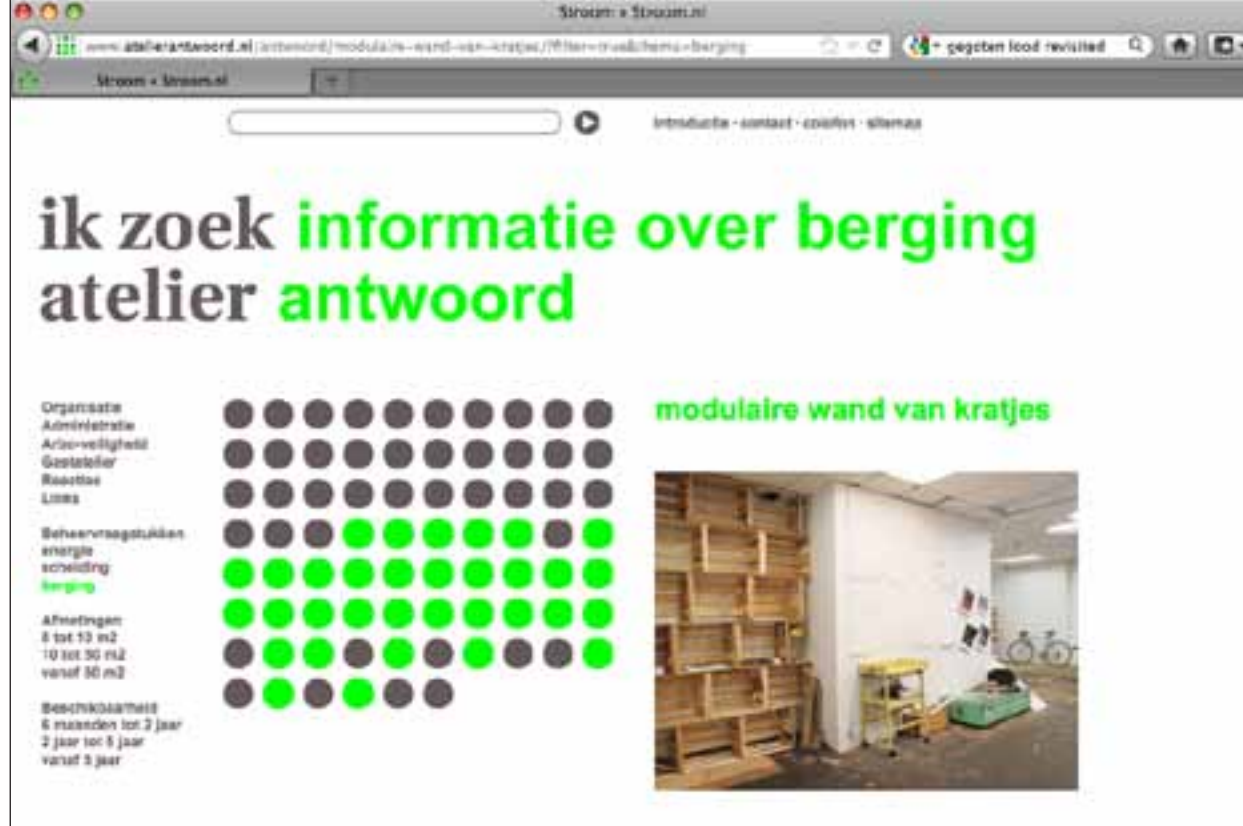
Semi-permanente ateliers	1	13	0
Semi-permanente projectruimtes	1	2	0
Semi-permanente gastateliers	1	2	0

Tijdelijk

Tijdelijke ateliers	18	143	143
Tijdelijke projectruimtes	2	2	2
Tijdelijke diverse ruimtes	4	32	32
Tijdelijke Transvaal huisjes	27	46	46

Overzicht tijdelijke panden

Adres	Organisatie	Aantal personen	NVO m ²	Eigenaar
Zwaardvegersgaarde 95	Stichting Sammersweg	7	600	OCW
Roggeveenstraat 2	Vereniging MOB	7	500	OCW
Noordwal 117	Vereniging Noordwal	9	200	OCW
Villa Ockenburg/Monsterweg	Stichting Z	15	250	DSO
1e Lufodwarsstraat 60	Stichting Maakhaven	32	900	DSO
Calandkade 158	Individuele kunstenaar	1	250	DSO
Saturnusstraat 89/91	Stichting De Besturing	25	600	DSO
Loosduinseweg 9	Stichting Ruimtevaart	41	1600	DSO
Stortbekerstraat 205	Stichting de lage school	22	1200	OCW
Stuwstraat 285	Individuele kunstenaars	4	200	VESTIA
Lange Beestenmarkt 104-108	Individuele kunstenaars	2	250	WOM Soc
Acaciastraat 178b	Individuele kunstenaar	1	200	DSO
Ambachtsgaarde 8-10	Individuele kunstenaar	1	100	DSO
Ambachtsgaarde 12	Individuele kunstenaar	1	75	DSO
Ambachtsgaarde 6	Individuele kunstenaar	1	100	DSO
Ambachtsgaarde 20-22	Individuele kunstenaar	1	100	DSO
De Gaarde 466	Individuele kunstenaar	1	100	DSO
Weimarstraat 300	Stichting Delta ateliers	13	1000	OCW
Totale		184	8225	

Website AtelierAntwoord

Permanente ateliers

In 2011 is een kleine stijging in het aantal permanente ateliers te zien. Het voormalig schoolpand aan de Abraham van Beijerenstraat 4 is door OCW Vastgoed beschikbaar gesteld als permanent atelierpand.

De behoefte aan atelierwoningen blijft onder de kunstenaars onverminderd groot, het aanbod houdt daarbij geen gelijke tred. Van doorstroom bij atelierwoningen is bijna geen sprake en er is weinig tot geen uitbreiding van het bestand. Dit heeft te maken met de investeringen bij de realisatie van dergelijke woningen en de bereidheid van woningcorporaties om hierin te participeren of faciliteren.

Semi-Permanente ateliers

Naast permanente en tijdelijke ruimtes is er sinds 2011 ook de mogelijkheid voor semi-permanente atelierruimten. Deze semi-permanente status betekent dat het pand minimaal voor drie jaar beschikbaar is gesteld via de Dienst Stedelijke Ontwikkeling van de gemeente. Hier wordt een beperkte huurvergoeding voor gevraagd, namelijk €15 per m2 per jaar. De eerste kunstenaars die hier gebruik van hebben gemaakt is het collectief Billytown die van Rijswijk naar de Raaphorstlaan in Den Haag zijn verhuisd. Ze hebben het schoolgebouw dat ter beschikking is gesteld door DSO drastisch verbouwd zodat zij nu de beschikking hebben over ateliers, projectruimten en twee gastateliers.

Tijdelijke ateliers

Naast permanente ateliers blijft de behoefte aan tijdelijke ateliers onder kunstenaars groot, zowel bij starters als kunstenaars die al langer hun beroep uitoefenen. Een groot deel van de kunstenaars in Den Haag wil graag van deze tijdelijke en dus goedkope 'om niet' atelierruimten gebruik maken vanwege hun inkomenspositie. Zo heeft Stroom

Atelierruimte in Binck 36

Den Haag in 2011 maar liefst achttien panden via DSO, OCW vastgoed en de woningbouwcoöperatie Vestia in beheer. Het aantal kunstenaars dat van deze panden gebruik maakt is gestegen van 174 in 2010 naar 184 in 2011. Echter het aantal m2 wat men in gebruik had is dit jaar gedaald van 10.265 m2 (2010) naar circa 8225 m2 (2011). De verwachting is dat het steeds moeilijker zal zijn om tijdelijke panden te verwerven.

Nieuwe bewoners krijgen een informatiepakket mee met onder andere tips over verzekeringen, het registreren bij instanties, onderhoud en belangrijke telefoonnummers. Daarnaast kunnen nieuwe bewoners sinds 2007 via Stroom een adreswijziging laten doorvoeren bij de Gemeente Den Haag. Deze voorheen schriftelijke wijziging kan nu doorgevoerd worden per email. Al deze ontwikkelingen zorgen intern voor een helder beleid en extern voor een eenduidige communicatie.

De panden variëren vaak in afmeting en functie: zo zijn er kunstenaars in een villa in het park en verblijven anderen in een schoolgebouw of een fabriekshal in de Binkhorst. Vanuit een aantal tijdelijke panden worden regelmatig culturele activiteiten ontplooid in de beschikbare presentatie- en projectruimtes. Dit maakt dat de tijdelijke ateliers erg in trek zijn. De vraag naar tijdelijke atelierwoningen onder studenten van de KABK en Koninklijk Conservatorium (KC) is nog steeds groot. De avontuurlijke manier van wonen, de lage bruikleenkosten voor de (sloop)woning en de levendigheid spreken aan. Het aanbod is echter gering. Eind 2010 zijn twaalf atelierwoningen in beheer genomen en in 2011 zijn daar nog vijftien aan toegevoegd.

De tijdelijke atelierwoningen zullen tot 1 april 2012 beschikbaar blijven. Het is nog onduidelijk of er weer nieuwe atelierwoningen beschikbaar zullen komen in verband met het stilleggen, temporiseren van diverse bouwprojecten.

Wachters van de nacht Puck Verkade

Prijzen

Aanmoedigingsprijs 2011 voor Puck Verkade 9 juli 2011 KABK Den Haag

Jaarlijks reikt Stroom Den Haag aanmoedigingsprijzen uit aan afgestudeerden van de Haagse Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten. Een onafhankelijke jury bestaande uit publicist Els Fiers, curator Hicham Khalidi, publicist en verzamelaar Alexander Mayhew en kunstenaar en docent Pim Voorneman (KABK) bezocht dit keer de eindpresentaties van ongeveer 160 Bachelor-studenten. Het werk van Puck Verkade (afdeling Beeldende Kunst) sprong er volgens de jury in positieve zin uit.

Puck Verkade heeft zich verdiept in een ongemakkelijk en voor velen ongeloofwaardig onderwerp. Ze presenteerde een indringend videodocument van de Christelijke woongemeenschap 'Wachters van de nacht', die gevestigd is op een boerderij bij het Gelderse dorp Aalten. Deze sekte gelooft dat Nederland zal worden getroffen door een tsunami, en dat zij zelf daarvan gespaard blijven. De jury was getroffen door de subtiele en meeslepende manier waarop Puck Verkade de woongemeenschap heeft weten vast te leggen.

Ouborg Prijs 2011 voor André Kruysen, officiële prijsuitreiking door Marjolein de Jong (wethouder Cultuur, Binnenstad en Internationaal) 26 november 2011 Gemeentemuseum Den Haag

De Ouborg Prijs is de stadsprijs voor beeldende kunst, genoemd naar de Haagse kunstenaar Pieter Ouborg (1893-1956). De prijs wordt sinds 1990 elke twee jaar toegekend aan een Haagse kunstenaar van wie het oeuvre zowel lokaal als nationaal van belang is. In 2011 werd de Ouborg Prijs toegekend aan André Kruysen omdat zijn werk van een hoge kwaliteit is, zijn manier van werken authentiek is en hij een consistent oeuvre heeft opgebouwd. Kruysen zoekt voortdurend naar verdieping van zijn werk. Hij is actief in de Haagse kunstwereld, als exposant, als steun en toeverlaat voor collega's, als curator en docent. De prijs bestond uit een geldbedrag, een tentoonstelling in het Gemeentemuseum Den Haag en een publicatie verzorgd door Stroom Den Haag.

Uprising as passage André Kruysen

De publicatie 'André Kruysen Ouborg Prijs 2011' bevat teksten van Mark Kremer, André Kruysen, Arno van Roosmalen, Huug Schipper en P. Struycken. Hij is vormgegeven door Huug Schipper (Studio Tint).

Voor zijn tentoonstelling 'Uprising as passage' in het Gemeentemuseum Den Haag (27 november 2011 t/m 18 maart 2012), maakte André Kruysen een *site-specific* installatie waarbij het daglicht dat door het raam valt onderdeel wordt van de architecturale sculptuur.

De jury van de Ouborg Prijs 2011 bestond uit: Justin Bennett (beeldend kunstenaar, faculteitslid Instituut voor Sonologie, Den Haag), Roos van Put (hoofdredacteur Kunstbeeld), Marie-José Sondejker (directeur West), Benno Tempel (directeur Gemeentemuseum Den Haag), Arno van Roosmalen (juryvoorzitter, directeur Stroom Den Haag).

Bijlagen

The Artist Vittorio Roerade

Publicaties

André Kruysen Ouborg Prijs 2011

Publicatie in het kader van de Ouborg Prijs
Redactie: André Kruysen, Stroom Den Haag
Tekst: Mark Kremer, André Kruysen, Arno van Roosmalen, Huug Schipper, P. Struycken
Vormgeving: Huug Schipper (Studio Tint)
Fotografie: diverse fotografen
Taal: Nederlands/Engels
ISBN / EAN: 978-90-73799-00-4
Uitgever: Stroom Den Haag, 2011

Stroom Premium: Leontine Lieffering

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie
Redactie: Stroom Den Haag
Tekst: Erik Lindner
Vormgeving: Thonik
Fotografie: Bart Benschop, Maarten van Loosbroek, Guus Rijven
Taal: Nederlands/Engels
ISBN/EAN: 978-90-73799-70-7
Uitgever: Stroom Den Haag, 2011

Stroom Premium: Sara Rajaei

Met de tijd op de hielen / With time close on your heels

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie
Redactie: Stroom Den Haag
Tekst: Dana Linssen, Sara Rajaei
Vormgeving: Thonik
Fotografie: Sara Rajaei
Taal: Nederlands/Engels
ISBN/EAN: 978-90-73799-71-4
Uitgever: Stroom Den Haag, 2011

Stroom Premium: Vittorio Roerade

Vreemde Wereld / Strange World

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie
Redactie: Stroom Den Haag
Tekst: Dirk Limburg
Vormgeving: Thonik
Fotografie: Theo Bos, Vittorio Roerade, Eric de Vries
Taal: Nederlands/Engels
ISBN/EAN: 978-90-73799-72-1
Uitgever: Stroom Den Haag, 2011

Digitale en sociale media

Via digitale media bereiken we een zeer groot publiek dat zowel lokaal, nationaal als internationaal is. Door het versterken van de interactieve functies van onze website en door een nog grotere inzet van sociale media, willen we de bezoekerscijfers van de Stroom website verhogen van ruim 400.000 unieke bezoekers per jaar in 2011, ophogen naar 600.000 in 2016.

Website Stroom Den Haag - www.stroom.nl

Op de website zijn alle activiteiten van Stroom te vinden: van het volledige programma van tentoonstellingen, lezingen en projecten (heden, verleden en toekomst) tot publicaties en het stimulerend beleid voor Haagse kunstenaars, subsidies en ateliers. Andere vaste onderdelen zijn het Bulletinboard voor Haagse kunstenaars, een lijst met nieuwe aanwinsten in de bibliotheek en Tips van medewerkers van Stroom. De website werd in 2011 bezocht door ruim 415.000 unieke bezoekers, een frequentie van circa 35.000 per maand. De bezoekers van de website zijn voor circa 55% afkomstig uit Nederland. De rest is verspreid over de Verenigde Staten (7%) en de ons omringende EU landen (1 tot 2% per land).

Foodprint weblog - www.foodprint.stroom.nl

Het Foodprint weblog dat in 2009 werd opgestart, werd in 2011 voortgezet. Naast alle informatie over het Foodprintprogramma, worden op dit blog vrijwel dagelijks nieuwe berichten geplaatst rond het thema 'voedsel en de stad'. Het Foodprint weblog werd in 2011 door circa 42.000 mensen bezocht. Vooral tijdens evenementen als 'DAG HAP' in september/oktober en het bezoek van Prinses Máxima aan 'Foodscape Schilderswijk' in oktober, schoten de bezoekerscijfers omhoog tot wel 800 per dag.

Time/Bank weblog - www.timebank.stroom.nl

Eind november heeft het team van vrijwilligers achter Time/Bank het Time/Bank weblog opgestart. Op dit blog is alle actuele informatie te vinden over het project en wordt uitleg gegeven over hoe het systeem werkt. Ook wordt er via berichten aandacht besteed aan speciale Time/Bank evenementen en het bredere thema van alternatieve economieën wereldwijd. Aangezien het weblog pas aan het eind van 2011 is opgestart, kan er weinig over bezoekersaantallen gezegd worden.

Stroom Facebook pagina - www.facebook.com/stroomdenhaag

De Facebook pagina van Stroom heeft in 2011 veel nieuwe 'fans' aangetrokken. Eind 2011 stond het aantal 'volgers' op 2375. De berichten van Stroom werden in 2011 door vele duizenden mensen per maand bekeken (men hoeft niet als 'Facebook-fan' aan Stroom verbonden te zijn om de berichten te kunnen lezen). Naast berichten, links, foto's en fotoalbums die betrekking hebben op het programma van Stroom, wordt via Facebook ook incidenteel aandacht gevraagd voor nieuwsfeiten, acties en berichten die de culturele wereld in het algemeen aangaan.

Time/Bank facebook pagina - www.facebook.com/Time.Bank.Stroom.Den.Haag

De medewerkers van de Time/Bank en Time/Store Den Haag hebben in de loop van 2011 een eigen Facebookpagina opgestart, waarop berichten over de activiteiten van Time/Bank worden geplaatst, maar ook aandacht wordt besteed aan alternatieve economieën in bredere zin. Het aantal volgers stond eind 2011 op ruim 200.

Twitter - www.twitter.com/stroom_denhaag

Het Twitter account van Stroom wordt slechts zeer incidenteel gebruikt. Desondanks is het aantal volgers gegroeid naar 575. In de loop van 2012 zal worden bekeken of Twitter in de toekomst intensiever als communicatiemiddel kan worden ingezet.

Website Haagse kunstenaars - www.haagsekunstenaars.nl

Het digitale documentatiebestand vergroot de zichtbaarheid van de Haagse kunstenaars. Behalve het zoeken naar Haagse kunstenaars is het voor kunstenaars mogelijk zich online in te schrijven en het eigen dossier online te actualiseren. Daarnaast is het mogelijk om via de website van Stroom een virtueel prikbord ten behoeve van de Haagse kunstenaars te bekijken.

Website AtelierAntwoord - www.atelierantwoord.nl

In september heeft Stroom de website AtelierAntwoord gelanceerd, een 'toolkit' die kunstenaars concrete handreikingen biedt om hun atelierpanden beter te kunnen beheren. Deze site voorziet daarmee als eerste in Nederland in een portal die relevante informatie voor ateliergebruikers en beheerders verzamelt op één plek. Uit de praktijk is gebleken dat veel kunstenaars te maken hebben met dezelfde vragen en problemen op het gebied van atelierbeheer. Bijvoorbeeld over energieverbruik, opslag of de indeling van de ruimte. Stroom heeft samen met bureau Terristories onderzoek gedaan om te komen tot bruikbare, mobiele en duurzame oplossingen die worden gekenmerkt door multifunctioneel en individueel gebruik. Naast het informeren en aanreiken van praktische oplossingen, zou de website in de toekomst het uitwisselen van ideeën, meningen en ervaringen op het gebied van atelierbeheer kunnen stimuleren. De website is daardoor niet alleen voor Den Haag interessant, maar ook bruikbaar voor kunstenaars en atelierbeheerders in de Benelux. AtelierAntwoord is mede mogelijk gemaakt met financiële steun van de Gemeente Den Haag.

Jegens & Tevens - www.jegensentevens.nl

Het blog Jegens & Tevens is door Stroom gelanceerd in september 2011. Dit platform voor en door alle kunstenaars en kunstprofessionals in de Haagse beeldende kunstwereld biedt nieuws en informatie over uiteenlopende onderwerpen. Het biedt een agenda met onder andere allerlei activiteiten, oproepen, recensies en reportages. Daarnaast is het nadrukkelijk ook een plek voor debat en opinie. Het vormt een transparante en moderne overlegstructuur voor het Haagse kunstenveld.

Architectuuragenda Den Haag

De Architectuuragenda Den Haag is een maandelijkse digitale agenda waarin alle architectuurgerelateerde activiteiten in Den Haag en omgeving worden vermeld. In 2011 verscheen de zevende jaargang. De agenda werd naar een relatiebestand verstuurd van meer dan 1350 betrokkenen. De redactie van de agenda ligt in handen van Stroom Den Haag, maar ze betreft veel van haar kopij van partners als BNA Kring Haaglanden, Haags Architectuur Café (HaAC), Het Nutshuis en de Satellietgroep. De agenda biedt ook een aantrekkelijk communicatieplatform voor de activiteiten van de Gemeente Den Haag en Haagse kunstenaarsinitiatieven. De agenda kwam in 2011 acht keer uit. In de maanden januari, juli/augustus verscheen geen uitgave. De Architectuuragenda is ook op internet te raadplegen via de website van Stroom en ArchiNed.

Flyer Jegens & Tevens

INDEX Actuele Kunst Den Haag

De digitale tentoonstellingsagenda INDEX Actuele Kunst Den Haag wordt maandelijks naar een bestand van circa 3800 belangstellenden verstuurd. In 2011 zijn tien edities van deze nieuwsbrief de deur uitgegaan (de maanden juli/augustus en december/januari werden gecombineerd). De INDEX biedt een compact overzicht van de belangrijkste activiteiten op het gebied van de actuele kunst in Den Haag, met veel aandacht voor alternatieve plekken en de kunstenaarsinitiatieven. Er wordt op dit moment gewerkt aan een nieuwe aanpak van de INDEX, waarbij gekeken wordt naar de mogelijkheden om de gegevens ook via een website te ontsluiten.

Ontvangsten

Regelmatig ontvangt Stroom groepen studenten, zijn er informele bijeenkomsten, feestelijke boekpresentaties, tafelgesprekken en bezoeken van instellingen van binnen en buiten Den Haag. Met deze ontvangsten maken vaak nieuwe publieksgroepen op een aangename en vanzelfsprekende manier kennis met Stroom en met aspecten van het programma. De bijeenkomsten dragen bij aan het uitbouwen van ons relatienetwerk, het creëren van draagvlak voor het beleid en een grotere betrokkenheid bij onze activiteiten. Tafelgesprekken vinden meestal plaats met een klein maar breed georiënteerd gezelschap. Deze gaan gepaard met een diner dat op een buitengewoon smakelijke manier door diverse 'kookkunstenaars' wordt bereid. In 2011 vonden onderstaande ontvangsten plaats:

- **Februari:** Leerlingen 4 Havo Veurs Lyceum Leidschenveen, Studenten Curatorial Program De Appel, Studenten St. Joost Breda
- **Maart:** Leerlingen Edith Stein College
- **April:** Leerlingen Meander College Zwolle, Rondleiding leerlingen Esloo Scholengemeenschap, Onderwijsgroep Studenten Artistic Research KABK
- **Mei:** Afscheid Kees Weeda als Algemeen Secretaris Raad voor Cultuur, Tafelgesprek 'Upcycling'
- **Juni:** Tafelgesprek Deltametropool, Tafelgesprek Thorbecke, Studenten 3D KABK
- **Augustus:** 1e jaars KABK studenten, Tafelgesprek Deltametropool
- **September:** Informatiebijeenkomst Haagse kunstenaars, 1e jaars studenten Universiteit Leiden, 1e jaars studenten TU Eindhoven
- **Oktober:** Hoogtij, twee maandelijksse galerie rondgang
- **November:** Studenten Haagse Hogeschool. Boekpresentatie One Press uitgaven, Algemene Ledenvergadering De Zaak Nu (landelijke belangenvereniging voor presentatieinstellingen)
- **December:** Studenten KABK tentoonstelling Hans van Houwelingen, Studenten Universiteit Utrecht, Studenten 2e jaars autonoom Academie Minerva Groningen, Struisvogeldiner i.v.m. onderzoeksproject 'The Incredible Shrinking Man' van Arne Hendriks

Sponsors / Subsidiënten

- Dunea
- Fonds 1818
- Fonds BKVB
- Gemeente Den Haag
Dienst OCW, Afdeling Vastgoed
Dienst Stedelijke Ontwikkeling
- Ministerie Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie
- Mondriaan Stichting
- Nederlands Architectuur Instituut
- Vlaams-Nederlands Huis deBuren
- Ontwikkelingsbedrijf Leidschenveen c.v.
- Pro Helvetia – Zwitserland
- Stichting DOEN
- Stimuleringsfonds voor Architectuur
- Tetteroo

Samenwerkingspartners

- Art-S-Cool
- BNA Kring Haaglanden
- eflux, New York
- Esloo Pro Praktijkonderwijs
- Extra City, Antwerpen (B)
- Filmhuis Den Haag
- Gemak/Vrije Academie
- Gemeentemuseum Den Haag
- Haags Architectuur Café
- Haagse Bond van Amateursverenigingen
- Heden
- Imkersvereniging Den Haag en Omstreken
- JapSam Books, Heijningen
- Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten
- Le Grand Café, Saint-Nazaire (FR)
- De Groene Amsterdammer, Amsterdam
- Mobiel Projectburo Op Trek
- The Mothership, Rotterdam
- NAI Uitgevers, Rotterdam
- Netwerk / centrum voor hedendaagse kunst, Aalst (B)
- Het Nutshuis
- Ontwikkelingscombinatie Wateringse Veld
- Paard van Troje
- Permacultuur Centrum Den Haag
- Schuttelaar & Partners
- Stichting Urbaniahoeve, Amsterdam
- TU Delft
- Valiz, Amsterdam
- Vestia
- Vrije Universiteit, Amsterdam
- Wageningen Universiteit

Opdrachtgevers

- De Zaak Nu
- Gemeente Den Haag
Dienst OCW, Sector Cultuur
Kabinetszaken
- HaagWonen
- Netwerk / centrum voor hedendaagse kunst, Aalst (B)
- Stichting Historisch Ypenburg

Gibellina Raphaël Zarka

Time/Bank Hour Notes

Personeel en organisatie

In mei 2011 moest Gert Dumbar zijn bestuurslidmaatschap van Stroom neerleggen wegens het lichtelijk overschrijden van de statutair toegestane tweede zittingstermijn. Gert heeft zich gedurende vele jaren als een empathisch en loyaal vrijdenker opgesteld. Als enthousiast pleitbezorger en onvermoeibare inspirator was hij een grote steun voor onze organisatie; hij hield bestuur en directie scherp. Ter gelegenheid van zijn afscheid werd een excursie langs diverse Stroom projecten georganiseerd. Gert is opgevolgd door Willem Velthoven.

Per 1 december 2011 nam Wytse Bakker als consultant atelierbeleid afscheid van Stroom. Voor de loopbaan van Wytse opende zich een mooi perspectief als coördinator bij de AtelierBeheerStichting 's-Hertogenbosch. Zijn functie bij Stroom werd tijdelijk overgenomen door Alena van der Veen.

Bestuur benoeming voor 4 jaar, 1x herbenoembaar

- Winnie Sorgdrager, voorzitter
- Klaas Hoekstra, penningmeester
- Gert Dumbar (t/m mei 2011)
- Jeanne van Heeswijk
- Willem Velthoven (miv november 2011)
- Albert Wulffers
- Vera Yanovshtchinsky

Personeelsleden

- Wytse Bakker, consultant atelierbeleid, afdeling SD&A, t/m november 2011
- Hildegard Beijersbergen-Blom, medewerker communicatie
- Vincent de Boer, adviseur/ begeleider Kunst in de Openbare Ruimte
- Connie van Driel, hoofd afdeling SD&A
- Jane Huldman, hoofd productiebureau
- Dorien Jansen, medewerker secretariaat
- Marieke Klos, hoofd receptie/ huismeester
- Maaïke Lauwaert, programmamaker beeldende kunst
- Arnold Mosselman, bibliothecaris
- Bas Mulder, hoofd bedrijfsvoering
- Lidwien Nielander, medewerker secretariaat
- Liesbeth Nieuwenweg, redactiemedewerker
- Mischa Poppe, medewerker afdeling SD&A
- Peter de Rooden, inhoudelijk medewerker Kunst in de Openbare Ruimte
- Cora Roorda van Eijsinga, medewerker receptie
- Arno van Roosmalen, directeur

- Ira van der Valk, medewerker documentatie/ boekverkoop/ archief, afdeling SD&A
- Alena van der Veen, inval consultant atelierbeleid, miv december 2011
- Francien van Westrenen, programmamaker architectuur

Freelance medewerkers/ vrijwilligers

- Loes Aarts
- Bas de Boer
- Krista te Brake
- Harold de Bree
- Brian Diender
- Rolph Droste
- Floris Duijvestein
- Boris Duijneveld
- Hans Eijkenboom
- Johan van Gemert
- Natascha Helmer
- Robbin Heyker
- Zach Jansen
- Toon Kennedy
- Simon van Kray
- Leontine Lieffering
- Rozemarijn Lucassen
- Jeroen Manders
- Annechien Meier
- Marjolijn van der Meij
- Ingrid Mol
- Joost Nieuwenburg
- Pepijn van den Nieuwendijk
- Arianne Olthaar
- Denis Oudendijk
- Hanneke van Rooijen
- Paul van Rooijen
- Ton Schuttelaar
- Guido Verheul
- Nies Vooijs
- Riet Vooijs
- Paul Wouters

Toetsings - commissie 2011

- Thomas Ankum (sinds mei 2011)
- Natasja van Kampen (sinds januari 2011)
- Lynne van Rhijn (sinds mei 2011)
- Pim Voorneman (sinds januari 2011)

Tot en met januari 2011 maakten Simone van den Heuvel en Zagara nog deel uit van de commissie.

Commissie PRO-subsidies 2011

- Tiong Ang (sinds januari 2006)
- Rachel Bacon (sinds februari 2009)
- Justin Bennett (sinds juni 2007)
- Martijn van Boven (sinds juni 2007)
- Els Fiers (sinds augustus 2008)
- Martina Florians (sinds november 2005)
- Frank Koolen (sinds januari 2010)
- Minke Themans (sinds januari 2005)
- Jean van Wijk (sinds januari 2010)

Verder willen we de volgende personen/ partijen danken voor hun continue ondersteuning in 2011

- Henk Augustijn
- Arthur de Hart
- Klaas Koeroo
- Rob Kollaard
- Thonik

Financiën

De staat van baten en lasten over het jaar 2011 is afkomstig uit de jaarrekening 2011.
Deze is gecontroleerd door Capacc Accountants.

Baten	
A. Opbrengsten	355.422
B. Bijdragen	
- subsidie Gemeente Den Haag	
ikv Meerjarenbeleidsplan	2.174.143
- overige subsidies Gemeente Den Haag	331.112
- overige bijdragen	429.714
	3.290.391
Lasten	
C.1 Beheerslasten personeel	318.210
C.2 Beheerslasten materieel	358.923
D.1 Activiteitenlasten personeel	695.364
D.2 Activiteitenlasten materieel	
- Voorwaardenscheppend beleid	872.919
- Inhoudelijk beleid	1.134.902
	3.380.318
Rentebaten	23.147
Exploitatiesaldo	- 66.779
Resultaatverdeling	
Onttrekking bestemmingsreserves	
- weblog Haagse Kunstenaars	13.872
- Premium publicaties	16.370
- overige Stimulerende activiteiten	18.953
- Ouborgprijs	26.103
- Onderhoud Kunst in de Openbare Ruimte	50.357
	125.655
Toevoeging aan bestemmingsreserves	
- Stimulerende activiteiten	- 48.875
- Time/Bank	- 10.000
	- 58.875
Toevoeging algemene reserve	0

Specificatie Activiteitenlasten materieel Voorwaardenscheppend beleid

Voorwaardenscheppend beleid algemeen

Weblog Haagse kunstenaars	13.872
Toetsing beroepsmatigheid	12.157
Evaluatie subsidiebeleid	6.957
Overige	2.069
	35.054

Subsidiebeleid

Algemene kosten	16.448
SPOT tentoonstellingssubsidie	98.535
SPOT groeps tentoonstellingssubsidie	49.886
SPOT documentatiesubsidie	73.341
PRO kunstprojecten	219.150
PRO Invest	35.000
PRO Premium	50.000
PRO Onderzoeksubsidies	52.170
PRO kunstenaarsinitiatieven	49.465
	643.995

Stimulerende activiteiten

Informatiebijeenkomst	338
Ondertussenpresentaties	3.576
Invest programma	16.969
Premium tentoonstellingen	15.771
Premium publicaties	16.370
Flankerend beleid	15.697
Talentontwikkeling	2.779
Aanmoedigingsprijzen	4.702
Ouborgprijs	48.410
	124.611

Atelierbeleid

Atelierbeleid	908
Object subsidies	70.050
Doorberekende lasten atelierbeleid	33.488
Website Atelier Antwoord (Toolkit)	1.252
	105.698

Vervallen subsidietoekenningen vorige boekjaren

SPOT subsidies	- 18.409
PRO subsidies	- 18.030
	- 36.439

Totaal Voorwaardenscheppend beleid	872.919
---	----------------

Specificatie Activiteitenlasten materieel

Inhoudelijk beleid

Inhoudelijk beleid algemeen

Algemene kosten	16.316	
PR, promotie	5.942	
Informatie voorziening	9.390	
Bibliotheek	12.608	
Educatie, CKV	10.146	
Algemene presentatiekosten	13.539	
		67.539

Thema's

nu monument

Juliana Monument		0
Thorbecke Monument		12.741

Foodprint

Algemene kosten	5.708	
Communicatie	1.295	
Park Supermarkt	10.000	
'Eetbaar Park' - Nils Norman	10.635	
Publicatie Eetbaar Park	15.598	
'Foodscape' - Debra Solomon	2.500	
Ontwerpstudie Erasmusveld	7.147	
Food Forward	20.704	
Publicatie Food for the City	9.033	
Food Tribunaal	4.223	
DAG HAP	12.158	
- Foodprint Dorp	52.208	
- 8 kunstprojecten	92.908	
- opening & concert	10.480	
- educatie	11.571	
- organisatie en productie	29.899	
- publiciteit	6.999	
- uitbestede publiciteit	38.079	
		341.147

Upcycling

'There i fixed it'	30.244	
Stroom School	5.668	
Time/Bank	28.657	
		64.569

Specificatie Activiteitenlasten materieel

Inhoudelijk beleid

Referenten

Luc Deleu	5.091	
- Masterclass	19.676	
Hans van Houwelingen	64.712	
- Stroom School	1.513	
- Publicatie	10.690	
		101.681

Projecten

KOR Classic

Den Haag Zuid West - Toby Paterson	3.186	
Koningsplein	171	
Sokkelproject	130.503	
Kunst bij Scholen	192.162	
- meerkosten BTW	7.503	
		333.525

Collectie Den Haag

Beheer en onderhoud	1.671	
James Turrell - Hemels Gewelf	13.649	
- Beregeningsinstallatie	50.357	
Haagse Beek	1.166	
		66.843

Architectuur

Atelier naar Zee	25.799	
Quicksan Stedenbouw	6.006	
UAR	5.053	
Dag van de Architectuur	4.529	
Binckhorst		
- Binck Café	6.519	
- Tafelgesprekken	1.565	
- Haagse Havens	17.045	
ADHD	4.128	
		71.045

20-jarig bestaan stroom 2012

Leerstukken	6.081	
LOKO10 correctie	- 4.309	
		1.773

Specificatie Activiteitenlasten materieel

Inhoudelijk beleid

Overige projecten en activiteiten

Presentaties foyer/ bibliotheek	2.605
Bibliotheeksessies	500
Rafael Zarka	37.151
- Stroom School	226
Radical Autonomy	10.235
Stroom Travel	612
Kunstenaarslezingen	537
The Knight's Move	17.796
Boek/ DVD presentaties	4.378
	74.039
Totaal inhoudelijk beleid	1.134.902

Stroom in het nieuws

Januari

**SCH Forever:
Scheveningen bungelt
in de tijd**
AD Haagsche Courant
Nico Heemelaar
10 januari

**Speak, Memory:
Vertellingen van
1001 nacht en andere
herinneringen**
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
14 januari

**Sokkelplan: Hans van
Bentem: Space Duck Racer**
AD Haagsche Courant
Jos van Leeuwen
15 januari

**Time/Bank: Werken met
een wij-gevoel: e-flux
begint Time/Bank**
Metropolis M
Jorien Verlaek
#1 (januari-februari)

**Speak, Memory:
Ongrijpbare
herinneringen Speak,**
Memory in Stroom
MetropolisM.com
Sanneke Huisman
18 januari

**Speak, Memory: De feiten:
Omer Fast**
De Groene Amsterdammer
Koen Kleijn
20 januari

**Speak, Memory:
Verbeelding van
herinnering**
<H>ART
Lilian Bense
20 januari

Februari

**Speak, Memory: recensie
Speak, Memory**
Kunstbeeld
Machteld Leij
#2 (februari)

**The Knight's Move:
Hoe Iain Sinclair
Den Haag Aandeed**
ArchiNed
Wilfried Hou Je Bek
8 februari

After Neurath: Gerd Arntz
Artforum
Barry Schwabsky
februari

Maart

**LOKO10: Hans van
Houwelingen. Waar
dromen samenkomen**
Kunstbeeld
Sandra Spijkerman
#3 (maart)

**Carolyn Steel: We zijn bang
voor ons voedsel geworden**
HP | De Tijd
Jeroen Junte
4 maart

**Eetbaar Park: Trend van
stadslandbouw overge-
slagen naar overheid**
De Gelderlander
6 maart

**Eetbaar Park: Groente van
eigen balkon**
AD Haagsche Courant
Jan-Hendrik Bakker
8 maart

**Onze angst
voor voedsel**
De Groene Amsterdammer
Carolyn Steel
10 maart

**Speak, Memory:
Memoriji in memoriam**
Vijenac Newspaper
(Kroatië)
Neva Lukic
10 maart

**UAR Den Haag: Voeg je
favoriete gebouw toe**
nrc.next
Karin Quint
16 maart

**There, I Fixed It:
Eten uit de afvalbak
bij Stroom Den Haag**
Den Haag Centraal
17 maart

**Time/Bank: een ander
soort bank voor de
culturele sector**
NRC Handelsblad
Maaike Lauwaert
17 maart

**Honger naar voedseldebate
is onstilbaar**
NRC Handelsblad
Maartje Somers
19 maart

Carolyn Steel: De hongerige stad moet duurzaam gevoed
Trouw
Kees de Vré
21 maart

Eetbaar Park: Plezier met perenboom in de stad
Nederlands Dagblad
Maaïke Boersma
23 maart

Carolyn Steel: Haal de boeren de stad binnen
NRC Handelsblad
Maartje Somers
24 maart

Carolyn Steel: Onze relatie met eten is verstoord
de Volkskrant
Mac van Dinther
29 maart

There, I Fixed It: Tentoonstelling: Here, I Fixed It ****
de Volkskrant
Marina de Vries
30 maart

The Knight's Move: Luc Deleu: Over een bureau dat niet wil bouwen
ArchiNed
Marieke Hillen
30 maart

Carolyn Steel: Voedsel in de stad
Stedebouw & Architectuur
31 maart

April

Eetbaar Park: Nils Norman
Frieze
Agnieszka Gracza
#138 (april)

There, I Fixed It: over spel en nut
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
1 april

There, I Fixed It: Elke dag een diner uit de vuilnisbak
de Volkskrant
Mac van Dinther
2 april

There, I Fixed It: Dumpster Diving Tour Den Haag
Casarobino.org
Robino
2 april

There, I Fixed It: Eten uit de prullenbak
De Groene Amsterdammer
Jelmer Mommers
4 april

UAR Den Haag: Verleden en toekomst Den Haag nu ook via smartphone te zien
Trouw
Eline van Suchtelen
7 april

UAR Den Haag: Den Haag ook in archi-app
de Volkskrant
8 april

There, I Fixed: Professor Buckminster Fuller spreekt!
Mixed Grill
Maxime Erkens
12 april

There, I Fixed It: Een nieuwe wijsvinger
NRC Handelsblad
Lucette Ter Borg
14 april

The Knight's Move: Anna Minton: Veiligheidsmaatregelen leiden tot angst
Architectenweb
22 april

There, I Fixed It: Den Haag Renaissance
Metropolis M website
Domeniek Ruyters
25 april

Carolyn Steel: De stad als lichaam
De Blauwe Kamer
30 april

Mei

Jill Magid: Open Secret: the work of art between disclosure and redaction
Artforum
Pamela M. Lee
Mei

SCH Forever
Hagaz!ne
1 mei

Radical Autonomy: Nieuwe werelden van niks: De Paradox van Autonomie
<H>ART
Christine Vuegen
12 mei

Time/Bank: TimeBank in Den Haag
Items
Max Bruinsma
19 mei

Time/Bank: Stroom Den Haag sticht eerste 'tijdbank'
AD Haagsche Courant
19 mei

Time/Bank: Voor al uw culturele klusjes
AD Haagsche Courant
Herman Rosenberg
20 mei

Time/Bank: Eindelijk! Tijd is weer geld
Dagblad De Pers
24 mei

After Neurath: Statistics as Politics: interview Nader Vossoughian
010-Krant
Arjen Oosterman
mei

Juni

Raphaël Zarka: Vormstudies
Metropolis M
Chris Sharp
#3 (juni-juli)

Time/Bank: The End of Money en meer
Metropolis M
Domeniek Ruyters
#3 (juni-juli)

Time/Bank: How to Time/Bank
Whitehot Magazine
Sara Blaylock
juni

The Knight's Move: Iain Borden
The Hague West
8 juni

Time/Bank: Big Picture Interview with Ithaca hours founder Paul Glover
Community Currency Magazine
Matslats
10 juni

Kunst bij scholen: David Bade: Fix, adem vrij' staat op zijn plaats
AD Haagsche Courant
Jacques Zorgman
17 juni

The Knight's Move: Iain Borden: De Skateboarder en de Stad
ArchiNed
Wilfried Hou Je Bek
20 juni

Raphaël Zarka: Abstracte sculpturen vaak zeer geschikt als klimobject
NRC Handelsblad
Sandra Smets
21 juni

Dag van de Architectuur: nadruk op doe-het-zelf
Den Haag Centraal
Casper Postma
24 juni

Juli

Radical Autonomy: interview with Arno van Roosmalen
Flash Art
Rahma Khazam
juli

Raphaël Zarka: Gevonden sculpturen van Raphael Zarka in Stroom
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
1 juli

Raphaël Zarka; Raphaël Zarka
Kunstbeeld
Roos van der Lint
#7/8 (juli-augustus)

Van eetbaar park tot Foodcity
De Groene Amsterdammer
Aukje van Roessel
21 juli

Stroom Den Haag: Onderzoek naar culturele metropoolvorming te laat
Den Haag Centraal
Elske Koopman
22 juli

Foodscape Schilderswijk: Foodscaping met de hele buurt
Krant vd Aarde
Zomer

Augustus

Foodscape Schilderswijk: Druiven telen tussen de tegels
Genoeg
Casper Postma
15 augustus

Time/Bank: Bij de Time/Bank is tijd de valuta
Genoeg
Petra Kruijft
15 augustus

DAG HAP: Bier van Haags slootwater
De Telegraaf
19 augustus

Time/Bank: Informele economie: een beknopt overzicht
Metropolis M
Maaïke Lauwaert
#4 (augustus-september)

Radical Autonomy
Metropolis M
Stefan Vervoort
#4 (augustus-september)

Hans van Houwelingen:
Thorbecke opnieuw van sokkel gelicht
Metro
Anne-Fleur Pel
30 augustus

Hans van Houwelingen:
Tentoonstelling 'Until it stops resembling itself'
Cultuurgids Avro
30 augustus

Hans van Houwelingen:
Standbeeld Thorbecke even weg uit Amsterdam
RTV-Noord Holland (TV)
31 augustus

Hans van Houwelingen:
Beeld Thorbecke op excursie naar Den Haag
AT5 (TV)
31 augustus

Hans van Houwelingen:
Amsterdams Thorbeckebeeld van sokkel gelicht
Spinozablog
31 augustus

Hans van Houwelingen:
Thorbecke maanden op tournee
Het Parool
31 augustus

Hans van Houwelingen:
Thorbecke nu weer op reis
De Telegraaf
31 augustus

September

Hans van Houwelingen:
uitgelicht
de Volkskrant
1 september

Hans van Houwelingen:
Ook 't Haagse Spinozabeeld op weg naar Stroom
Spinozablog
1 september

Hans van Houwelingen:
Thorbecke van zijn sokkel
Brabants Dagblad
Evert Elzinga
1 september

Hans van Houwelingen:
Monumenten zonder sokkel
de Volkskrant
Sacha Bronwasser
2 september

Hans van Houwelingen:
Van hun voetstuk af
AD Haagsche Courant
Herman Rosenberg
2 september

DAG HAP
DutchBuzz (radio)
6 september

DAG HAP: Haagse Festival DAG HAP met bier uit slootwater
Beter Wonen
14 september

DAG HAP:
Eigen bier van slootwater
Dagblad De Pers
Nadia Tan
15 september

Hans van Houwelingen:
Ieder standbeeld heeft een standpunt
Metropolis M website
Anne Ruygt
22 september

Foodscape Schilderswijk:
Artisjokken in de Schilderswijk
De Volkskrant
Ana van Es
23 september

Kunst bij scholen: Jong Geleerd
Tubelight (online)
Floor Tinga
24 september

Hans van Houwelingen:
@ Stroom
Jegens en Tevens
Eelco van der Lingen
26 september

Park Supermarkt:
Dutch Firm To Build An Urban Park That Doubles as a Farm
CoDesign.com
Suzanne Labarre
27 september

DAG HAP:
Bier van slootwater
Posthoorn
28 september

DAG HAP: Spetterende opening DAG HAP
Zuidwester Krant
28 september

Hans van Houwelingen:
Spinozabeeld uit beeld
Blog Den Haag 2018
Ruud Hisgen
29 september

DAG HAP:
Bier van slootwater
De Stadskrant (Den Haag)
29 september

DAG HAP:
Proeven van polderpils
AD/Haagsche Courant
Nico Heemelaar
29 september

DAG HAP
De Telegraaf
Henk Bouwman
30 september

DAG HAP: Van start: Dag Hap festival
Elle Eten
30 september

DAG HAP: Postduifborstjes en Haags slootwaterbier
Den Haag Centraal
30 september

DAG HAP: Spetterende opening DAG HAP
Haag Media.nl
30 september

Oktober

Hans van Houwelingen:
Spinoza (ingezonden brief)
VPRO Gids
Arno van Roosmalen
1 oktober

DAG HAP,
Foodprint van Stroom in het Erasmusveld
Jegens en Tevens
Eelco van der Lingen
1 oktober

DAG HAP klaar
Foodlog
Dick Veerman
1 oktober

Stroom Den Haag: Van de Straat (o.a. over Hemels Gewelf van Turrell)
Avro's Kunstuur
1 oktober

Foodscape Schilderswijk:
Prinses geeft snoeiadvies
AD Haagsche Courant
Bart den Eldert
5 oktober

DAG HAP: Jersey kalveren kijken en proeven tijdens DAG HAP
Bio Journaal
6 oktober

Hans van Houwelingen:
Maker van het niet bestaande
De Groene Amsterdammer
Anna Tilroe
6 oktober

Eetbaar Park: Permacultuurfestival, goed voor mens en natuur
Den Haag Centraal
7 oktober

DAG HAP:
Bier van slootwater
Vroege Vogels
(VARA radio 1)
9 oktober

DAG HAP: interview Henriette Waal
Radio West Ochtendshow
14 oktober

The Knight's Move: Paul Shephard: Aanstekelijk speculeren
ArchiNed
Marieke Hillen
19 oktober

DAG HAP:
Verticale groentetuin
Groenten en fruit actueel
25 oktober

Eetbaar Park: Wielka farma na dachu
Rzeczpospolia (Polen)
28 oktober

Park Supermarkt: Farm in the city could be supermarket of the future
CNN.com
George Webster
29 oktober

Ouborg Prijs André Kruysen: Verstilde explosies
De Nieuwe K
Teun Verheij
#25 (oktober/november)

November

Hans van Houwelingen:
recensie
Kunstbeeld
Machteld Leij
#11 (november)

Time/Bank: De kracht van de Time/Bank
MMNieuws
Maaïke Lauwaert
#5 (november)

Time/Bank: Bright Spot: Time/Store
Bright.nl
November

Ruimte voor Stadslandbouw
Lay-out
November

DAG HAP: Take-away landschap voor de hedendaagse stedeling
ArchiNed
Claire Oude Aarninkhof
en Minke Mulder
3 november

Time/Bank: Time Bank Alternative Economic Model
All The Small Things weblog
N. Wootten
7 november

Stroom Den Haag: Het Haagse voorbeeld. Week van het kunstinitiatief
Metropolis M (website)
Anne Ruygt
8 november

DAG HAP: (H)eerlijk Haags, pleidooi voor stadslandbouw
Den Haag Centraal
Annerieke Simeone
11 november

DAG HAP: Een impressie van het festival Dag Hap
Escamp Journaal
Den Haag TV
12 november

Hans van Houwelingen: Hans van Houwelingen bij Stroom
ArchiNed
Joost Zonneveld
22 november

Binckcafé 5: Balkan in de polder: Leren van de Balkan
ArchiNed
Iris Schutten
24 november

Hans van Houwelingen: Hans van Houwelingen zet geen nieuwe monumenten neer
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
25 november

Ouborg Prijs André Kruysen: Ouborg Prijswinnaar André Kruysen
Den Haag Centraal
Theodore Pronk
25 november

Ouborg Prijs André Kruysen: Museumzaal met sculpturen van binnenvallend daglicht
Trouw
Henny de Lange
25 november

Ouborg Prijs André Kruysen: Ouborgprijs voor André Kruysen
AD Haagsche Courant
26 november

Foodscape Schilderswijk: Stadslandbouw brengt mensen bij elkaar
Rooilijn
Esther Veen
2011, nummer 2

December

Ouborg Prijs André Kruysen: Ouborgprijs 2011, Den Haag
BK-informatie
2 december

Voedsel voor de stad, voer voor de kunst
Kunstbeeld
Sandra Spijkerman
#12 (december)

Time/Bank: Time/Store
Bright
Ingeborg van Lieshout
#43 (december/januari)

Hans van Houwelingen: Spinoza gejat?
Het Oude Centrum
Buurtkrant
december

Food Forward: Struisvogeldiner
Foodlog
Dick Veerman
8 december

Foodscape Schilderswijk: Boeren in de Schilderswijk
Den Haag Centraal
Jan van der Ven
9 december

Time/Bank: Kunst op een keerpunt: Tijd is geld bij Time/Bank
Boekman
Kim van der Meulen
#89 (december)

Ouborg Prijs André Kruysen: De gevestigde orde op zijn kop
<H>ART
Machteld Leij
12 december

Food Forward: Struisvogels eten bij Stroom
Den Haag Centraal
16 december

Eetbaar Park: Nils Norman: Eetbaar Park
de Nieuwe
#25 (december)

Food Forward: Struisvogel voor minimens
De Pers
Sjoerd Blankevoort
22 december

Beeldengalerij: Aanwinsten voor de beeldengalerij
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
23 december

Ouborg Prijs André Kruysen: Licht, ruimte en tal van associaties bij André Kruysen
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
23 december

Indian Cress Krijn Griezen

Food Forward: Uitgelicht
Levensmiddelenkrant
23 december

Honing Bank: De bestuiving gaat door in Den Haag
Trouw
Kees de Vré
29 december

There, I Fixed It: Eindejaarslijstje Beeldende Kunst 2011
de Volkskrant
Marina de Vries
30 december

Colofon

Redactie Stroom Den Haag i.s.m.

Floor Tinga & Marjolein Sponselee

(www.ruimtezicht.nl)

Ontwerp Thonik, Amsterdam

Fotografie Collectie Cera,

Gemeentemuseum Den Haag, Johan

van Gemert, Natascha Helmer, Rob Kollaard,

Mieke Meesen, NAI, Netwerk (Aalst), Arenda

Oomen, Jeannette Schols (Oranje Fonds),

Paul Scholte, Richard Sluijs, Urbaniahoeve,

Peter Zuiderwijk, de betrokken kunstenaars

en Stroom Den Haag

Afbeeldingen omslag *Buitenzijde (v.l.n.r.):*

Struisvogeldiner, Arne Hendriks | Composted

Constructions, Fritz Haeg | Zonder titel, René

Heyvaert *Binnenzijde (v.l.n.r.):* Until it stops

resembling itself, Hans van Houwelingen |

Time/Bank Hour Notes

Druk Leijten, Hoofddorp

© Stroom Den Haag, 2012

Stroom Den Haag

Hogewal 1 – 9

NL-2514 HA Den Haag

www.stroom.nl

T +31(0)70 365 8985

F +31(0)70 361 7962

info@stroom.nl